บทนำ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๑ คือ อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต จัดเป็นคัมภีร์

เล่มที่ ๒ ของอังคุตตรนิกาย มีพระสูตรทั้งหมด ๗๘๒ สูตร เป็นนิบาตเดียว คือ

จตุกกนิบาต ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑. จำนวนวรรคและพระสูตรในจตุกกนิบาต

จตุกกนิบาต คือ หมวดพระสูตรที่มีหัวข้อธรรมพระสูตรละจำนวน ๔ ข้อ มีพระสูตรทั้งหมด ๗๘๒ สูตร แบ่งเป็น ๕ ปัณณาสก์ ๒๗ วรรค กับ ๑ หัวข้อเปยยาล มีรายละเอียด ดังนี้

ปฐมปัณณาสก์ มี ๕ วรรค

๑. ภัณฑคามวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑.	อนุพุทธสูตร	๒.	ปปติตสูตร
๓.	ปฐมขตสูตร	๔.	ทุติยขตสูตร
๕.	อนุโสตสูตร	๖.	อัปปัสสุตสูตร
๗.	โสภณสูตร	๘.	เวสารัชชสูตร
๙.	ตัณหุปปาทสูตร	๑๐.	โยคสูตร

๒. จรวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑.	จรสูตร	๒.	สีลสูตร
๓.	ปธานสูตร	๔.	สังวรสูตร
๕.	ปัญญัตติสูตร	๖.	โสขุมมสูตร
๗.	ปฐมอคติสูตร	๘.	ทุติยอคติสูตร
๙.	ตติยอคติสูตร	๑๐.	ภัตตุทเทสกสูตร

๓. อุรุเวลวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑.	ปฐมอุรุเวลสูตร	๒.	ทุติยอุรุเวลสูตร
๓.	โลกสูตร	๔.	กาฬการามสูตร
๕.	พรหมจริยสูตร	๖.	กุหสูตร
๗.	สันตุฏฐิสูตร	๘.	อริยวังสสูตร
๙.	ธัมมปทสูตร	๑๐.	ปริพพาชกสูตร

๔. จักกวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑.	จักกสูตร	๒.	สังคหสูตร
๓.	สีหสูตร	๔.	อัคคัปปสาทสูตร
๕.	วัสสการสูตร	๖.	โทณสูตร

๗. อปริหานิยสูตร ๘. ปฏิลีนสูตร

๙. อุชชยสูตร ๑๐. อุทายิสูตร

๕. โรหิตัสสวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. สมาธิภาวนาสูตร ๒. ปัญหพยากรณสูตร

๓. ปฐมโกธครุสูตร ๔. ทุติยโกธครุสูตร

๕. โรหิตัสสสูตร ๖. ทุติยโรหิตัสสสูตร

๗. สุวิทูรสูตร ๘. วิสาขสูตร

๙. วิปัลลาสสูตร ๑๐. อุปักกิเลสสูตร

ทุติยปัณณาสก์ มี ๕ วรรค

๑. ปุญญาภิสันทวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. ปฐมปุญญาภิสันทสูตร ๒. ทุติยปุญญาภิสันทสูตร

๓. ปฐมสังวาสสูตร ๔. ทุติยสังวาสสูตร

๕. ปฐมสมชีวีสูตร ๖. ทุติยสมชีวีสูตร

๗. สุปปวาสาสูตร ๘. สุทัตตสูตร

๙. โภชนสูตร ๑๐. คิหิสามีจิสูตร

๒. ปัตตกัมมวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. ปัตตกัมมสูตร ๒. อานันทยสูตร

๓. พรหมสูตร ๔. นิรยสูตร

๕. รูปสูตร ๖. สราคสูตร

๗. อหิราชสูตร ๘. เทวทัตตสูตร

๙. ปธานสูตร ๑๐. อธัมมิกสูตร

๓. อปัณณกวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. ปธานสูตร ๒. สัมมาทิฏฐิสูตร

๓. สัปปุริสสูตร ๔. ปฐมอัคคสูตร

๕. ทุติยอัคคสูตร ๖. กุสินารสูตร

๗. อจินเตยยสูตร ๘. ทักขิณสูตร

๙. วณิชชสูตร ๑๐. กัมโพชสูตร

๔. มจลวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. ปาณาติปาตสูตร ๒. มุสาวาทสูตร

๓. อวัณณารหสูตร ๔. โกธครุสูตร

๕. ตโมตมสูตร ๖. โอณโตณตสูตร

๗. ปุตตสูตร ๘. สัญโญชนสูตร

๙. สัมมาทิฏฐิสูตร ๑๐. ขันธสูตร

๕. อสุรวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. อสุรสูตร ๒. ปฐมสมาธิสูตร

๓. ทุติยสมาธิสูตร ๔. ตติยสมาธิสูตร

๕. ฉวาลาตสูตร ๖. ราควินยสูตร

๗. ขิปปนิสันติสูตร ๘. อัตตหิตสูตร

๙. สิกขาปทสูตร ๑๐. โปตลิยสูตร

ตติยปัณณาสก์ มี ๕ วรรค

๑. วลาหกวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. ปฐมวลาหกสูตร ๒. ทุติยวลาหกสูตร

๓. กุมภสูตร ๔. อุทกรหทสูตร

๕. อัมพสูตร ๖. .....

๗. มูสิกสูตร ๘. พลิวัททสูตร

๙. รุกขสูตร ๑๐. อาสีวิสสูตร

๒. เกสิวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. เกสิสูตร ๒. ชวสูตร

๓. ปโตทสูตร ๔. นาคสูตร

๕. ฐานสูตร ๖. อัปปมาทสูตร

๗. อารักขสูตร ๘. สังเวชนียสูตร

๙. ปฐมภยสูตร ๑๐. ทุติยภยสูตร

๓. ภยวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. อัตตานุวาทสูตร ๒. อูมิภยสูตร

๓. ปฐมนานากรณสูตร ๔. ทุติยนานากรณสูตร

๕. ปฐมเมตตาสูตร ๖. ทุติยเมตตาสูตร

๗. ปฐมตถาคตอัจฉริยสูตร ๘. ทุติยตถาคตอัจฉริยสูตร

๙. อานันทอัจฉริยสูตร ๑๐. จักกวัตติอัจฉริยสูตร

๔. ปุคคลวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. สัญโญชนสูตร ๒. ปฏิภาณสูตร

๓. อุคฆฏิตัญญูสูตร ๔. อุฏฐานผลสูตร

๕. สาวัชชสูตร ๖. ปฐมสีลสูตร

๗. ทุติยสีลสูตร ๘. นิกกัฏฐสูตร

๙. ธัมมกถิกสูตร ๑๐. วาทีสูตร

๕. อาภาวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. อาภาสูตร ๒. ปภาสูตร

๓. อาโลกสูตร ๔. โอภาสสูตร
๕. ปัชโชตสูตร ๖. ปฐมกาลสูตร
๗. ทุติยกาลสูตร ๘. ทุจจริตสูตร
๙. สุจริตสูตร ๑๐. สารสูตร

จตุตถปัณณาสก์ มี ๕ วรรค

๑. อินทริยวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. อินทริยสูตร ๒. สัทธาพลสูตร
๓. ปัญญาพลสูตร ๔. สติพลสูตร
๕. ปฏิสังขานพลสูตร ๖. กัปปสูตร
๗. โรคสูตร ๘. ปริหานิสูตร
๙. ภิกขุนีสูตร ๑๐. สุคตวินยสูตร

๒. ปฏิปทาวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. สังขิตตสูตร ๒. วิตถารสูตร
๓. อสุภสูตร ๔. ปฐมขมสูตร
๕. ทุติยขมสูตร ๖. อุภยสูตร
๗. มหาโมคคัลลานสูตร ๘. สารีปุตตสูตร
๙. สสังขารสูตร ๑๐. ยุคนัทธสูตร

๓. สัญเจตนิยวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. เจตนาสูตร ๒. วิภัตติสูตร
๓. มหาโกฏฐิตสูตร ๔. อานันทสูตร
๕. อุปวาณสูตร ๖. อายาจนสูตร
๗. ราหุลสูตร ๘. ชัมพาลีสูตร
๙. นิพพานสูตร ๑๐. มหาปเทสสูตร

๔. โยธาชีววรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. โยธาชีวสูตร ๒. ปาฏิโภคสูตร
๓. สุตสูตร ๔. อภยสูตร
๕. สมณสัจจสูตร ๖. อุมมัคคสูตร
๗. วัสสการสูตร ๘. อุปกสูตร
๙. สัจฉิกรณียสูตร ๑๐. อุโปสถสูตร

๕. มหาวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. โสตานุคตสูตร ๒. ฐานสูตร
๓. ภัททิยสูตร ๔. สาปุคิยาสูตร
๕. วัปปสูตร ๖. สาฬหสูตร

๗. มัลลิกาเทวีสูตร ๘. อัตตันตปสูตร
๙. ตัณหาสูตร ๑๐. เปมสูตร

ปัญจมปัณณาสก์ มี ๕ วรรค
๑. สัปปุริสวรรค มี ๑๐ สูตร คือ
๑. สิกขาปทสูตร ๒. อัสสัทธสูตร
๓. สัตตกัมมสูตร ๔. ทสกัมมสูตร
๕. อัฏฐังคิกสูตร ๖. ทสมัคคสูตร
๗. ปฐมปาปธัมมสูตร ๘. ทุติยปาปธัมมสูตร
๙. ตติยปาปธัมมสูตร ๑๐. จตุตถปาปธัมมสูตร
๒. โสภณวรรค มี ๑๐ สูตร คือ
๑. ปริสาสูตร ๒. ทิฏฐิสูตร
๓. อกตัญญุตาสูตร ๔. ปาณาติปาตีสูตร
๕. ปฐมมัคคสูตร ๖. ทุติยมัคคสูตร
๗. ปฐมโวหารปถสูตร ๘. ทุติยโวหารปถสูตร
๙. อหิริกสูตร ๑๐. ทุสสีลสูตร
๓. ทุจจริตวรรค มี ๑๑ สูตร คือ
๑. ทุจจริตสูตร ๒. ทิฏฐิสูตร
๓. อกตัญญุตาสูตร ๔. ปาณาติปาตีสูตร
๕. ปฐมมัคคสูตร ๖. ทุติยมัคคสูตร
๗. ปฐมโวหารปถสูตร ๘. ทุติยโวหารปถสูตร
๙. อหิริกสูตร ๑๐. ทุปปัญญสูตร
๑๑. กวิสูตร
๔. กัมมวรรค มี ๑๑ สูตร คือ
๑. สังขิตตสูตร ๒. วิตถารสูตร
๓. โสณกายนสูตร ๔. ปฐมสิกขาปทสูตร
๕. ทุติยสิกขาปทสูตร ๖. อริยมัคคสูตร
๗. โพชฌังคสูตร ๘. สาวัชชสูตร
๙. อัพยาปัชฌสูตร ๑๐. สมณสูตร
๑๑. สัปปุริสานิสังสสูตร
๕. อาปัตติภยวรรค มี ๑๑ สูตร คือ
๑. สังฆเภทกสูตร ๒. อาปัตติภยสูตร
๓. สิกขานิสังสสูตร ๔. เสยยาสูตร

๕. ถูปารหสูตร ๖. ปัญญาวุฑฒิสูตร

๗. พหุการสูตร ๘. ปฐมโวหารสูตร

๙. ทุติยโวหารสูตร ๑๐. ตติยโวหารสูตร

๑๑. จตุตถโวหารสูตร

วรรคพิเศษที่อยู่นอกปัณณาสก์ มี ๒ วรรค

๑. อภิญญาวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. อภิญญาสูตร ๒. ปริเยสนาสูตร

๓. สังคหวัตถุสูตร ๔. มาลุงกยปุตตสูตร

๕. กุลสูตร ๖. ปฐมอาชานียสูตร

๗. ทุติยอาชานียสูตร ๘. พลสูตร

๙. อรัญญสูตร ๑๐. กัมมสูตร

๒. กัมมปถวรรค มี ๑๐ สูตร คือ

๑. ปาณาติปาตีสูตร ๒. อทินนาทายีสูตร

๓. มิจฉาจารีสูตร ๔. มุสาวาทีสูตร

๕. ปิสุณาวาจาสูตร ๖. ผรุสวาจาสูตร

๗. สัมผัปปลาปสูตร ๘. อภิชฌาลุสูตร

๙. พยาปันนจิตตสูตร ๑๐. มิจฉาทิฏฐิสูตร

เปยยาล มี ๑ เปยยาล คือ

ราคเปยยาล มี ๕๑๐ สูตร

๒. ชื่อและที่มาของพระสูตรในจตุกกนิบาต

ในจตุกกนิบาตมีพระสูตร ๗๘๒ สูตร แต่มีชื่อสูตรปรากฏเพียง ๒๗๗ และมีนิทานวจนะหรือที่มา ซึ่งปรารภทั้งบุคคลและสถานที่ หรือปรารภเฉพาะบุคคลอย่างเดียวบ้าง ปรารภเฉพาะสถานที่อย่างเดียวบ้าง ปรากฏเพียง ๕๔ สูตร ดังนี้

ปฐมปัณณาสก์ มี ๑๒ สูตร คือ

ในภัณฑคามวรรค ๑ สูตร ได้แก่ (๑) อนุพุทธสูตร

ในอุรุเวลวรรค ๔ สูตร ได้แก่ (๑) ปฐมอุรุเวลสูตร (๒) ทุติยอุรุเวลสูตร (๓) กาฬการามสูตร (๔) ปริพพาชกสูตร

ในจักกวรรค ๔ สูตร ได้แก่ (๑) วัสสการสูตร (๒) โทณสูตร (๓) อุชชยสูตร (๔) อุทายิสูตร

ในโรหิตัสสวรรค ๓ สูตร ได้แก่ (๑) โรหิตัสสสูตร (๒) ทุติยโรหิตัสสสูตร (๓) วิสาขสูตร

ทุติยปัณณาสก์ มี ๑๓ สูตร คือ

ในปุญญาภิสันทวรรค ๕ สูตร ได้แก่ (๑) ปฐมสังวาสสูตร (๒) ปฐมสมชีวีสูตร (๓) สุปปวาสาสูตร (๔) สุทัตตสูตร (๕) คิหิสามีจิสูตร

ในปัตตกัมมวรรค ๔ สูตร ได้แก่ (๑) ปัตตกัมมสูตร (๒) อานันทยสูตร (๓) อหิราชสูตร (๔) เทวทัตตสูตร

ในอปัณณกวรรค ๓ สูตร ได้แก่ (๑) กุสินารสูตร (๒) วณิชชสูตร (๓) กัมโพชสูตร

ในอสุรวรรค ๑ สูตร ได้แก่ (๑) โปตลิยสูตร

ตติยปัณณาสก์ มี ๒ สูตร คือ

ในวลาหกวรรค ๑ สูตร ได้แก่ (๑) ปฐมวลาหกสูตร

ในเกสิวรรค ๑ สูตร ได้แก่ (๑) เกสิสูตร

จตุตถปัณณาสก์ มี ๒๔ สูตร คือ

ในอินทริยวรรค ๒ สูตร ได้แก่ (๑) ปริหานสูตร (๒) ภิกขุนีสูตร

ในปฏิปทาวรรค ๓ สูตร ได้แก่ (๑) มหาโมคคัลลานสูตร (๒) สารีปุตตสูตร (๓) ยุคนัทธสูตร

ในสัญเจตนิยวรรค ๗ สูตร ได้แก่ (๑) วิภัตติสูตร (๒) มหาโกฏฐิตสูตร (๓) อานันทสูตร (๔) อุปวาณสูตร (๕) ราหุลสูตร (๖) นิพพานสูตร (๗) มหาปเทสสูตร

ในโยธาชีววรรค ๗ สูตร ได้แก่ (๑) สุตสูตร (๒) อภยสูตร (๓) สมณสัจจสูตร (๔) อุมมัคคสูตร (๕) วัสสการสูตร (๖) อุปกสูตร (๗) อุโปสถสูตร

ในมหาวรรค ๕ สูตร ได้แก่ (๑) ภัททิยสูตร (๒) สาปุคิยาสูตร (๓) วัปปสูตร

(๔) สาฬหสูตร (๕) มัลลิกาเทวีสูตร

ปัญจมปัณณาสก์ มี ๒ สูตร คือ

ในกัมมวรรค ๑ สูตร ได้แก่ (๑) โสณกายนสูตร

ในอาปัตติภยวรรค ๑ สูตร ได้แก่ (๑) สังฆเภทกสูตร

พระสูตรที่อยู่นอกปัณณาสก์ มี ๑ สูตร คือ

ในอภิญญาวรรค ๑ สูตร ได้แก่ (๑) มาลุงกยปุตตสูตร

๓. ความหมายและใจความสำคัญของแต่ละวรรคในจตุกกนิบาต

๓.๑ ปฐมปัณณาสก์

๓.๑.๑ ภัณฑคามวรรค

ภัณฑคามวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพุทธกิจในภัณฑคาม ชื่อวรรคนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑. อนุพุทธสูตร ว่าด้วยการตรัสรู้ธรรมเป็นเหตุสิ้นภพ คำว่า ธรรมเป็นเหตุสิ้นภพ หมายถึงอริยธรรม ๔ ประการที่เป็นเหตุให้สิ้นสุดการเวียนว่ายตายเกิด ได้แก่ อริยศีล อริยสมาธิ อริยปัญญา และอริยวิมุตติ

๒. ปปติตสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้ตกจากธรรมวินัย หมายถึงบุคคลผู้ไม่ประกอบ ด้วยอริยธรรม ๔ ประการ และบุคคลผู้ไม่ตกจากธรรมวินัย หมายถึงบุคคลผู้ประกอบด้วยอริยธรรม ๔ ประการดังกล่าวแล้วในพระสูตรที่ ๑

๓-๔. ปฐมขตสูตร และ ทุติยขตสูตร ต่างว่าด้วยเหตุให้ตนถูกกำจัด ซึ่งหมายรวมถึงเหตุไม่ให้ตนถูกกำจัดด้วย คือ ทรงแสดงธรรมแบ่งเป็น ๒ ฝ่าย ได้แก่ ฝ่ายอกุศลและฝ่ายกุศล ฝ่ายละ ๔ ข้อ ฝ่ายอกุศลเป็นเหตุให้คนพาลบริหารตนให้ถูกกำจัด ถูกทำลาย มีความเสียหาย ถูกผู้รู้ติเตียน และประสพสิ่งที่มิใช่บุญเป็นอันมาก ฝ่ายกุศลเป็นเหตุให้บัณฑิตบริหารตนไม่ให้ถูกกำจัด ไม่ให้ถูกทำลาย ไม่มี ความเสียหาย ไม่ถูกผู้รู้ติเตียน ประสพบุญเป็นอันมาก แต่พระสูตรทั้ง ๒ นี้ใช้หมวดธรรมต่างกัน

๕. อนุโสตสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้ไปตามกระแส จัดเป็นบุคคลจำพวก ๑ ใน ๔ จำพวก บุคคลอีก ๓ จำพวก คือ (๑) บุคคลผู้ไปทวนกระแส (๒) บุคคลผู้มีภาวะตั้งมั่น (๓) บุคคลผู้ลอยบาปได้ ข้ามถึงฝั่ง ดำรงอยู่บนบก บุคคลจำพวกที่ ๔ ดีที่สุด

๖. อัปปัสสุตสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้มีสุตะน้อย คำว่า □สุตะ□ หมายถึงคำสอน ของพระศาสดาที่มีองค์ ๙ เรียกว่า นวังคสัตถุสาสน์ ทรงแสดงบุคคลผู้มีสุตะไว้ ๔ จำพวกเปรียบเทียบกัน บุคคลจำพวกที่ ๔ ดีที่สุด

๗. โสภณสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้ทำหมู่ให้งาม หมายถึงบุคคล ๔ จำพวก คือ (๑) ภิกษุ (๒) ภิกษุณี (๓) อุบาสก (๔) อุบาสิกา ผู้เฉียบแหลม ได้รับการแนะนำดี แกล้วกล้า เป็นพหูสูต ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

๘. เวสารัชชสูตร ว่าด้วยญาณเป็นเหตุให้แกล้วกล้า หมายถึงญาณที่เป็นเหตุให้พระผู้มีพระภาคทรงประกาศอย่างกล้าหาญว่าไม่มีผู้ใดสามารถคัดค้านพระองค์ ด้วยเหตุผล ๔ ประการ พระสูตรนี้คล้ายกับสีหนาทสูตรที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก หลายแห่ง ส่วนมากทรงแสดงเพื่อข่มฝ่ายปรัปปวาท

๙. ตัณหุปปาทสูตร ว่าด้วยเหตุเกิดแห่งตัณหา ในที่นี้หมายถึงเหตุเกิดแห่งตัณหาของภิกษุ ซึ่งมี ๔ ประการ ได้แก่ ปัจจัย ๔ คือ (๑) จีวร (๒) บิณฑบาต

(๓) เสนาสนะ (๔) ปัจจัยที่ดีและดีกว่า

๑๐. โยคสูตร ว่าด้วยโยคะ หมายถึงกิเลสที่ผูกมัดสัตว์ไว้ในภพ ได้แก่ โยคะ ๔ คือ (๑) กามโยคะ (๒) ภวโยคะ (๓) ทิฏฐิโยคะ (๔) อวิชชาโยคะ ทรงแสดงว่า บุคคลผู้ไม่รู้ความเกิด ความดับ ส่วนดีและส่วนเสียของกาม ภพ ทิฏฐิ และอวิชชา และไม่รู้เครื่องสลัดธรรมเหล่านั้นออกไป เป็นผู้ไม่ปลอดจากโยคะ ส่วนบุคคลผู้ปลอดจากโยคะมีนัยตรงกันข้าม

๓.๑.๒ จรวรรค

จรวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอิริยาบถเดิน ชื่อนี้ตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑. จรสูตร ว่าด้วยอิริยาบถเดิน คำว่า อิริยาบถ แปลว่า การเคลื่อนไหวในท่าต่าง ๆ ในที่นี้หมายรวมถึงอิริยาบถ ๔ คือ เดิน ยืน นั่ง และนอน ทรงแสดงว่า ในแต่ละอิริยาบถนั้น หากบุคคลยังถูกอกุศลวิตก ๓ ประการครอบงำ ก็ชื่อว่าเป็นผู้เกียจคร้าน มีความเพียรย่อหย่อนตลอดไป ส่วนบุคคลผู้ไม่ถูกอกุศลวิตก ๓ ประการครอบงำมีนัยตรงกันข้าม

๒. สีลสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้มีศีล หมายถึงผู้มีศีลสมบูรณ์ มีปาติโมกข์สมบูรณ์ มีปาติโมกขสังวรสมบูรณ์ เพียบพร้อมด้วยอาจาระและโคจร เห็นภัยในโทษแม้

เล็กน้อย ทรงแสดงว่าไม่ว่าบุคคลจะอยู่ในอิริยาบถใด คือ เดิน ยืน นั่ง และนอน ถ้าไม่ถูกนิวรณ์ ๕ ประการครอบงำ ทรงเรียกว่า ผู้ปรารภความเพียร อุทิศกายและใจต่อเนื่องตลอดไป

๓. ปธานสูตร ว่าด้วยสัมมัปปธาน ซึ่งแปลว่า ความเพียรชอบ ในที่นี้หมายถึงธรรม ๔ ประการ ซึ่งเป็นธรรมหมวดหนึ่งในโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ และเป็นอริยมรรคองค์หนึ่ง คือ สัมมาวายามะในอริยมรรคมีองค์แปด ทรงแสดงว่าเป็นเหตุให้ครอบงำบ่วงมาร ถึงฝั่งแห่งชาติและมรณะได้ ให้ล่วงพ้นกองพลมารถึงสุขได้

๔. สังวรสูตร ว่าด้วยสังวรปธาน ซึ่งแปลว่า เพียรระวัง เป็นความเพียรอย่าง ๑ ในความเพียร ๔ อย่าง ความเพียรอีก ๓ อย่าง คือ (๑) ปหานปธาน (เพียรละ) (๒) ภาวนาปธาน (เพียรเจริญ) (๓) อนุรักขนาปธาน (เพียรรักษา)

๕. ปัญญัตติสูตร ว่าด้วยการบัญญัติสิ่งที่เลิศ หมายถึงการกำหนดยกย่องผู้เป็นเลิศของแต่ละประเภทในจำนวน ๔ ประเภท คือ (๑) ประเภทร่างกายใหญ่ ราหูเป็นเลิศ (๒) ประเภทผู้บริโภคกาม พระเจ้ามันธาตุเป็นเลิศ (๓) ประเภทผู้ยิ่งใหญ่มารเป็นเลิศ (๔) พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นเลิศเหนือกว่าผู้เป็นใหญ่ทุกประเภท

๖. โสขุมมสูตร ว่าด้วยโสขุมมญาณ หมายถึงญาณเป็นเครื่องกำหนดรู้ลักษณะ ละเอียดที่เกี่ยวกับรูป เวทนา สัญญา และสังขาร ซึ่งไม่มีญาณอื่นยิ่งกว่านี้ ญาณทั้ง ๔ ประการนี้ ถ้าใครมีก็จะเป็นเหตุให้เห็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตาได้

๗-๙. ปฐมอคติสูตร ทุติยอคติสูตร และ ตติยอคติสูตร ต่างว่าด้วยอคติ

หมายถึงอคติ ๔ ประการ มีฉันทาคติเป็นต้น ที่เป็นเหตุให้เสื่อมยศ และความไม่มีอคติ ๔ ประการ เป็นเหตุให้เจริญด้วยยศ

๑๐. ภัตตุทเทสกสูตร ว่าด้วยพระภัตตุทเทสกะเลวและดี ภัตตุทเทสกะ

หมายถึงภิกษุผู้ทำหน้าที่นิมนต์พระหรือแจกภัตต่างๆ มีสลากภัตเป็นต้น ในพระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ภัตตุทเทสกะผู้มีอคติ ๔ เป็นภัตตุทเทสกะเลว ส่วนภัตตุทเทสกะผู้ไม่มีอคติ ๔ เป็นภัตตุทเทสกะดี

๓.๑.๓ อุรุเวลวรรค

อุรุเวลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพุทธกิจในตำบลอุรุเวลา หมายถึงพุทธกิจเมื่อแรกตรัสรู้ ขณะประทับอยู่บริเวณต้นพระศรีมหาโพธิ์ ชื่อวรรคนี้ตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑-๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑-๒. ปฐมอุรุเวลสูตร ทุติยอุรุเวลสูตร ต่างว่าด้วยพุทธกิจในตำบลอุรุเวลา แต่มีใจความต่างกันดังนี้ ในพระสูตรที่ ๑ ทรงดำริถึงสิ่งที่ควรสักการะ เคารพ ยึดถือเป็นหลัก ซึ่งเป็นเหตุให้การบำเพ็ญศีล สมาธิ ปัญญา และวิมุตติสำเร็จสมบูรณ์ สิ่งที่ควรสักการะเคารพและยึดถือเป็นหลักคือพระธรรม

ส่วนเนื้อความในสูตรที่ ๒ ทรงแสดงธรรมที่ทำให้เป็นเถระ ๔ ประการ เพื่อแก้ข้อกล่าวหาของบรรดาพราหมณ์ผู้ใหญ่ที่ว่าพระองค์ไม่ทรงอภิวาท ไม่ทรงลุกรับพราหมณ์ผู้แก่ ผู้เฒ่า ผู้ใหญ่ ผู้ล่วงกาลผ่านวัย เพราะทรงเห็นว่าพราหมณ์เหล่านั้นไม่มีเถรธรรม ๔ ประการ

๓. โลกสูตร ว่าด้วยโลก คำว่า โลก ในที่นี้หมายถึงทุกขอริยสัจ คือ ทรง

แสดงว่า ตถาคตตรัสรู้โลก พรากจากโลก ตรัสรู้เหตุเกิดแห่งโลก ละเหตุเกิดแห่งโลก ตรัสรู้ความดับแห่งโลก ทำให้แจ้งประจักษ์ความดับแห่งโลก ตรัสรู้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งโลก บำเพ็ญข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งโลก และทรงแสดงความหมาย ๔ ประการของคำว่า ตถาคต

๔. กาฬการามสูตร ว่าด้วยพุทธกิจในกาฬการาม พุทธกิจในที่นี้ คือ ทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุในกาฬการาม ใจความสำคัญ คือ ทรงแสดงวิธีปฏิบัติ ๔ ประการในอารมณ์ทั้ง ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ แต่ละอารมณ์ มีวิธีปฏิบัติ ๔ ประการ เช่น เมื่อเห็นรูป ก็มีวิธีปฏิบัติดังนี้ (๑) ไม่สำคัญว่าได้เห็น (๒) ไม่สำคัญว่าไม่ได้เห็น (๓) ไม่สำคัญว่าต้องได้เห็น (๔)ไม่สำคัญว่าเป็นผู้เห็น

๕. พรหมจริยสูตร ว่าด้วยการประพฤติพรหมจรรย์ ซึ่งมีจุดมุ่งหมาย ๔ ประการ คือ (๑)เพื่อสำรวมระวัง (๒) เพื่อละ (๓) เพื่อคลายกำหนัด (๔) เพื่อดับทุกข์

๖. กุหสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้หลอกลวง หมายถึงภิกษุผู้หลอกลวง กระด้าง ประจบ ชอบวางท่า อวดดี เป็นผู้ไม่จริญงอกงามไพบูลย์ในพระธรรมวินัย ส่วน

ภิกษุผู้ไม่หลอกลวง มีนัยตรงกันข้าม คือ เป็นผู้เจริญงอกงามไพบูลย์ในพระธรรมวินัย คำว่า เจริญงอกงามไพบูลย์ ตามนัยแห่งอรรถกถาหมายถึงเจริญด้วยคุณธรรม คือ ศีล สมาธิ ปัญญา และวิมุตติ

๗. สันตุฏฐิสูตร ว่าด้วยความสันโดษด้วยปัจจัย ๔ ปัจจัยในที่นี้หมายถึงปัจจัยที่มีค่าน้อย หาได้ง่าย และไม่มีโทษ ทรงแสดงว่า ความสันโดษนี้เป็นองค์ประกอบแห่งความเป็นสมณะอย่างหนึ่ง

๘. อริยวังสสูตร ว่าด้วยอริยวงศ์ หมายถึงวงศ์ของพระอริยะที่รู้กันว่าล้ำเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่า ไม่ถูกลบล้างทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต และไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้คัดค้าน คำว่า พระอริยะในที่นี้หมายถึงพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และสาวกของพระพุทธเจ้า ทรงแสดงว่า ภิกษุผู้สันโดษด้วยจีวร ๑ สันโดษด้วยบิณฑบาต ๑ สันโดษด้วยเสนาสนะ ๑ ยินดีในภาวนา ๑ แต่ละอย่างชื่อว่าตั้งอยู่ในอริยวงศ์

๙. ธัมมปทสูตร ว่าด้วยธรรมบท คือ (๑) อนภิชฌา (ความไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา) (๒) อพยาบาท (ความไม่คิดร้าย) (๓) สัมมาสติ (ความระลึกชอบ)

(๔) สัมมาสมาธิ (ความตั้งจิตมั่นชอบ) ทรงแสดงว่าเป็นธรรมที่รู้กันว่าล้ำเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่า ไม่ถูกลบล้างทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต และไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้คัดค้าน

๑๐. ปริพพาชกสูตร ว่าด้วยปริพาชก สาระสำคัญของพระสูตรนี้ คือ ทรง แสดงหลักธรรม ๔ ประการเหมือนในธัมมปทสูตร และทรงแสดงฐานะ ๔ ประการที่ ผู้ตำหนิคัดค้านธรรม ๔ ประการนั้นจะได้รับ เช่น ถ้าติเตียน คัดค้านอนภิชฌา ก็ชื่อ ว่าเป็นผู้บูชาสรรเสริญสมณพราหมณ์ผู้มีอภิชฌา มีราคะแรงกล้าในกามทั้งหลาย

๓.๑.๔ จักกวรรค

จักกวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยจักร ชื่อวรรคนี้ตั้งตามชื่อของพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑. จักกสูตร ว่าด้วยจักร ๔ ประการ คือ คุณสมบัติที่เป็นเหตุให้บุคคลเจริญรุ่งเรือง

๒. สังคหสูตร ว่าด้วยสังคหวัตถุ หมายถึงหลักธรรมสำหรับสงเคราะห์คนในสังคม เหมือนลิ่มสลักที่ยึดคุมรถไว้ เป็นหลักธรรมสำหรับนักปกครองคู่กับพรหมวิหาร

ธรรม มี ๔ ประการ คือ (๑) การให้ (๒) วาจาเป็นที่รัก (๓) การประพฤติประโยชน์ (๔) การวางตนสม่ำเสมอ

๓. สีหสูตร ว่าด้วยพญาราชสีห์ คือ ทรงแสดงเปรียบเทียบว่า การบันลือสีหนาทของพญาราชสีห์ทำให้สัตว์ทั้งหลายกลัว หวาดหวั่น และสะดุ้ง เช่นเดียวกับ การแสดงธรรมของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทำให้พวกเทวดามิจฉาทิฏฐิ กลัว หวาดหวั่น และสะดุ้ง

๔. อัคคัปปสาทสูตร ว่าด้วยความเลื่อมใสในสิ่งที่เลิศ สิ่งที่เลิศในที่นี้หมายถึง (๑) พระพุทธ (๒) อริยมรรค (๓) วิราคธรรม (๔) อริยสงฆ์ ทรงแสดงว่า ผู้เลื่อมใสในสิ่งที่เลิศย่อมได้ผลอันเลิศ คือ อายุ วรรณะ ยศ เกียรติ สุข และพละ

๕. วัสสการสูตร ว่าด้วยวัสสการพราหมณ์ ซึ่งเป็นมหาอำมาตย์แห่งแคว้นมคธ วัสสการพราหมณ์ได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วกราบทูลเรื่องธรรมของมหา-บุรุษ ๔ ประการ คือ (๑) เป็นพหูสูต (๒) มีสติ (๓) เป็นคนขยัน (๔) มีปัญญา พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า พระองค์ไม่ทรงเห็นชอบ ไม่ทรงคัดค้าน แต่ทรงแสดง หลักธรรมของมหาบุรุษ ๔ ประการตามที่ทรงบัญญัติไว้ คือ (๑) มีกัลยาณธรรม

(๒) ถึงความเชี่ยวชาญในจิต (๓) ได้ฌาน ๔ (๔) ได้เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ

๖. โทณสูตร ว่าด้วยโทณพราหมณ์ คือ โทณพราหมณ์ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า พระองค์ทรงเป็นเทวดา คนธรรพ์ ยักษ์ หรือมนุษย์ ตรัสตอบว่า พระองค์มิได้ ทรงเป็นเทวดา คนธรรพ์ ยักษ์ และมนุษย์ เพราะทรงละอาสวะทั้งหลายที่ทำให้เป็นเทวดา คนธรรพ์ ยักษ์ และมนุษย์ได้หมดแล้ว

๗. อปริหานิยสูตร ว่าด้วยอปริหานิยธรรม ซึ่งหมายถึงธรรมที่เป็นเหตุให้ภิกษุไม่เสื่อมและอยู่ใกล้นิพพาน มี ๔ ประการ คือ (๑) สมบูรณ์ด้วยศีล (๒) คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย (๓) รู้จักประมาณในการบริโภค (๔) ประกอบความเพียรเครื่องตื่นอยู่เนือง ๆ

๘. ปฏิลีนสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้หลีกเร้น ซึ่งเป็นองค์คุณของภิกษุผู้เป็นอริยบุคคล เป็นบุคคลประเภท ๑ ในบุคคล ๔ ประเภท บุคคลอีก ๓ ประเภท คือ (๑) ผู้มีปัจเจกสัจจะอันบรรเทาได้ (๒) ผู้มีการแสวงหาอันสละได้ดี (๓) ผู้มีกายสังขารอันระงับได้ (๔) ผู้หลีกเร้น

๙. อุชชยสูตร ว่าด้วยปัญหาของอุชชยพราหมณ์ คือ อุชชยพราหมณ์ทูลถามพระองค์ว่า พระองค์ก็ทรงสรรเสริญยัญเหมือนกันหรือ ทรงตอบว่า ไม่ทรงสรรเสริญการบูชายัญ ๔ อย่าง คือ (๑) ยัญที่มีการฆ่าโค (๒) ยัญที่มีการฆ่าแพะแกะ (๓) ยัญที่มีการฆ่าไก่สุกร (๔) ยัญที่ทำให้สัตว์ต่าง ๆ ได้รับความเดือดร้อน แต่ทรง สรรเสริญการบูชายัญที่ตรงกันข้ามจากนี้

๑๐. อุทายิสูตร ว่าด้วยปัญหาของอุทายิพราหมณ์ ใจความสำคัญของพระสูตรนี้คล้ายกับอุชชยสูตร

๓.๑.๕ โรหิตัสสวรรค

โรหิตัสสวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยโรหิตัสสเทพบุตร ชื่อวรรคนี้ตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๕-๖ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญ ดังนี้

๑. สมาธิภาวนาสูตร ว่าด้วยสมาธิภาวนา หมายถึงสมาธิภาวนาที่มีจุดประสงค์ ๔ ประการ คือ (๑) เพื่ออยู่เป็นสุขในปัจจุบัน (๒) เพื่อญาณทัสสนะ (๓) เพื่อสติสัมปชัญญะ (๔) เพื่อความสิ้นอาสวะ

๒. ปัญหพยากรณสูตร ว่าด้วยวิธีการตอบปัญหา หมายถึงการตอบตามเนื้อหาของปัญหาซึ่งมี ๔ ประการ คือ (๑) เอกังสพยากรณียปัญหา ปัญหาที่ควรตอบโดยนัยเดียว (๒) วิภัชชพยากรณียปัญหา ปัญหาที่ควรแยกตอบ (๓) ปฏิปุจฉา-พยากรณียปัญหา ปัญหาที่ควรตอบโดยย้อนถาม (๔) ฐปนียปัญหา ปัญหาที่ควรงดตอบ

๓-๔. ปฐมโกธครุสูตร ทุติยโกธครุสูตร ต่างว่าด้วยบุคคลผู้มักโกรธ แต่มีสาระสำคัญต่างกันดังนี้ ในพระสูตรที่ ๑ ทรงจำแนกบุคคลที่ไม่เคารพสัทธรรม ๔ จำพวก คือ (๑) ผู้มักโกรธ (๒) ผู้มักลบหลู่ (๓) ผู้เห็นแก่ลาภ (๔) ผู้เห็นแก่สักการะ และบุคคลที่เคารพสัทธรรมอีก ๔ จำพวกซึ่งมีนัยตรงกันข้าม ในพระสูตรที่ ๒ ทรงจำแนกลักษณะของบุคคลผู้ไม่เคารพสัทธรรม ๔ ประการ และลักษณะของบุคคลผู้เคารพสัทธรรมอีก ๔ ประการ ซึ่งมีนัยเหมือนพระสูตรที่ ๑

๕-๖. โรหิตัสสสูตร ทุติยโรหิตัสสสูตร ต่างว่าด้วยโรหิตัสสเทพบุตร คือ โรหิตัสสเทพบุตรทูลถามเรื่องที่สุดแห่งโลกที่สัตว์ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ ว่าพึงรู้ พึงเห็น พึงถึงได้ด้วยการไปหรือไม่ พระองค์ทรงปฏิเสธวาทะเช่นนั้น แล้วทรงบัญญัติโลก ความเกิดแห่งโลก ความดับแห่งโลก และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งโลกในร่างกายซึ่งมีประมาณวาหนึ่งมีสัญญา มีใจนี้เอง

๗. สุวิทูรสูตร ว่าด้วยสิ่งที่อยู่ห่างไกลกันเหลือเกิน หมายถึงสิ่งที่ตรงกัน

ข้ามเป็นคู่ๆ ในที่นี้มี ๔ คู่ คือ (๑) ท้องฟ้ากับแผ่นดิน (๒) ฝั่งนี้กับฝั่งโน้นของทะเล (๓) จุดที่ดวงอาทิตย์ขึ้นกับจุดที่ดวงอาทิตย์ตก (๔) ธรรมของสัตบุรุษกับธรรมของ

อสัตบุรุษ

๘. วิสาขสูตร ว่าด้วยการแสดงธรรมของวิสาขปัญจาลิบุตร หมายถึงลีลาการ แสดงธรรม ๔ ประการของวิสาขปัญจาลิบุตร คือ (๑) ชี้แจงให้เห็นชัด (๒) ชวนใจให้ อยากรับเอาไปปฏิบัติ (๓) เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า (๔) ปลอบชโลมใจให้สดชื่น ร่าเริง

๙. วิปัลลาสสูตร ว่าด้วยวิปลาส คำว่า วิปลาส ในที่นี้หมายถึงความเห็น หรือความเข้าใจคลาดเคลื่อนจากสภาพที่เป็นจริง แบ่งเป็น ๓ อย่าง คือ (๑) สัญญาวิปลาส (สำคัญผิด) (๒) จิตวิปลาส (คิดผิด) (๓) ทิฏฐิวิปลาส (เห็นผิด) แต่ละประเภทแบ่งย่อยออกเป็น ๔ อย่าง คือ สัญญาวิปลาสในสิ่งที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ในสิ่งที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข ในสิ่งที่เป็นอนัตตาว่าเป็นอัตตา และในสิ่งที่ไม่งามว่างาม จิตวิปลาสและทิฏฐิวิปลาสก็มีนัยเดียวกับสัญญาวิปลาส นอกจากนี้ยังว่าด้วยหลักธรรมที่ตรงกันข้าม คือ ที่มิใช่วิปลาสไว้ด้วย

๑๐. อุปักกิเลสสูตร ว่าด้วยสิ่งมัวหมอง คือ ทรงแสดงสิ่งที่เป็นเหตุให้ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ สมณพราหมณ์มัวหมอง ไม่ส่องแสง ไม่สว่าง ไม่รุ่งเรือง เปรียบเทียบกัน คือ สิ่งมัวหมองของดวงจันทร์ดวงอาทิตย์มี ๔ อย่าง ได้แก่ (๑) เมฆ (๒) หมอก

(๓) ควันและฝุ่นละออง (๔) ราหู สิ่งมัวหมองของสมณพราหมณ์มี ๔ อย่าง ได้แก่ (๑) ดื่มสุราและเมรัย (๒) เสพเมถุนธรรม (๓) ยินดีทองและเงิน (๔) ดำเนินชีวิตด้วยมิจฉาชีพ

๓.๒ ทุติยปัณณาสก์

๓.๒.๑ ปุญญาภิสันทวรรค

ปุญญาภิสันทวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยห้วงบุญกุศล ชื่อวรรคนี้ตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑-๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญ ดังนี้

๑-๒. ปฐมปุญญาภิสันทสูตร ทุติยปุญญาภิสันทสูตร ต่างว่าด้วยห้วงบุญกุศล แต่มีข้อต่างกัน คือ ในพระสูตรที่ ๑ ทรงแสดงห้วงบุญกุศลที่เกิดขึ้นแก่

ทายกผู้ถวายปัจจัยแก่ภิกษุผู้ปฏิบัติธรรมแล้วบรรลุเจโตวิมุตติที่ประมาณไม่ได้ ปัจจัย ๔ ในที่นี้ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัยเภสัชชบริขาร ส่วน

ในพระสูตรที่ ๒ ทรงแสดงห้วงบุญกุศลที่เกิดจากการปฏิบัติธรรม ๔ ประการ คือ

(๑) มีความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระพุทธ (๒) มีความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระธรรม (๓) มีความเลื่อมใสไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ (๔) มีอริยกันตศีล

๓-๔. ปฐมสังวาสสูตร ทุติยสังวาสสูตร ต่างว่าด้วยการอยู่ร่วมกัน คือ ทรงแสดงการอยู่ร่วมกันระหว่างสามีกับภรรยาไว้ ๔ แบบ ได้แก่ (๑) สามีทุศีลกับภรรยาทุศีล เรียกว่าการอยู่ร่วมกันแบบสามีผีกับภรรยาผี (๒) สามีทุศีลกับภรรยามีศีล เรียกว่าการอยู่ร่วมกันแบบสามีผีกับภรรยาเทวดา (๓) สามีมีศีลกับภรรยาทุศีล เรียก ว่าการอยู่ร่วมกันแบบสามีเทวดากับภรรยาผี (๔) สามีมีศีลกับภรรยามีศีล เรียกว่า การอยู่ร่วมกันแบบสามีเทวดากับภรรยาเทวดา ข้อแตกต่างของพระสูตรทั้ง ๒ นี้ คือ พระสูตรที่ ๑ ทรงแสดงแก่ชาวบ้าน ส่วนพระสูตรที่ ๒ ทรงแสดงแก่ภิกษุ

๕-๖. ปฐมสมชีวีสูตร ทุติยสมชีวีสูตร ว่าด้วยผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่เสมอกัน หมายถึงสามีและภรรยาต่างก็มีธรรม ๔ ประการเหมือนกัน คือ (๑) มีศรัทธา (๒) มีศีล (๓) มีจาคะ (๔) มีปัญญา

๗. สุปปวาสาสูตร ว่าด้วยสุปปวาสาโกฬิยธิดา คือ ทรงแสดงธรรมแก่นางสุปปวาสาโกฬิยธิดาเรื่องฐานะ(ผล)ของทาน ๔ ประการ ทั้งที่เกิดแก่ปฏิคคาหก (ผู้รับทาน) และทายก (ผู้ให้ทาน) ฐานะ ๔ ประการของปฏิคคาหก คือ (๑) อายุ (๒) วรรณะ (๓) สุข (๔) พละ ฐานะ ๔ ประการของทายก คือ อายุ วรรณะ สุข และพละที่เป็นของทิพย์หรือเป็นของมนุษย์

๘. สุทัตตสูตร ว่าด้วยสุทัตตคหบดี คำว่า สุทัตตคหบดี ในที่นี้คือ อนาถ-บิณฑิกเศรษฐี ใจความสำคัญของพระสูตรนี้เหมือนกับสุปปวาสาสูตร

๙. โภชนสูตร ว่าด้วยทายกผู้ให้โภชนะ ใจความสำคัญของพระสูตรนี้เหมือนพระสูตรที่ ๗-๘

๑๐. คิหิสามีจิสูตร ว่าด้วยการปฏิบัติปฏิปทาที่เหมาะสมแก่คฤหัสถ์ หมายถึงการบำรุงภิกษุสงฆ์ด้วยปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลานปัจจัย-เภสัชชบริขาร ที่เป็นเหตุให้ได้ยศ เป็นไปเพื่อให้เกิดในสวรรค์

๓.๒.๒ ปัตตกัมมวรรค

ปัตตกัมมวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยกรรมอันสมควร ชื่อวรรคนี้ตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑. ปัตตกัมมสูตร ว่าด้วยกรรมอันสมควร หมายถึงการใช้จ่ายทรัพย์ให้เกิดประโยชน์ตามสมควรใน ๔ กรณี คือ (๑)ใช้เลี้ยงตนเองและพวกพ้อง (๒) ใช้ป้องกันอันตรายต่างๆ (๓) ใช้เสียค่าภาษีอากรต่างๆ (๔) ใช้บำเพ็ญบุญกุศลต่างๆ ในตอนต้น ของพระสูตรนี้ทรงแสดงสิ่งที่น่าปรารถนา ๔ ประการ คือ (๑) โภคะ (๒) ยศ (๓) อายุ (๔) สุคติโลกสวรรค์ ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดกรรมอันสมควรดังกล่าวข้างต้น และทรงแสดง ที่มาของสิ่งที่น่าปรารถนา ๔ ประการไว้ด้วย ได้แก่ (๑) สัทธาสัมปทา (๒) สีลสัมปทา (๓) จาคสัมปทา (๔) ปัญญาสัมปทา

๒. อานัณยสูตร ว่าด้วยสุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ ซึ่งเป็นสุขของคฤหัสถ์อย่าง ๑ ในสุข ๔ อย่าง สุขอีก ๓ อย่าง คือ (๑) สุขเกิดจากความมีทรัพย์ (๒) สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ (๓) สุขเกิดจากความประพฤติที่ไม่มีโทษ

๓. พรหมสูตร ว่าด้วยสกุลที่มีพรหม ซึ่งเป็นชื่อ ๑ ของสกุลที่บุตรบูชามารดาบิดาในเรือนในจำนวน ๔ ชื่อ อีก ๓ ชื่อ คือ (๑) สกุลที่มีบุรพาจารย์ (๒) สกุลที่มีบุรพเทพ (๓) สกุลที่มีอาหุไนยบุคคล

๔. นิรยสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเหตุให้เกิดในนรก หมายถึงอกุศลธรรม ๔ ประการ คือ (๑) ฆ่าสัตว์ (๒) ลักทรัพย์ (๓) ประพฤติผิดในกาม (๔) พูดเท็จ

๕. รูปสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้ถือรูปเป็นประมาณ ซึ่งเป็นบุคคลจำพวก ๑ ในบุคคล ๔ จำพวก บุคคลอีก ๓ จำพวก คือ (๑) บุคคลผู้ถือเสียงเป็นประมาณ

(๒) บุคคลผู้ถือความเศร้าหมองเป็นประมาณ (๓) บุคคลผู้ถือธรรมเป็นประมาณ

๖. สราคสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้มีราคะ ซึ่งเป็นบุคคลจำพวก ๑ ในบุคคล ๔ จำพวก บุคคลอีก ๓ จำพวก คือ (๑) บุคคลผู้มีโทสะ (๒) บุคคลผู้มีโมหะ

(๓) บุคคลผู้มีมานะ

๗. อหิราชสูตร ว่าด้วยตระกูลพญางู มี ๔ ตระกูล คือ (๑) ตระกูลวิรูปักษ์

(๒) ตระกูลเอราปถะ (๓) ตระกูลฉัพยาบุตร (๔) ตระกูลกัณหาโคตมกะ ทรงแสดง

ว่า ถ้าภิกษุแผ่เมตตาจิตไปยังตระกูลพญางูทั้ง ๔ ตระกูลนี้ ก็จะไม่ถูกสรรพสัตว์

รบกวน

๘. เทวทัตตสูตร ว่าด้วยพระเทวทัต คือ ทรงแสดงว่าลาภสักการะและชื่อเสียงที่เกิดขึ้นแก่พระเทวทัต เกิดขึ้นเพื่อทำลายตัวเอง เหมือนผลกล้วยฆ่าต้นกล้วย ขุยไผ่ฆ่าต้นไผ่ ดอกอ้อฆ่าต้นอ้อ และลูกม้าอัสดรฆ่าแม่ม้า

๙. ปธานสูตร ว่าด้วยปธาน คือ (๑) สังวรปธาน(เพียรระวัง) (๒) ปหานปธาน (เพียรละ) (๓) ภาวนาปธาน (เพียรเจริญ) (๔) อนุรักขนาปธาน (เพียรรักษา)

๑๐. อธัมมิกสูตร ว่าด้วยพระราชาผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรมและผู้ตั้งอยู่ในธรรม คือ ทรงแสดงว่า ถ้าพระราชาไม่ตั้งอยู่ในธรรม ข้าราชการ พราหมณ์ คหบดี ชาวนิคม และชาวชนบทก็ไม่ตั้งอยู่ในธรรม ซึ่งเป็นเหตุให้ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ดวงดาวโคจรผิดปกติ ปรากฏการณ์ธรรมชาติจึงผิดปกติ ยังผลให้พืชพันธุ์ธัญญาหาร เช่น ข้าวกล้าออกรวงสุกไม่พร้อมกัน เมื่อประชาชนบริโภคเข้าไป ก็จะก่อให้เกิดผลเสีย ๔ ประการ คือ (๑) มีอายุน้อย (๒) มีผิวพรรณไม่ดี (๓) มีกำลังไม่ดี (๔) มีความเจ็บป่วยมาก ทรงแสดงต่อไปอีกว่า ถ้าพระราชาตั้งอยู่ในธรรม ก็จะเกิดผลดี ๔ ประการ ซึ่งมีนัยตรงกันข้าม

๓.๒.๓ อปัณณกวรรค

อปัณณกวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยข้อปฏิบัติที่ไม่ผิด ชื่อวรรคนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑-๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑. ปธานสูตร ว่าด้วยความเพียรเป็นเหตุสิ้นอาสวะ ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติที่ไม่ผิด ๔ ประการ คือ (๑) มีศีล (๒) เป็นพหูสูต (๓) ปรารภความเพียร (๔) มีปัญญา

๒. สัมมาทิฏฐิสูตร ว่าด้วยสัมมาทิฏฐิเป็นเหตุสิ้นอาสวะ ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติ

ที่ไม่ผิด ๔ ประการ คือ (๑) เนกขัมมวิตก (๒) อพยาบาทวิตก (๓) อวิหิงสาวิตก

(๔) สัมมาทิฏฐิ

๓. สัปปุริสสูตร ว่าด้วยธรรมของอสัตบุรุษและสัตบุรุษ คือ ทรงแสดงลักษณะ ของอสัตบุรุษเปรียบเทียบกับของสัตบุรุษฝ่ายละ ๔ ประการ เพื่อสอนภิกษุทั้งหลาย ให้มีความละอาย มีความเกรงกลัวในพุทธบริษัททั้ง ๔ เหมือนหญิงสะใภ้เมื่อแรกเข้าสู่ตระกูลสามีมีความเคารพ มีความเกรงกลัวต่อคนในตระกูลสามี ลักษณะของอสัตบุรุษ ๔ ประการ คือ (๑) ชอบเปิดเผยข้อเสียหายของคนอื่น (๒) ไม่ชอบเปิดเผยข้อดีของคนอื่น (๓) ไม่ยอมเปิดเผยข้อเสียหายของตน (๔) ชอบเปิดเผยข้อดีของตน ส่วนลักษณะของสัตบุรุษมีนัยตรงกันข้าม

๔-๕. ปฐมอัคคสูตร ทุติยอัคคสูตร ต่างว่าด้วยธรรมอันเลิศ แต่เป็นหัวข้อ ธรรมต่างหมวดกัน คือ ธรรมอันเลิศ ๔ ประการในสูตรที่ ๑ ได้แก่ (๑) ศีล (๒) สมาธิ (๓) ปัญญา (๔) วิมุตติ ส่วนในสูตรที่ ๒ ได้แก่ (๑) รูป (๒) เวทนา (๓) สัญญา

(๔) ภพ

๖. กุสินารสูตร ว่าด้วยพุทธกิจในกรุงกุสินารา ซึ่งหมายถึงพุทธกิจในขณะ

ที่ประทับอยู่ ณ สาลวันของเจ้ามัลละ ก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน คือ ทรงเปิดโอกาสให้ภิกษุในที่นั้นทูลถามข้อสงสัย หรือความเคลือบแคลงใน (๑) พระพุทธ (๒) พระธรรม (๓) พระสงฆ์ (๔) มรรคหรือปฏิปทา แต่ไม่มีภิกษุสงสัย ไม่สอบถามเลย ได้นิ่งเงียบ พระองค์ตรัสซ้ำถึง ๓ ครั้งก็ไม่มีใครทูลถามเลย เพราะภิกษุเหล่านั้นเป็นพระอริยบุคคลทั้งหมด ชั้นต่ำสุดเป็นโสดาบัน (คือท่านพระอานนท์)

๗. อจินเตยยสูตร ว่าด้วยอจินไตย คือ เรื่องที่ไม่ควรคิด มี ๔ ประการ คือ (๑) พุทธวิสัย (๒) ฌานวิสัย (๓) วิบากแห่งกรรม (๔) ความคิดเรื่องโลก (ตามแนวอภิปรัชญา) ซึ่งถ้าใครคิดเรื่องเหล่านี้อาจเป็นบ้า หรือเดือดร้อน

๘. ทักขิณสูตร ว่าด้วยความบริสุทธิ์แห่งทักษิณา หมายถึงความบริสุทธิ์ทั้งส่วนของทายกและของปฏิคาหก คือ ทายกมีศีล มีกัลยาณธรรม และปฏิคาหกมีศีล มีกัลยาณธรรมด้วย โดยทรงเปรียบเทียบให้เห็นลักษณะที่ไม่บริสุทธิ์อีก ๓ ประการ คือ (๑) บริสุทธิ์ฝ่ายทายก แต่ไม่บริสุทธิ์ฝ่ายปฏิคาหก (๒) บริสุทธิ์ฝ่ายปฏิคาหก แต่ไม่บริสุทธิ์ฝ่ายทายก (๓) ไม่บริสุทธิ์ทั้ง ๒ ฝ่าย ทรงแสดงว่า ถ้าทักษิณามีความบริสุทธิ์ทั้ง ๒ ฝ่าย ก็จะทำให้การเพ็ญทานมีความบริสุทธิ์เต็มที่

๙. วณิชชสูตร ว่าด้วยเหตุให้การค้าขายขาดทุนหรือได้กำไร หมายถึงเหตุ ๔ ประการ คือ (๑) คนที่ปวารณาจะถวายปัจจัยแก่สมณะหรือพราหมณ์ตามที่ท่านประสงค์แล้วไม่ถวาย ชาติต่อไปจะค้าขายขาดทุน (๒) คนที่ปวารณาจะถวายปัจจัยแก่สมณะหรือพราหมณ์ตามที่ท่านประสงค์ แต่ไม่ถวายตามที่ท่านประสงค์ ชาติต่อ ไปจะค้าขายไม่ได้กำไรตามที่ประสงค์ (๓) คนที่ปวารณาจะถวายปัจจัยแก่สมณะหรือพราหมณ์ตามที่ท่านประสงค์ และถวายตามที่ท่านประสงค์ ชาติต่อไปจะค้าขายได้กำไรตามที่ประสงค์ (๔) คนที่ปวารณาจะถวายปัจจัยแก่สมณะหรือพราหมณ์ตามที่ท่านประสงค์ แต่ถวายเกินกว่าที่ท่านประสงค์ ชาติต่อไปจะค้าขายได้กำไรเกินคาด

๑๐. กัมโพชสูตร ว่าด้วยเหตุให้มาตุคาม(สตรี)ไปแคว้นกัมโพชะไม่ได้ คำว่า เหตุ ในที่นี้หมายถึงธรรม ๔ ประการ คือ (๑) มักโกรธ (๒) ชอบริษยา (๓) ตระหนี่

(๔) ไม่มีปัญญา ทรงแสดงว่า ถ้ามาตุคามมีธรรม ๔ ประการนี้ก็จะนั่งในสภาไม่ได้ ทำงานใหญ่ไม่ได้ ไปต่างเมือง เช่น แคว้นกัมโพชะก็ไม่ได้ แต่ถ้าปราศธรรม ๔ เหล่านี้ก็มีนัยตรงกันข้าม

๓.๒.๔ มจลวรรค

มจลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสมณะผู้ไม่หวั่นไหว ชื่อวรรคนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๗-๑๐ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญ ดังนี้

๑. ปาณาติปาตสูตร ว่าด้วยผู้ฆ่าสัตว์และผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ คือ ทรง แสดงธรรมแบ่งเป็น ๒ ฝ่าย ได้แก่ ฝ่ายอกุศลและฝ่ายกุศลฝ่ายละ ๔ ข้อ ฝ่ายอกุศล เป็นเหตุให้บุคคลไปนรก ฝ่ายกุศลเป็นเหตุให้บุคคลไปสวรรค์ ผู้ฆ่าสัตว์เป็นหัวข้อ

ธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายอกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อ คือ (๑) ผู้ลักทรัพย์ (๒) ผู้ประพฤติผิดในกาม (๓) ผู้พูดเท็จ ส่วนผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์เป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อมีนัยตรงกันข้ามกับหัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อฝ่ายอกุศล

๒. มุสาวาทสูตร ว่าด้วยผู้พูดเท็จและผู้เว้นขาดจากการพูดเท็จ คือ ทรงแสดง ธรรมแบ่งเป็น ๒ ฝ่ายเหมือนในพระสูตรที่ ๑ ต่างกันที่ทรงยกผู้พูดเท็จและ

ผู้เว้นขาด จากการพูดเท็จเป็นต้นขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภท ผู้พูดเท็จเป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายอกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อ คือ (๑) ผู้พูดส่อเสียด (๒) ผู้พูดคำหยาบ (๓) ผู้พูดเพ้อเจ้อ ส่วนผู้เว้นขาดจากการพูดเท็จเป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อมีนัยตรงกันข้ามกับหัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อฝ่ายอกุศล

๓. อวัณณารหสูตร ว่าด้วยผู้กล่าวสรรเสริญผู้ควรติเตียนและผู้กล่าวติเตียนผู้ ควรติเตียน คือ ทรงแสดงธรรมแบ่งเป็น ๒ ฝ่ายเหมือนในพระสูตรที่ ๑ ต่างกันที่ทรงยกผู้กล่าวสรรเสริญผู้ควรติเตียนและผู้กล่าวติเตียนผู้ควรติเตียนเป็นต้นขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภท ผู้กล่าวสรรเสริญผู้ควรติเตียนเป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายอกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อ คือ (๑) ผู้ติเตียนผู้ควรสรรเสริญ (๒) ผู้แสดง ความเลื่อมใสต่อผู้ไม่ควรเลื่อมใส (๓) ผู้แสดงความไม่เลื่อมใสต่อผู้ควรเลื่อมใส ส่วน ผู้กล่าวติเตียนผู้ควรติเตียนเป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อมีนัยตรงกันข้ามกับหัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อฝ่ายอกุศล

๔. โกธครุสูตร ว่าด้วยผู้มักโกรธและผู้ไม่มักโกรธ คือ ทรงแสดงธรรมแบ่ง

เป็น ๒ ฝ่ายเหมือนในพระสูตรที่ ๑ ต่างกันที่ทรงยกผู้มักโกรธและผู้ไม่มักโกรธเป็นต้นขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภท ผู้มักโกรธเป็นบุคคลจำพวก ๑ ในบุคคล ผู้ไม่เคารพสัทธรรม ๔ จำพวกฝ่ายอกุศล บุคคลอีก ๓ จำพวก ได้แก่ (๑) ผู้มักลบหลู่ (๒) ผู้เห็นแก่ลาภ (๓) ผู้เห็นแก่สักการะ ส่วนผู้ไม่มักโกรธเป็นบุคคลจำพวก ๑ ในบุคคลผู้เคารพสัทธรรม ๔ จำพวกฝ่ายกุศล บุคคลอีก ๓ จำพวกมีนัยตรงกันข้ามกับบุคคลอีก ๓ จำพวกฝ่ายอกุศล

๕. ตโมตมสูตร ว่าด้วยผู้มืดมาและมืดไป หมายถึงบุคคลผู้เกิดในตระกูลต่ำทั้งยังประพฤติทุจริตทางกาย วาจา และใจ ซึ่งเป็นบุคคลจำพวก ๑ ในบุคคล ๔ จำพวก บุคคลอีก ๓ จำพวก ได้แก่ (๑) บุคคลผู้มืดมา แต่สว่างไป ได้แก่ บุคคล ผู้เกิดในตระกูลต่ำ แต่ประพฤติสุจริตทางกาย วาจา และใจ (๒) บุคคลผู้สว่างมา แต่มืดไป ได้แก่ บุคคลผู้เกิดในตระกูลสูง แต่ประพฤติทุจริตทางกาย วาจาและใจ

(๓) บุคคลผู้สว่างมาและสว่างไป ได้แก่ บุคคลผู้เกิดในตระกูลสูงและประพฤติสุจริต ทางกาย วาจา และใจ

๖. โอณโตณตสูตร ว่าด้วยผู้ต่ำมาและต่ำไป ซึ่งเป็นบุคคลจำพวก ๑ ในบุคคล ๔ จำพวก บุคคลอีก ๓ จำพวก คือ (๑) บุคคลผู้ต่ำมา แต่สูงไป (๒) บุคคลผู้สูงมา แต่ต่ำไป (๓) บุคคลผู้สูงมาและสูงไป บุคคลทั้ง ๔ จำพวกนี้มีนัยเหมือนตโมตมสูตร

๗. ปุตตสูตร ว่าด้วยสมณะผู้ไม่หวั่นไหวเหมือนพระราชโอรสองค์พี่ ซึ่งเป็นบุคคลจำพวก ๑ ในบุคคล ๔ จำพวก คือ (๑) บุคคลเป็นสมณะผู้ไม่หวั่นไหว ได้แก่

พระเสขะ (๒) บุคคลเป็นสมณะเหมือนดอกปุณฑริก ได้แก่ ท่านผู้ได้เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ แต่ไม่ได้วิโมกข์ ๘ (๓) บุคคลเป็นสมณะเหมือนดอกปทุม ได้แก่ ท่านผู้ได้เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ และได้วิโมกข์ ๘ (๔) บุคคลเป็นสมณะผู้ละเอียดอ่อนในหมู่สมณะ ได้แก่ ท่านผู้สันโดษด้วยปัจจัย ๔ เป็นที่รักของเพื่อนพรหมจารี มีโรคาพาธน้อย ได้ฌาน ๔ ได้เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ บุคคลจำพวกที่ ๑ ทรงเปรียบเทียบกับพระราชโอรสองค์พี่ แม้ยังไม่ได้รับการอภิเษก ก็ไม่ทรงหวั่นไหว

๘. สัญโญชนสูตร ว่าด้วยผู้สิ้นสังโยชน์ หมายถึงบุคคล ๔ จำพวก เหมือนในปุตตสูตร ต่างกันที่สูตรนี้ทรงยกความสิ้นสังโยชน์ขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภทบุคคล

๙. สัมมาทิฏฐิสูตร ว่าด้วยผู้เป็นสัมมาทิฏฐิ หมายถึงบุคคล ๔ จำพวก เหมือน ในสูตรที่ ๗-๘ ต่างกันที่สูตรนี้ทรงยกสัมมัตตธรรมขึ้นเป็นเหตุจำแนกประเภทบุคคล

๑๐. ขันธสูตร ว่าด้วยผู้พิจารณาเห็นความเกิดและความดับในอุปาทานขันธ์ หมายถึงบุคคล ๔ จำพวก คล้ายสูตรที่ ๗-๙ มีความต่างกันดังนี้ (๑) บุคคล

เป็นสมณะผู้ไม่หวั่นไหว ได้แก่ ผู้ยังไม่บรรลุอรหัตตผล คือ ยังเป็นพระเสขะ

(๒) บุคคลเป็นสมณะเหมือนดอกบุณฑริก ได้แก่ บุคคลผู้พิจารณาเห็นความเกิดและความดับในอุปาทานขันธ์ แต่ไม่ได้วิโมกข์ ๘ (๓) บุคคลเป็นสมณะเหมือนดอก ปทุม ได้แก่ บุคคลผู้พิจารณาเห็นความเกิดและความดับในอุปาทานขันธ์ และได้วิโมกข์ ๘ (๔) บุคคลเป็นสมณะผู้ละเอียดอ่อนในหมู่สมณะ ได้แก่ ท่านผู้สันโดษด้วยปัจจัย ๔ เป็นที่รักของเพื่อนพรหมจารี มีโรคาพาธน้อย ได้ฌาน ๔ ได้เจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ

๓.๒.๕ อสุรวรรค

อสุรวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยบุคคลเหมือนอสูรและเทวดา ชื่อวรรคนี้ตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑. อสุรสูตร ว่าด้วยบุคคลเหมือนอสูรและเทวดา คือ ทรงแสดงบุคคล ๔ จำพวกเปรียบเทียบกับอสูรและเทวดาดังนี้ (๑) บุคคลเหมือนอสูร มีบริวารเหมือนอสูร ได้แก่ คนทุศีลและพวกพ้องทุศีล (๒) บุคคลเหมือนอสูร มีบริวารเหมือนเทวดา ได้แก่ คนทุศีล แต่พวกพ้องมีศีล (๓) บุคคลเหมือนเทวดา มีบริวารเหมือนอสูร ได้แก่ คนมีศีล แต่พวกพ้องทุศีล (๔) บุคคลเหมือนเทวดา มีบริวารเหมือนเทวดา ได้แก่ คนมีศีลและพวกพ้องมีศีล

๒-๔. ปฐมสมาธิสูตร ทุติยสมาธิสูตร ตติยสมาธิสูตร ต่างว่าด้วยสมาธิ คือ ทรงแสดงบุคคล ๔ จำพวก โดยยกสมาธิขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภทบุคคล ดังนี้ (๑) ผู้ได้ความสงบแห่งจิตภายใน แต่ไม่ได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอัน

ยิ่ง (๒) ผู้ได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง แต่ไม่ได้ความสงบแห่งจิต ภายใน (๓) ผู้ไม่ได้ความสงบแห่งจิตภายในและไม่ได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญา อันยิ่ง

(๔) ผู้ได้ความสงบแห่งจิตภายในและได้ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง

ความต่างกันแห่งสูตรทั้ง ๓ นั้น มีดังนี้ ในสูตรที่ ๑ ทรงแสดงเฉพาะบุคคล ๔ จำพวกโดยไม่ทรงขยายความ ในสูตรที่ ๒ ทรงแสดงบุคคล ๔ จำพวก โดยทรงขยาย ความว่า ถ้าบุคคลได้บรรลุธรรมบางอย่างตามที่ทรงแสดง ก็ให้ดำรงอยู่ใน

ธรรมที่ได้บรรลุนั้นๆ แล้วเพียรพยายามต่อไปเพื่อบรรลุธรรมโดยสมบูรณ์ ตามที่ทรงแสดงไว้ แต่ถ้ายังมิได้บรรลุธรรมอะไรเลย ก็ให้เพียรพยายามอย่างเต็มที่ เพื่อบรรลุธรรมโดยสมบูรณ์ตามที่ทรงแสดงไว้ ในสูตรที่ ๓ ทรงแสดงว่า ถ้ายังไม่บรรลุ ธรรมใด ๆ ตามที่ทรงแสดงไว้ ก็ให้เข้าหาบุคคลผู้ได้บรรลุธรรมนั้นๆ เพื่อเรียนรู้ธรรม นั้นๆ จนกว่าจะได้บรรลุธรรมนั้น ๆ โดยสมบูรณ์

๕. ฉวาลาตสูตร ว่าด้วยบุคคลเปรียบเหมือนท่อนไม้ที่ถูกทิ้งไว้ในป่าช้า คือ ทรงแสดงลักษณะของบุคคลผู้ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูล ผู้อื่น เปรียบเทียบกับท่อนไม้ที่ถูกทิ้งไว้ในป่าช้า ซึ่งเป็นบุคคลจำพวก ๑ ในบุคคล ๔ จำพวก บุคคลอีก ๓ จำพวก คือ (๑) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น แต่ไม่ปฏิบัติ เพื่อเกื้อกูลตนเอง (๒) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง แต่ไม่ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น

(๓) บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่น

๖. ราควินยสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ คือ ทรงแสดงบุคคล ๔ จำพวกเหมือนในพระสูตรที่ ๕ ต่างกันที่สูตรนี้ทรงยกการปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภทบุคคล ในที่นี้บุคคลแต่ละจำพวก

มีความหมายดังนี้ (๑) ผู้ปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ โทสะ และโมหะ แต่ไม่ ชักชวนผู้อื่นให้ปฏิบัติ (๒) ผู้ไม่ปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ โทสะ และโมหะ แต่ชักชวน ผู้อื่นให้ปฏิบัติ (๓) ผู้ไม่ ปฏิบัติเพื่อกำจัดราคะ โทสะ และโมหะ และไม่ชักชวนผู้อื่น ให้ปฏิบัติ (๔) ผู้ปฏิบัติ เพื่อกำจัดราคะ โทสะ และโมหะ และชักชวนผู้อื่นให้ปฏิบัติ

๗. ขิปปนิสันติสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้รู้ได้เร็ว คือ ทรงแสดงบุคคล ๔ จำพวก เหมือนในสูตรที่ ๕ ต่างกันที่สูตรนี้ทรงยกทักษะในด้านต่างๆ ที่เกี่ยวกับธรรม ขึ้นเป็น เหตุแห่งการจำแนกประเภทบุคคล คำว่า ผู้รู้ได้เร็ว เป็นทักษะอย่าง ๑ ของ บุคคล ๔ จำพวก ซึ่งมีความหมายดังนี้ (๑) ผู้รู้ธรรมได้เร็ว ทรงจำธรรมไว้ได้ พิจารณาธรรม ปฏิบัติธรรม แต่พูดไม่ไพเราะ แสดงธรรมไม่ได้ (๒) ผู้รู้ธรรมไม่ได้เร็ว ทรงจำธรรม ไม่ได้ ไม่พิจารณาธรรม ไม่ปฏิบัติธรรม แต่พูดไพเราะ แสดงธรรมได้

(๓) ผู้รู้ธรรมไม่ได้เร็ว ทรงจำธรรมไม่ได้ ไม่พิจารณาธรรม ไม่ปฏิบัติธรรม และพูดไม่ไพเราะ แสดงธรรมไม่ได้ (๔) ผู้รู้ธรรมได้เร็ว ทรงจำธรรมไว้ได้ พิจารณาธรรม ปฏิบัติธรรม และพูดไพราะ แสดงธรรมได้

๘. อัตตหิตสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเอง คือ ทรงแสดงบุคคล ๔ จำพวกเหมือนในสูตรที่ ๕ แต่ในพระสูตรนี้มิได้ทรงแสดงความหมายของบุคคลแต่ละจำพวกไว้

๙. สิกขาปทสูตร ว่าด้วยสิกขาบทเป็นเหตุให้เกื้อกูลและไม่เกื้อกูล คือ ทรงแสดงบุคคล ๔ จำพวกเหมือนในพระสูตรที่ ๕ ต่างกันที่สูตรนี้ทรงยกสิกขาบท คือ ศีล ๕ ขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภทบุคคล ซึ่งมีความหมายดังนี้ (๑) ตนเอง มีศีล ๕ แต่ไม่ชักชวนผู้อื่นให้มีศีล ๕ (๒) ตนเองไม่มีศีล ๕ แต่ชักชวนผู้อื่นให้มี

ศีล ๕ (๓) ตนเองไม่มีศีล ๕ และไม่ชักชวนผู้อื่นให้มีศีล ๕ (๔) ตนเองมีศีล ๕ และ ชักชวนผู้อื่นให้มีศีล ๕

๑๐. โปตลิยสูตร ว่าด้วยปริพาชกชื่อโปตลิยะ คือ ทรงแสดงบุคคล ๔ จำพวก โดยทรงยกการติเตียนและการสรรเสริญขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภทบุคคลให้โปตลิยปริพาชกฟัง คือ (๑) ผู้ติเตียนผู้ที่ควรติเตียน แต่ไม่สรรเสริญผู้ที่ควรสรรเสริญตามความเป็นจริง เหมาะแก่กาล (๒) ผู้สรรเสริญผู้ที่ควรสรรเสริญ แต่ไม่ติเตียนผู้ ที่ควรติเตียนตามความเป็นจริง เหมาะแก่กาล (๓) ผู้ไม่ติเตียนผู้ที่ควรติเตียนและไม่สรรเสริญผู้ที่ควรสรรเสริญตามความเป็นจริง เหมาะแก่กาล (๔) ผู้ติเตียนผู้ที่ควร

ติเตียนและสรรเสริญผู้ที่ควรสรรเสริญตามความเป็นจริง เหมาะแก่กาล พระองค์ตรัสถามปริพาชกว่าชอบใจบุคคลจำพวกไหน เขาตอบว่าจำพวกที่ ๓ แต่ทรงแสดงว่าบุคคลจำพวกที่ ๔ ดีที่สุด

๓.๓ ตติยปัณณาสก์

๓.๓.๑ วลาหกวรรค

วลาหกวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยบุคคลเปรียบเหมือนเมฆ ชื่อวรรคนี้ตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑-๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญ ดังนี้

๑-๒. ปฐมวลาหกสูตร ทุติยวลาหกสูตร ต่างว่าด้วยบุคคลเปรียบเหมือนเมฆ คือ ทรงแสดงเมฆ ๔ ชนิด และบุคคลผู้เปรียบด้วยเมฆ ๔ จำพวก ได้แก่ (๑) บุคคลเปรียบเหมือนเมฆที่คำราม แต่ไม่ให้ฝนตก (๒) บุคคลเปรียบเหมือนเมฆที่ให้ฝนตก แต่ไม่คำราม (๓) บุคคลเปรียบเหมือนเมฆที่ไม่คำรามและไม่ให้ฝนตก (๔) บุคคลเปรียบเหมือนเมฆที่คำรามและให้ฝนตก แต่ทรงแสดงความหมายไว้ต่างกัน

บุคคล ๔ จำพวกในพระสูตรที่ ๑ มีความหมายดังนี้ บุคคลจำพวกที่ ๑ หมายถึง คนชอบพูด แต่ไม่ทำ บุคคลจำพวกที่ ๒ หมายถึงคนชอบทำ แต่ไม่พูด บุคคล

จำพวกที่ ๓ หมายถึงคนไม่พูดและไม่ทำ บุคคลจำพวกที่ ๔ หมายถึงคนชอบพูด และชอบทำ

บุคคล ๔ จำพวกในพระสูตรที่ ๒ มีความหมายดังนี้ บุคคลจำพวกที่ ๑ หมายถึง คนเรียนพระพุทธพจน์ แต่ไม่รู้อริยสัจ ๔ บุคคลจำพวกที่ ๒ หมายถึงคนไม่เรียนพระ พุทธพจน์ แต่รู้อริยสัจ ๔ บุคคลจำพวกที่ ๓ หมายถึงคนไม่เรียนพระพุทธพจน์และ ไม่รู้อริยสัจ ๔ บุคคลจำพวกที่ ๔ หมายถึงคนเรียนพระพุทธพจน์และรู้อริยสัจ ๔

๓. กุมภสูตร ว่าด้วยบุคคลเปรียบเหมือนหม้อ คือ ทรงแสดงหม้อ ๔ ชนิด และบุคคลผู้เปรียบด้วยหม้อ ๔ จำพวก ได้แก่ (๑) บุคคลเปรียบเหมือนหม้อเปล่าที่ปิดไว้ หมายถึงคนมีกิริยามารยาทเรียบร้อย แต่ไม่รู้อริยสัจ ๔ (๒) บุคคลเปรียบเหมือนหม้อเต็มที่เปิดไว้ หมายถึงคนมีกิริยามารยาทไม่เรียบร้อย แต่รู้อริยสัจ ๔

(๓) บุคคลเปรียบเหมือนหม้อเปล่าที่เปิดไว้ หมายถึงคนมีกิริยามารยาทไม่เรียบร้อย และไม่รู้อริยสัจ ๔ (๔) บุคคลเปรียบเหมือนหม้อเต็มที่ปิดไว้ หมายถึงคนมีกิริยามารยาทเรียบร้อยและรู้อริยสัจ ๔

๔. อุทกรหทสูตร ว่าด้วยบุคคลเปรียบเหมือนห้วงน้ำ คือ ทรงแสดงห้วงน้ำ ๔ ชนิด และบุคคลผู้เปรียบด้วยห้วงน้ำ ๔ จำพวก ได้แก่ (๑) บุคคลเปรียบเหมือน ห้วงน้ำตื้นแต่เงาลึก (๒) บุคคลเปรียบเหมือนห้วงน้ำลึกแต่เงาตื้น (๓) บุคคลเปรียบเหมือนห้วงน้ำตื้นและเงาตื้น (๔) บุคคลเปรียบเหมือนห้วงน้ำลึกและเงาลึก บุคคล ๔ จำพวกนี้มีความหมายเหมือนบุคคล ๔ จำพวกในสูตรที่ ๓

๕. อัมพสูตร ว่าด้วยบุคคลเปรียบเหมือนมะม่วง คือ ทรงแสดงมะม่วง ๔ ชนิด และบุคคลผู้เปรียบด้วยมะม่วง ๔ จำพวก ได้แก่ (๑) บุคคลเปรียบเหมือนมะม่วงดิบแต่ผิวสุก (๒) บุคคลเปรียบเหมือนมะม่วงสุกแต่ผิวดิบ (๓)บุคคลเปรียบเหมือนมะม่วงดิบและผิวดิบ (๔) บุคคลเปรียบเหมือนมะม่วงสุกและผิวสุก บุคคล ๔

จำพวกนี้มีความหมายเหมือนบุคคล ๔ จำพวกในสูตรที่ ๓

๖. สูตรที่ ๖ ในวรรคนี้ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกภาษาบาลี ทั้งฉบับ มหา-จุฬาเตปิฏกำ ฉบับ สฺยามรฏฺ□สฺสส เตปิฏกำ (๒๕๒๓) ฉบับ ทยฺยรฏฺ□สฺส สงฺคีติ-เตปิฏกำ (๒๕๓๐) และฉบับ ฉฏฺ□สงฺคีติ (๒๔๙๘) แต่ฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษของสมาคมบาลีปกรณ์ (Pali Text Society, Oxford, 1992) พระสูตรในวรรคนี้มีครบทั้ง ๑๐ สูตร และจัดลำดับพระสูตรในวรรคนี้ไว้ต่างกับฉบับของมหาจุฬาเตปิฏกำ คือ พระสูตรที่ ๔ (อุทกรหทสูตร) แบ่งเป็น ๒ สูตร เป็นสูตรที่ ๔ และที่ ๕ พระสูตรที่ ๔ ว่าด้วยห้วงน้ำ ๔ ชนิด พระสูตรที่ ๕ ว่าด้วยห้วงน้ำ ๔ ชนิดและบุคคลผู้เปรียบด้วย ห้วงน้ำ ๔ จำพวกเหมือน ในพระสูตรที่ ๕ ฉบับมหาจุฬาเตปิฏกำ พระสูตรที่ ๖ ฉบับ สมาคมบาลีปกรณ์ ก็คือพระสูตรที่ ๕ (อัมพสูตร) ฉบับมหาจุฬาเตปิฏกำนั่นเอง

๗. มูสิกสูตร ว่าด้วยบุคคลเปรียบเหมือนหนู คือ ทรงแสดงหนู ๔ ชนิด และ บุคคลผู้เปรียบด้วยหนู ๔ จำพวก ได้แก่ (๑) บุคคลเปรียบเหมือนหนูขุดรูแต่ไม่อยู่ (๒) บุคคลเปรียบเหมือนหนูอยู่แต่ไม่ขุดรู (๓) บุคคลเปรียบเหมือนหนูไม่ขุดรูและไม่อยู่ (๔) บุคคลเปรียบเหมือนหนูขุดรูและอยู่ บุคคล ๔ จำพวกนี้มีความหมายเหมือนบุคคล ๔ จำพวกในสูตรที่ ๒

๘. พลิวัททสูตร ว่าด้วยบุคคลเปรียบเหมือนโคผู้ คือ ทรงแสดงโคผู้ ๔ ประเภท และบุคคลผู้เปรียบด้วยโคผู้ ๔ จำพวก ได้แก่ (๑) บุคคลเปรียบเหมือนโคผู้ที่ข่มเหงโคฝูงตน แต่ไม่ข่มเหงโคฝูงอื่น หมายถึงหัวหน้าที่รังแกเฉพาะคนในบริษัทของตน แต่ไม่รังแกคนในบริษัทของคนอื่น (๒) บุคคลเปรียบเหมือนโคผู้ที่ข่มเหงโคฝูงอื่น แต่ไม่ข่มเหงโคฝูงตน หมายถึงหัวหน้าที่รังแกเฉพาะคนในบริษัทของคนอื่น แต่ไม่รังแกคนในบริษัทของตน (๓) บุคคลเปรียบเหมือนโคผู้ที่ข่มเหงโคฝูงตนและข่มเหงโคฝูงอื่น หมายถึงหัวหน้าที่รังแกคนในบริษัทของตนและคนในบริษัทของคนอื่น (๔) บุคคลเปรียบเหมือนโคผู้ที่ไม่ข่มเหงโคฝูงตนและไม่ข่มเหงโคฝูงอื่น หมายถึงหัวหน้าที่ไม่รังแกคนในบริษัทของตนและคนในบริษัทของคนอื่น

๙. รุกขสูตร ว่าด้วยบุคคลเปรียบเหมือนต้นไม้ คือ ทรงแสดงต้นไม้ ๔ ชนิด และบุคคลผู้เปรียบด้วยต้นไม้ ๔ จำพวก ได้แก่ (๑) บุคคลเปรียบเหมือนต้นไม้

เนื้ออ่อนและมีต้นไม้เนื้ออ่อนแวดล้อม หมายถึงหัวหน้าทุศีลและคนในบริษัทก็ทุศีล (๒) บุคคลเปรียบเหมือนต้นไม้เนื้ออ่อน แต่มีต้นไม้เนื้อแข็งแวดล้อม หมายถึงหัวหน้า ทุศีล แต่คนในบริษัทมีศีล (๓) บุคคลเปรียบเหมือนต้นไม้เนื้อแข็งแต่มีต้นไม้เนื้ออ่อน แวดล้อม หมายถึงหัวหน้ามีศีล แต่คนในบริษัททุศีล (๔) บุคคลเปรียบเหมือนต้นไม้เนื้อแข็งและมีต้นไม้เนื้อแข็งแวดล้อม หมายถึงหัวหน้ามีศีลและคนในบริษัทก็มีศีล

๑๐. อาสีวิสสูตร ว่าด้วยบุคคลเปรียบเหมือนอสรพิษ คือ ทรงแสดงอสรพิษ ๔ ชนิด และบุคคลผู้เปรียบด้วยอสรพิษ ๔ จำพวก ได้แก่ (๑) บุคคลเปรียบเหมืออสรพิษมีพิษแล่น แต่พิษไม่ร้าย หมายถึงคนโกรธง่าย แต่หายเร็ว (๒) บุคคล

เปรียบเหมือนอสรพิษมีพิษร้าย แต่พิษไม่แล่น หมายถึงคนโกรธไม่ง่าย แต่โกรธนาน (๓) บุคคลเปรียบเหมือนอสรพิษมีพิษแล่นและพิษร้าย หมายถึงคนโกรธง่ายและโกรธ นาน (๔) บุคคลเปรียบเหมือนอสรพิษมีพิษไม่แล่นและพิษไม่ร้าย หมายถึงคนโกรธ ไม่ง่ายและโกรธไม่นาน

๓.๓.๒ เกสิวรรค

เกสิวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยเกสีสารถีผู้ฝึกม้า ชื่อวรรคนี้ตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญ ดังนี้

๑. เกสิสูตร ว่าด้วยเกสีสารถีผู้ฝึกม้า คือ ทรงแสดงวิธีการฝึกม้าเปรียบเทียบ กับวิธีการสั่งสอนสาวกของพระองค์ ๔ แบบ ได้แก่ (๑) ฝึกแบบสุภาพ หมายถึงทรงสอนสุจริตและผลของสุจริต (๒) ฝึกแบบรุนแรง หมายถึงทรงสอนทุจริตและผล ของทุจริต (๓) ฝึกทั้งแบบสุภาพและแบบรุนแรง หมายถึงทรงสอนสุจริตและผลของสุจริต ทุจริตและผลของทุจริต (๔) ถ้าฝึกไม่ได้ด้วยวิธีทั้ง ๓ ข้างต้น ก็ฆ่าเสีย หมายถึงไม่ทรงว่ากล่าวสั่งสอน ทั้งเพื่อนพรหมจารีก็งดว่ากล่าวสั่งสอน

๒. ชวสูตร ว่าด้วยความว่องไวของม้าต้นและของภิกษุ คือ ทรงแสดงคุณสมบัติ ของม้าอาชาไนย ซึ่งเป็นม้าต้นของพระราชา เปรียบเทียบกับคุณสมบัติของภิกษุ ๔ ประการ ได้แก่ (๑) ความซื่อตรง (๒) ความว่องไว (๓) ความอดทน (๔) ความสงบเสี่ยม

๓. ปโตทสูตร ว่าด้วยปฏิกของสารถี คือ ทรงแสดงลักษณะของม้าอาชาไนย เปรียบเทียบกับลักษณะของบุรุษอาชาไนย ๔ ประการ ได้แก่ (๑) ม้าอาชาไนย ที่พอเห็นเงาปฏิกก็หวาดหวั่น สำนึกว่า เขาจะให้ทำงานอะไร เปรียบเหมือนบุรุษ-

อาชาไนยที่พอได้ยินข่าวว่ามีคนประสบทุกข์หรือตายก็สลดใจ สำนึกตัว มุ่งบำเพ็ญ ธรรมให้สูงยิ่งขึ้น (๒) ม้าอาชาไนยที่ไม่กลัวเงาปฏิก แต่พอถูกแทงด้วยปฏิกที่ขุมขน ก็หวาดหวั่น สำนึกว่าเขาจะให้ทำงานอะไร เปรียบเหมือนบุรุษอาชาไนยที่ได้เห็นคน ประสบทุกข์หรือตายก็สลดใจ สำนึกตัว มุ่งบำเพ็ญธรรมให้สูงยิ่งขึ้น (๓) ม้าอาชาไนย ที่ไม่กลัวเงาปฏิกและการถูกแทงด้วยปฏิกที่ขุมขน แต่พอถูกแทงด้วยปฏิกถึงผิวหนังก็หวาดหวั่น สำนึกว่าเขาจะให้ทำงานอะไร เปรียบเหมือนบุรุษอาชาไนยที่มีญาติประสบทุกข์หรือตายก็สลดใจ สำนึกตัว มุ่งบำเพ็ญธรรมให้สูงยิ่งขึ้น (๔) ม้าอาชาไนยที่ไม่กลัวเงาปฏิก การถูกแทงด้วยปฏิกที่ขุมขนและที่ผิวหนัง แต่พอถูกแทงด้วยปฏิกถึงกระดูกก็หวาดหวั่น สำนึกว่าเขาจะให้ทำงานอะไร เปรียบเหมือนบุรุษอาชาไนยที่ประสบทุกข์หนักก็สลดใจ สำนึกตัว มุ่งบำเพ็ญธรรมให้สูงยิ่งขึ้น

๔. นาคสูตร ว่าด้วยองค์ของช้างต้น คือ ทรงแสดงคุณสมบัติของช้างต้น ๔ ประการ ได้แก่ (๑) เชื่อฟัง (๒) ฆ่า(ศัตรู)ได้ (๓) อดทน (๔) ไปได้(ทุกแห่ง) เปรียบเทียบกับคุณสมบัติของภิกษุ ๔ ประการ ได้แก่ (๑) เชื่อฟัง (๒) ฆ่า(กิเลส)ได้ (๓) อดทน (๔) ไป(นิพพาน)ได้

๕. ฐานสูตร ว่าด้วยฐานะแห่งความเสื่อมและความเจริญ คำว่า ฐานะ ในที่นี้หมายถึงเหตุ คือ ทรงแสดงเหตุแห่งความเสื่อมและความเจริญ ๔ ประการ ได้แก่ (๑) เหตุให้ทำสิ่งที่ไม่น่าพอใจ และเมื่อทำ จะได้รับผลไม่ดี (๒) เหตุให้ทำสิ่งที่ไม่น่าพอใจ และเมื่อทำ จะได้รับผลดี (๓) เหตุให้ทำสิ่งที่น่าพอใจ และเมื่อทำ จะได้รับ ผลไม่ดี (๔) เหตุให้ทำสิ่งที่น่าพอใจ และเมื่อทำ จะได้รับผลดี ทรงแสดงเปรียบเทียบว่า

บัณฑิตไม่ทำเหตุที่ ๑ และที่ ๓ แต่ทำเหตุที่ ๒ และที่ ๔ ส่วนคนพาลไม่ทำเหตุที่ ๒ ทำแต่เหตุที่ ๓

๖. อัปปมาทสูตร ว่าด้วยความไม่ประมาท คือ ทรงสอนไม่ให้ประมาทในการละทุจริต ๓ และมิจฉาทิฏฐิ ไม่ให้ประมาทในการบำเพ็ญสุจริต ๓ และสัมมาทิฏฐิ

๗. อารักขสูตร ว่าด้วยสติเครื่องรักษา หมายถึงเครื่องรักษาใจไม่ให้ประมาท ในฐานะ ๔ ประการ คือ (๑) อย่ากำหนัดในสิ่งที่เป็นเหตุให้กำหนัด (๒) อย่าขัดเคืองในสิ่งที่เป็นเหตุให้ขัดเคือง (๓) อย่าหลงในสิ่งที่เป็นเหตุให้หลง (๔) อย่ามัวเมาในสิ่งที่เป็นเหตุให้มัวเมา

๘. สังเวชนียสูตร ว่าด้วยสังเวชนียสถาน คือ สถานที่ประสูติ ตรัสรู้ ประกาศธรรมจักร และเสด็จดับขันธปรินิพพาน

๙-๑๐. ปฐมภยสูตร ทุติยภยสูตร ต่างว่าด้วยภัย แต่เป็นหัวข้อธรรมต่างหมวดกัน คือ ในสูตรที่ ๑ ว่าด้วยภัยภายใน ได้แก่ ชาติภัย ชราภัย พยาธิภัย และมรณภัย ในสูตรที่ ๒ ว่าด้วยภัยภายนอก ได้แก่ อัคคิภัย อุทกภัย วาตภัย และโจรภัย

๓.๓.๓ ภยวรรค

ภยวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยภัย ชื่อวรรคนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑-๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑. อัตตานุวาทสูตร ว่าด้วยอัตตานุวาทภัย หมายถึงภัยที่เกิดจากการติเตียนตนเองเพราะประพฤติชั่วด้วยกาย วาจา และใจ ซึ่งเป็นภัยอย่าง ๑ ในภัย ๔ อย่าง ภัยอีก ๓ อย่าง คือ (๑) ปรานุวาทภัย หมายถึงภัยที่เกิดจากผู้อื่นติเตียนเพราะประพฤติชั่วด้วยกาย วาจาและใจ (๒) ทัณฑภัย หมายถึงภัยที่เกิดจากการลงโทษตามอาญาแผ่นดิน (๓) ทุคติภัย หมายถึงภัยที่เกิดในทุคติ คือ ไปเกิดในอบายภูมิ

๒. อูมิภยสูตร ว่าด้วยภัยจากคลื่น ซึ่งเป็นภัยของคนที่ลงไปในน้ำอย่าง ๑ ใน ภัย ๔ อย่าง ภัยอีก ๓ อย่าง คือ (๑) ภัยจากจระเข้ (๒) ภัยจากน้ำวน (๓) ภัยจาก ปลาร้าย ทรงแสดงเปรียบเทียบภัย ๔ อย่างนี้กับภัยของภิกษุในธรรมวินัย ซึ่งมีชื่อเหมือนกัน แต่มีความหมายต่างกัน คือ (๑) ภัยจากคลื่น หมายถึงอดทนต่อการ

ว่ากล่าวตักเตือนไม่ได้ (๒) ภัยจากจระเข้ หมายถึงอดทนต่อความหิวกระหายไม่ได้ (๓) ภัยจากน้ำวน หมายถึงอดทนต่อความต้องการทางกามคุณไม่ได้ (๔) ภัยจากปลาร้าย หมายถึงอดทนต่อความเย้ายวนของสตรีไม่ได้

๓-๔. ปฐมนานากรณสูตร ทุติยนานากรณสูตร ต่างว่าด้วยเหตุที่ทำให้บุคคลต่างกัน คำว่า เหตุ ในที่นี้หมายถึงฌาน ๔ คือ ทรงแสดงบุคคล ๔ จำพวก ตามฌาน ๔ ในสูตรที่ ๑ ได้แก่ (๑) ผู้ได้ปฐมฌาน ยึดติดอยู่ในปฐมฌาน เมื่อตายไป ก็ไปเกิดในพรหมโลก (๒) ผู้ได้ทุติยฌาน ยึดติดอยู่ในทุติยฌาน เมื่อตายไป ก็ไปเกิดในพรหมโลกชั้นอาภัสสระ (๓) ผู้ได้ตติยฌาน ยึดติดอยู่ในตติยฌาน เมื่อ

ตายไป ก็ไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุภกิณหะ (๔) ผู้ได้จตุตถฌาน ยึดติดอยู่ในจตุตถฌาน เมื่อ ตายไป ก็ไปเกิดในพรหมโลกชั้นเวหัปผละ ทรงแสดงความต่างกันระหว่างปุถุชน (ผู้ ได้ฌานตามลัทธิภายนอกพระพุทธศาสนา) กับอริยสาวก ภายหลังที่ดำรงอยู่ในภพ นั้น ๆ จนสิ้นอายุแล้วว่า ปุถุชนจะไปเกิดในอบายภูมิ ส่วนอริยสาวกจะปรินิพพาน ในภพนั้น ๆ

ในพระสูตรที่ ๒ ทรงแสดงบุคคล ๔ จำพวกเหมือนในพระสูตรที่ ๑ แต่เป็นบุคคลที่ไม่ยึดติดอยู่ในฌานนั้น ๆ เมื่อตายไป ก็ไปเกิดในที่เดียวกัน คือ ในชั้นสุทธาวาส ซึ่งเป็นพรหมโลกชั้นพิเศษสำหรับผู้ได้อนาคามิผลในพระพุทธศาสนา ปุถุชน(ผู้ได้ฌานตามลัทธิภายนอกพระพุทธศาสนา)ไม่สามารถไปเกิดได้

๕-๖. ปฐมเมตตาสูตร ทุติยเมตตาสูตร ต่างว่าด้วยผู้มีเมตตาจิต ซึ่งเป็นบุคคลจำพวก ๑ ในบุคคล ๔ จำพวก บุคคลอีก ๓ จำพวก ได้แก่ (๑) ผู้มีกรุณาจิต (๒) ผู้มีมุทิตาจิต (๓) ผู้มีอุเบกขาจิต ทรงแสดงคติของบุคคล ๔ จำพวกนี้ ซึ่งมีนัยเหมือนในพระสูตรที่ ๓-๔

๗-๘. ปฐมตถาคตอัจฉริยสูตร ทุติยตถาคตอัจฉริยสูตร ต่างว่าด้วยเหตุอัศจรรย์ของพระตถาคต เหตุอัศจรรย์ของพระตถาคตในพระสูตรที่ ๑ คือ แสงสว่างประมาณไม่ได้ปรากฏในโลก พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก และหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดา และมนุษย์ ตลอดถึงโลกันตริกนรก แสงสว่างนี้เกิดขึ้นในกาล ๔ กาล คือ (๑) เมื่อพระโพธิสัตว์จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตลงสู่พระ

ครรภ์ของพระมารดา (๒) เมื่อประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดา (๓) เมื่อตรัสรู้

สัมมาสัมโพธิญาณ (๔) เมื่อประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยม

เหตุอัศจรรย์ของพระตถาคตในพระสูตรที่ ๒ คือ ทรงแสดงธรรมได้อย่าง

อัศจรรย์ ทำให้บุคคล ๔ จำพวกตั้งใจฟังด้วยดี เงี่ยโสตสดับ ตั้งใจใฝ่รู้ บุคคล ๔ จำพวก ได้แก่ (๑) ผู้หมกมุ่น ยินดี บันเทิงในอาลัย (๒) ผู้หมกมุ่น ยินดี บันเทิงในความถือตัว (๓) ผู้หมกมุ่น ยินดี บันเทิงในความไม่สงบ (๔) ผู้ตกอยู่ในอวิชชาเป็นผู้มืดบอด ถูกอวิชชาหุ้มห่อ

๙. อานันทอัจฉริยสูตร ว่าด้วยความเป็นอัจฉริยะของพระอานนท์ ที่ปรากฏ

แก่บริษัท ๔ คือ (๑) ภิกษุบริษัท (๒) ภิกษุณีบริษัท (๓) อุบาสกบริษัท (๔) อุบาสิกา- บริษัท เหมือนกัน ได้แก่ มีใจยินดีเมื่อได้พบ เมื่อได้ฟังธรรม และตั้งใจฟังธรรมอย่างไม่รู้จักอิ่ม

๑๐. จักกวัตติอัจฉริยสูตร ว่าด้วยเหตุอัศจรรย์ของพระเจ้าจักรพรรดิ ที่ปรากฏแก่บริษัท ๔ คือ (๑) ขัตติยบริษัท (๒) พราหมณบริษัท (๓) คหบดีบริษัท

(๔) สมณบริษัท เหมือนกัน ได้แก่ มีใจยินดีเมื่อได้เข้าเฝ้า เมื่อได้ฟังพระราช-ปฏิสันถาร และตั้งใจฟังพระราชปฏิสันถารอย่างไม่รู้จักอิ่ม ทรงแสดงความเป็นอัจฉริยะ ของพระเจ้าจักรพรรดิเปรียบเทียบกับความเป็นอัจฉริยะของพระอานนท์ไว้ด้วย

๓.๓.๔ ปุคคลวรรค

ปุคคลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยบุคคล ชื่อพระสูตรนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑-๑๐ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญ ดังนี้

๑. สัญโญชนสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้ละสังโยชน์ได้ คือ ทรงแสดงบุคคล ๔ จำพวกโดยทรงยกการละสังโยชน์ขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภทบุคคล ได้แก่

(๑) ผู้ที่ยังละสังโยชน์เบื้องต่ำ สังโยชน์ที่เป็นปัจจัยแห่งการเกิด และสังโยชน์ที่เป็นปัจจัยให้ได้ภพไม่ได้ หมายถึงพระสกทาคามี (๒) ผู้ที่ละสังโยชน์เบื้องต่ำได้ แต่ยังละสังโยชน์ที่เป็นปัจจัยแห่งการเกิดและสังโยชน์ที่เป็นปัจจัยให้ได้ภพไม่ได้ หมายถึงพระอนาคามีผู้มุ่งหน้าไปสู่อกนิฏฐภพ (๓) ผู้ที่ละสังโยชน์เบื้องต่ำและสังโยชน์ที่เป็นปัจจัยแห่งการเกิดได้ แต่ยังละสังโยชน์ที่เป็นปัจจัยให้ได้ภพไม่ได้ หมายถึงพระอนาคามีผู้ปรินิพพานเสียในระหว่าง (๔) ผู้ที่ละสังโยชน์เบื้องต่ำ สังโยชน์ที่เป็นปัจจัยแห่งการเกิดและสังโยชน์ที่เป็นปัจจัยให้ได้ภพได้ หมายถึงพระอรหันต์

๒. ปฏิภาณสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้ตอบได้ถูกต้อง หมายถึงผู้ตอบได้ถูกต้อง แต่ไม่รวดเร็ว ซึ่งเป็นบุคคลจำพวก ๑ ในบุคคล ๔ จำพวก บุคคลอีก ๓ จำพวก คือ (๑) ผู้ตอบได้รวดเร็ว แต่ไม่ถูกต้อง (๒) ผู้ตอบได้ถูกต้อง และรวดเร็ว (๓) ผู้ตอบได้ไม่ถูกต้อง และไม่รวดเร็ว

๓. อุคฆฏิตัญญูสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้เข้าใจได้ฉับพลัน ซึ่งเป็นบุคคลจำพวก ๑ ในบุคคล ๔ จำพวก บุคคลอีก ๓ จำพวก คือ (๑) ผู้เข้าใจได้ต่อเมื่อขยายความ

(๒) ผู้ที่พอจะแนะนำได้ (๓) ผู้ที่สอนให้รู้ได้แต่เพียงตัวบทคือพยัญชนะ(แต่ไม่รู้ความหมายของตัวบทนั้น)

๔. อุฏฐานผลสูตร ว่าด้วยผลแห่งความขยันหมั่นเพียร หมายถึงผลแห่งการงานในปัจจุบัน ไม่อาศัยผลบุญในชาติก่อนเลย ซึ่งเป็นบุคคลจำพวก ๑ ในบุคคล ๔ จำพวก บุคคลอีก ๓ จำพวก คือ (๑) ผู้ดำรงชีพด้วยผลแห่งกรรม(ผลบุญในชาติ ก่อน) หมายถึงเทวดาทุกจำพวก (๒) ผู้ดำรงชีพด้วยผลแห่งความขยันหมั่นเพียรและผลแห่งกรรม หมายถึงชนชั้นปกครองมีพระราชาและขุนนางเป็นต้น (๓) ผู้ไม่ดำรงชีพด้วยผลแห่งความขยันหมั่นเพียรและผลแห่งกรรม หมายถึงสัตว์นรก

๕. สาวัชชสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้มีแต่โทษ หมายถึงผู้มีโทษทางกาย วาจา และใจ ซึ่งเป็นบุคคลจำพวก ๑ ในบุคคล ๔ จำพวก บุคคลอีก ๓ จำพวก คือ

(๑) ผู้มีโทษเป็นส่วนมาก (๒) ผู้มีโทษเป็นส่วนน้อย (๓) ผู้ไม่มีโทษ

๖-๗. ปฐมสีลสูตร ทุติยสีลสูตร ต่างว่าด้วยศีล ซึ่งหมายรวมถึงสมาธิ และปัญญาด้วย คือ ทรงแสดงบุคคล ๔ จำพวกโดยทรงยกศีล สมาธิ และปัญญาขึ้น เป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภทบุคคล บุคคล ๔ จำพวกในพระสูตรที่ ๑ ได้แก่

(๑) ผู้ไม่บำเพ็ญศีล สมาธิ และปัญญาให้บริบูรณ์ (๒) ผู้บำเพ็ญแต่ศีลให้บริบูรณ์

(๓) ผู้บำเพ็ญศีลและสมาธิให้บริบูรณ์ (๔) ผู้บำเพ็ญศีล สมาธิ และปัญญาให้บริบูรณ์ บุคคล ๔ จำพวกในพระสูตรที่ ๒ ได้แก่ (๑) ผู้ไม่เคารพศีล ไม่ถือศีลเป็นใหญ่ ไม่เคารพสมาธิ ไม่ถือสมาธิเป็นใหญ่ และไม่เคารพปัญญา ไม่ถือปัญญาเป็นใหญ่

(๒) ผู้เคารพแต่ศีล ถือแต่ศีลเป็นใหญ่ (๓) ผู้เคารพศีล ถือศีลเป็นใหญ่ เคารพสมาธิ ถือสมาธิเป็นใหญ่ (๔) ผู้เคารพศีล ถือศีลเป็นใหญ่ เคารพสมาธิ ถือสมาธิเป็นใหญ่ และเคารพปัญญา ถือปัญญาเป็นใหญ่ บุคคลแต่ละจำพวกมีความหมายตรงกัน ดังนี้ บุคคลจำพวกที่ ๑ หมายถึงคนทั่วไป บุคคลจำพวกที่ ๒ หมายถึงพระโสดาบันและ พระสกทาคามีผู้เป็นสุกขวิปัสสกะ (ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน ๆ ไม่ได้ฌานสมาบัติ) บุคคล

ที่ ๓ หมายถึงพระอนาคามี บุคคลที่ ๔ หมายถึงพระขีณาสพ

๘. นิกกัฏฐสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้มีกายออกและจิตออก หมายถึงผู้มีกายออกและมีจิตออก ซึ่งเป็นบุคคลจำพวก ๑ ในบุคคล ๔ จำพวก บุคคลอีก ๓ จำพวก

คือ (๑) ผู้มีกายยังไม่ออก แต่มีจิตออก (๒) ผู้มีกายยังไม่ออกและมีจิตยังไม่ออก

(๓) ผู้มีกายออกและมีจิตออก

๙. ธัมมกถิกสูตร ว่าด้วยธรรมกถึก คือ ทรงแสดงธรรมกถึก ๔ จำพวก

คู่กับผู้ฟังธรรม ๔ จำพวกเปรียบเทียบกัน คือ (๑) ผู้แสดงธรรมได้น้อยและไม่มีประโยชน์ เหมาะสำหรับผู้ฟังที่ไม่ฉลาด (๒) ผู้แสดงธรรมได้น้อย แต่มีประโยชน์ เหมาะสำหรับผู้ฟังที่ฉลาด (๓) ผู้แสดงธรรมได้มาก แต่ไม่มีประโยชน์ เหมาะสำหรับผู้ฟังที่ไม่ฉลาด (๔) ผู้แสดงธรรมได้มากและมีประโยชน์ เหมาะสำหรับผู้ฟังที่ฉลาด

๑๐. วาทีสูตร ว่าด้วยนักพูด หมายถึงนักพูด ๔ จำพวก คือ (๑) ผู้จนเนื้อหาแต่ไม่จนคำพูด (๒) ผู้จนคำพูด แต่ไม่จนเนื้อหา (๓) ผู้จนทั้งคำพูดและเนื้อหา

(๔) ผู้ไม่จนทั้งคำพูดและเนื้อหา

๓.๓.๕ อาภาวรรค

อาภาวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยแสงสว่าง ชื่อวรรคนี้ตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑. อาภาสูตร ว่าด้วยแสงสว่าง หมายถึงแสงสว่างของสิ่ง ๔ สิ่ง คือ (๑) ดวงจันทร์ (๒) ดวงอาทิตย์ (๓) ไฟ (๔) ปัญญา ทรงเปรียบเทียบแสงสว่างทั้ง ๔ นี้ว่าปัญญาเป็นเลิศ

๒-๕. ปภาสูตร ว่าด้วยรัศมี อาโลกสูตร ว่าด้วยความสว่าง โอภาสสูตร ว่าด้วยความสว่างไสว ปัชโชตสูตร ว่าด้วยความรุ่งเรือง หมายถึงรัศมี ความสว่าง ความสว่างไสว และความรุ่งเรืองของสิ่ง ๔ สิ่งเหมือนในพระสูตรที่ ๑

๖-๗. ปฐมกาลสูตร ทุติยกาลสูตร ต่างว่าด้วยกาล คือ การบำเพ็ญธรรมตามกาล ๔ ประการ ได้แก่ (๑) การฟังธรรมตามกาล (๒) การสนทนาธรรม

ตามกาล (๓) ความสงบใจตามกาล (๔) ความเห็นแจ้งตามกาล ในพระสูตรที่ ๒ ทรงแสดงว่าเมื่อบำเพ็ญธรรมตามกาลทั้ง ๔ ประการโดยชอบ ก็จะทำให้สิ้นอาสวะได้ตามลำดับ

๘. ทุจจริตสูตร ว่าด้วยทุจริต ในที่นี้หมายถึงวจีทุจริต ๔ อย่าง คือ (๑) พูด เท็จ (๒) พูดส่อเสียด (๓) พูดคำหยาบ (๔) พูดเพ้อเจ้อ

๙. สุจริตสูตร ว่าด้วยสุจริต ในที่นี้หมายถึงวจีสุจริต ๔ อย่าง คือ (๑) พูดจริง (๒) พูดไม่ส่อเสียด (๓) พูดอ่อนหวาน (๔) พูดด้วยปัญญา

๑๐. สารสูตร ว่าด้วยสารธรรม หมายถึงธรรมที่เป็นแก่นสาร ๔ ประการ ได้แก่ (๑) ศีล (๒) สมาธิ (๓) ปัญญา (๔) วิมุตติ

๓.๔ จตุตถปัณณาสก์

๓.๔.๑ อินทริยวรรค

อินทริยวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอินทรีย์ ชื่อวรรคนี้ตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑. อินทริยสูตร ว่าด้วยอินทรีย์ หมายถึงอินทรีย์ ๔ อย่าง คือ (๑) สัทธินทรีย์ (๒)วิริยินทรีย์ (๓) สมาธินทรีย์ (๔) ปัญญินทรีย์

๒. สัทธาพลสูตร ว่าด้วยสัทธาพละ หมายถึงพละ ๔ ประการซึ่งมีสัทธาพละเป็นหัวหน้า คือ สัทธาพละ วิริยพละ สมาธิพละ และปัญญาพละ

๓. ปัญญาพลสูตร ว่าด้วยปัญญาพละ หมายถึงพละ ๔ ประการซึ่งมีปัญญาพละเป็นหัวหน้า คือ ปัญญาพละ วิริยพละ อนวัชชพละ และสังคหพละ

๔. สติพลสูตร ว่าด้วยสติพละ หมายถึงพละ ๔ ประการซึ่งมีสติพละเป็นหัวหน้า คือ สติพละ สมาธิพละ อนวัชชพละ และสังคหพละ

๕. ปฏิสังขานพลสูตร ว่าด้วยปฏิสังขานพละ หมายถึงพละ ๔ ประการซึ่งมีปฏิสังขานพละเป็นหัวหน้า คือ ปฏิสังขานพละ ภาวนาพละ อนวัชชพละ และสังคหพละ

๖. กัปปสูตร ว่าด้วยกัป คำว่า กัป หมายถึงช่วงอายุของโลก ในที่นี้หมายถึงอสงไขยกัป คำว่า อสงไขยกัป หมายถึงช่วงอายุของโลกที่มากจนนับไม่ถ้วน มี ๔ ประการ คือ (๑) สังวัฏฏกัป คือ ช่วงที่โลกเสื่อม (๒) สังวัฏฏฐายีกัป

คือ ช่วงที่โลกอยู่ถัดจากช่วงที่เสื่อมไป (๓) วิวัฏฏกัป คือ ช่วงที่โลกเจริญ

(๔) วิวัฏฏฐายีกัป คือ ช่วงที่โลกอยู่ถัดจากช่วงที่เจริญไป

๗. โรคสูตร ว่าด้วยโรค หมายถึงโรคทางกายและโรคทางใจ ทรงแสดงว่าคนที่ไม่มีโรคทางกายตลอด ๑ ปีจนถึงเกินกว่า ๑๐๐ ปี ยังพอหาได้ แต่คนที่ไม่มีโรคทางใจแม้เพียงครู่เดียวหาได้ยาก เว้นไว้แต่ท่านผู้หมดกิเลส และทรงแสดงโรคของบรรพชิต ๔ ประการ คือ (๑) เป็นผู้มักมาก คับแค้น ไม่สันโดษด้วยปัจจัย ๔

(๒) ตั้งความปรารถนาชั่วเพื่อไม่ให้ผู้อื่นดูหมิ่น และเพื่อให้ได้ลาภสักการะและชื่อเสียง (๓) วิ่งเต้น ขวนขวายเพื่อไม่ให้ผู้อื่นดูหมิ่น และเพื่อให้ได้ลาภสักการะและชื่อเสียง (๔) เข้าไปยังตระกูลทั้งหลาย นั่งกล่าวธรรม กลั้นอุจจาระและปัสสาวะเพื่อให้เขานับถือ

๘. ปริหานิสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุเสื่อม หมายถึงเหตุเสื่อมของภิกษุหรือ ภิกษุณี ๔ ประการ คือ (๑) มีราคะหนา (๒) มีโทสะหนา (๓) มีโมหะหนา (๔) ไม่มี ปัญญาจักษุในเหตุและสิ่งที่มิใช่เหตุอันลึกซึ้ง นอกจากนี้ยังว่าด้วยธรรมที่ไม่เป็นเหตุเสื่อมอีก ๔ ประการซึ่งมีนัยตรงกันข้าม

๙. ภิกขุนีสูตร ว่าด้วยภิกษุณี หมายถึงภิกษุณีชาวเมืองโกสัมพีที่พระอานนท์ สอนให้ละปัจจัยแห่งกายจนสำนึกผิด ปัจจัยแห่งกาย ๔ ประการ คือ (๑) อาหาร

(๒) ตัณหา (๓) มานะ (๔) เมถุน

๑๐. สุคตวินยสูตร ว่าด้วยพระสุคตและวินัยของพระสุคต คำว่า พระสุคต หมายถึงพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า คำว่า วินัยของพระสุคต หมายถึง หลักธรรม คำสอนของพระสุคต หรือที่เรียกว่าพระสัทธรรม ทรงแสดงว่า ตราบใดที่พระสุคต หรือวินัยของพระสุคต(ที่เรียกว่าพระสัทธรรม)ยังดำรงอยู่ ตราบนั้นมนุษย์และเทวดา ทั้งหลายก็ได้รับประโยชน์เกื้อกูลมาก เหตุทำให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ได้ไม่นาน ๔ ประการ คือ (๑) เล่าเรียนสูตรที่นำสืบทอดกันมาผิดและถ่ายทอดต่อไปอย่างผิด ๆ

(๒) เป็นคนว่ายาก ไม่อดทน ไม่รับคำพร่ำสอนโดยเคารพ (๓) เรียนธรรมแล้วไม่

ถ่ายทอดต่อ ๆ ไป (๔) ผู้เป็นเถระมักมาก ย่อหย่อน ไม่บำเพ็ญเพียรเพื่อบรรลุธรรม ขั้นสูงสุด และเหตุที่ทำให้พระสัทธรรมดำรงอยู่ได้นาน ๔ ประการมีนัยตรงกันข้าม

๓.๔.๒ ปฏิปทาวรรค

ปฏิปทาวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยปฏิปทา ชื่อวรรคนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑-๘ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญ ดังนี้

๑. สังขิตตสูตร ว่าด้วยปฏิปทาโดยย่อ ซึ่งมี ๔ ประการ คือ (๑) ทุกขาปฏิปทา ทันธาภิญญา (ปฏิบัติลำบากและรู้ได้ช้า) (๒) ทุกขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา (ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว) (๓) สุขาปฏิปทา ทันธาภิญญา (ปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้ช้า)

(๔) สุขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา (ปฏิบัติสะดวกและรู้ได้เร็ว)

๒. วิตถารสูตร ว่าด้วยปฏิปทาโดยพิสดาร คือ ทรงจำแนกปฏิปทา ๔ ประการ เหมือนในสูตรที่ ๑ แต่ทรงขยายความหมายของแต่ละประการ ดังนี้ ปฏิปทาที่ ๑ หมายถึงผู้ปฏิบัติมีราคะแรงกล้า มีโทสะแรงกล้า และมีโมหะแรงกล้า เสวยทุกข-โทมนัสที่เกิดจากราคะ โทสะ และโมหะเป็นประจำ และมีอินทรีย์อ่อน ปฏิปทาที่ ๒ หมายถึงผู้ปฏิบัติมีราคะแรงกล้า มีโทสะแรงกล้า และมีโมหะแรงกล้า เสวยทุกข-โทมนัสที่เกิดจากราคะ โทสะ และโมหะเป็นประจำ แต่มีอินทรีย์แก่กล้า ปฏิปทาที่ ๓ หมายถึงผู้ปฏิบัติไม่มีราคะแรงกล้า ไม่มีโทสะแรงกล้า และไม่มีโมหะแรงกล้า ไม่เสวยทุกขโทมนัสที่เกิดจากราคะ โทสะ และโมหะ แต่มีอินทรีย์อ่อน ปฏิปทาที่ ๔ หมายถึงผู้ปฏิบัติไม่มีราคะแรงกล้า ไม่มีโทสะแรงกล้า และไม่มีโมหะแรงกล้า ไม่เสวยทุกขโทมนัสที่เกิดจากราคะ โทสะ และโมหะ และมีอินทรีย์แก่กล้า

๓. อสุภสูตร ว่าด้วยการพิจารณาเห็นความไม่งามในกาย คือ ทรงแสดงปฏิปทา ๔ ประการเหมือนในพระสูตรที่ ๑ แต่ทรงขยายความหมายของแต่ละประการดังนี้ ปฏิปทาที่ ๑ หมายถึงผู้ปฏิบัติพิจารณาเห็นความไม่งามในกาย มีสัญญาว่าปฏิกูลในอาหาร มีสัญญาว่าไม่น่าเพลิดเพลินในโลกทั้งปวง พิจารณาเห็นความไม่เที่ยงในสังขารทั้งปวงอยู่ มีมรณสัญญาที่ตั้งมั่นดีภายใน อาศัยเสกขพละ และมีอินทรีย์

อ่อน ปฏิปทาที่ ๒ มีความหมายเหมือนในปฏิปทาที่ ๑ ต่างกันเพียงเป็นผู้มีอินทรีย์

แก่กล้า ปฏิปทาที่ ๓ หมายถึงผู้ได้รูปฌาน ๔ ประการ อาศัยเสกขพละ แต่มีอินทรีย์อ่อน ปฏิปทาที่ ๔ มีความหมายเหมือนในปฏิปทาที่ ๓ ต่างกันเพียงเป็นผู้มีอินทรีย์แก่กล้า

๔-๕. ปฐมขมสูตร ทุติยขมสูตร ต่างว่าด้วยปฏิปทาที่อดทน แต่มีความหมายต่างกัน คือ ในพระสูตรที่ ๑ ปฏิปทาที่ ๑ หมายถึงผู้ปฏิบัติที่ไม่ด่าตอบ ซึ่งเป็น ปฏิปทา ๑ ในปฏิปทา ๔ ปฏิปทาอีก ๓ ประการ คือ (๑) ปฏิปทาที่ไม่อดทน

หมายถึงผู้ปฏิบัติที่ด่าตอบ (๒) ปฏิปทาที่ข่มใจ หมายถึงผู้ปฏิบัติที่สำรวมอินทรีย์ ๖ ประการมีจักขุนทรีย์เป็นต้น (๓) ปฏิปทาที่ระงับ หมายถึงผู้ปฏิบัติที่ไม่ยินดีอกุศลวิตก ๓ ประการ ละบาปอกุศลที่เกิดขึ้น ส่วนในพระสูตรที่ ๒ ปฏิปทาที่อดทนซึ่งเป็นปฏิปทาที่ ๒ หมายถึงผู้ปฏิบัติที่อดทนต่อความหนาวเป็นต้น และปฏิปทาที่ไม่อดทนซึ่งเป็นปฏิปทาที่ ๑ หมายถึงผู้ปฏิบัติที่ไม่อดทนต่อความหนาว เป็นต้น ส่วนปฏิปทาที่ ๓ และที่ ๔ เหมือนปฏิปทาที่ ๓ และที่ ๔ ในพระสูตรแรก

๖. อุภยสูตร ว่าด้วยปฏิปทาที่มีลักษณะเหมือนกันทั้ง ๒ ส่วน คือ ทรงแสดง ปฏิปทา ๔ ประการเหมือนในพระสูตรที่ ๑ แต่ทรงแจกแจงลักษณะของปฏิปทาไว้ต่างกันดังนี้ ปฏิปทาที่ ๑ ทุกขาปฏิปทา ทันธาภิญญา เป็นข้อปฏิบัติที่มีลักษณะต่ำทั้ง ๒ ส่วน เพราะปฏิบัติลำบากและรู้ได้ช้า ปฏิปทาที่ ๒ ทุกขาปฏิปทา

ขิปปาภิญญา เป็นข้อปฏิบัติที่มีลักษณะต่ำ เพราะปฏิบัติลำบาก ปฏิปทาที่ ๓ สุขาปฏิปทา ทันธาภิญญา เป็นข้อปฏิบัติที่มีลักษณะต่ำ เพราะรู้ได้ช้า ปฏิปทาที่ ๔ สุขาปฏิปทา ขิปปาภิญญา เป็นข้อปฏิบัติที่มีลักษณะประณีตทั้ง ๒ ส่วน เพราะปฏิบัติสะดวกและรู้ได้เร็ว

๗. มหาโมคคัลลานสูตร ว่าด้วยปฏิปทาที่เป็นเหตุให้จิตของพระมหา-โมคคัลลานะหลุดพ้น คือ ปฏิปทาข้อที่ ๒ ในบรรดาปฏิปทา ๔ ประการเหมือนในพระสูตรที่ ๑

๘. สารีปุตตสูตร ว่าด้วยปฏิปทาที่เป็นเหตุให้จิตของพระสารีบุตรหลุดพ้น

คือ ปฏิปทาข้อที่ ๔ ในบรรดาปฏิปทา ๔ ประการเหมือนในพระสูตรที่ ๑

๙. สสังขารสูตร ว่าด้วยผู้เป็นสสังขารปรินิพพายีในปัจจุบัน คำว่า สสังขาร-ปรินิพพายี แปลว่า ผู้ปรินิพพานโดยต้องใช้ความเพียรมาก ผู้เป็นสสังขารปรินิพพายี ในปัจจุบัน หมายถึงพระอนาคามีประเภทหนึ่ง คำว่า ผู้เป็นสสังขารปรินิพพายี

ในปัจจุบันเป็นชื่อบุคคลจำพวก ๑ ในบุคคล ๔ จำพวก บุคคลอีก ๓ จำพวก คือ

(๑) ผู้เป็นสสังสารปรินิพพายีหลังจากตายแล้ว (๒) ผู้เป็นอสังขารปรินิพพายีในปัจจุบัน (ผู้ปรินิพพานโดยไม่ต้องใช้ความเพียรมาก) (๓) ผู้เป็นอสังขารปรินิพพายีหลังจากตายแล้ว บุคคลแต่ละจำพวกมีความหมายเหมือนในพระสูตรที่ ๓

๑๐. ยุคนัทธสูตร ว่าด้วยผู้เจริญสมถะและวิปัสสนาควบคู่กันไป หมายถึง ภิกษุผู้เจริญสมถะและวิปัสสนาควบคู่กันไปจนได้มรรคแล้วเสพ เจริญซึ่งมรรคนั้น

ทำให้มากจนละสังโยชน์ได้ อนุสัยหมดสิ้นไป จัดเป็นบุคคลจำพวก ๑ ในบุคคล ๔ จำพวก บุคคลอีก ๓ จำพวก ได้แก่ (๑) ภิกษุผู้เจริญวิปัสสนาอันมีสมถะนำหน้าจนได้มรรคแล้ว เสพ เจริญมรรคนั้น ทำให้มากจนละสังโยชน์ได้ อนุสัยหมดสิ้น

ไป (๒) ภิกษุผู้เจริญสมถะอันมีวิปัสสนานำหน้าจนได้มรรคแล้ว เสพ เจริญซึ่งมรรคนั้น ทำให้มากจนละสังโยชน์ได้ อนุสัยหมดสิ้นไป (๓) ภิกษุมีใจถูกอุทธัจจะในธรรมกลั้น ไว้ในเวลาที่จิตตั้งมั่น สงบภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ตั้งมั่นอยู่ มรรคก็เกิดขึ้นแก่เธอ เธอจึงเสพ เจริญมรรคนั้น ทำให้มากจนละสังโยชน์ได้ อนุสัยหมดสิ้นไป

๓.๔.๓ สัญเจตนิยวรรค

สัญเจตนิยวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยความจงใจ ชื่อวรรคนี้ตั้งตามชื่อของพระสูตรที่ ๑ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑. เจตนาสูตร ว่าด้วยเจตนา คำว่า เจตนา แปลว่า ตั้งใจ หรือจงใจ ซึ่ง ในที่นี้ทรงใช้หมายถึงสัญเจตนา ๓ ประการ คือ (๑) กายสัญเจตนา (จงใจแต่งกรรม ทางกาย) (๒) วจีสัญเจตนา (จงใจแต่งกรรมทางวาจา) (๓) มโนสัญเจตนา (จงใจแต่ง กรรมทางใจ) และสังขาร ๓ ประการเฉพาะที่มีความหมายว่าสภาพปรุงแต่งกรรม คือ (๑) กายสังขาร (สภาพปรุงแต่งกรรมทางกาย) (๒) วจีสังขาร (สภาพปรุงแต่งกรรมทางวาจา) (๓) มโนสังขาร (สภาพปรุงแต่งกรรมทางใจ) ทรงแสดงว่าทั้งสัญเจตนา ๓ ประการและสังขาร ๓ ประการที่มีอวิชชาเป็นปัจจัยเป็นเหตุให้สุขทุกข์ภายในเกิดขึ้นแก่บุคคล ๔ จำพวก คือ (๑) ผู้ปรุงแต่งเอง (๒) ผู้อื่นปรุงแต่งให้ (๓) ผู้รู้ตัวปรุงแต่ง (๔) ผู้ไม่รู้ตัวปรุงแต่งและเป็นเหตุให้ได้อัตภาพ ๔ ประการอีกด้วย

๒. วิภัตติสูตร ว่าด้วยการจำแนกปฏิสัมภิทา คือ ท่านพระสารีบุตรได้เล่า ให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า ท่านอุปสมบทได้กึ่งเดือนก็ได้รู้แจ้งปฏิสัมภิทา ๔ ได้แก่

(๑) อัตถปฏิสัมภิทา (๒) ธัมมปฏิสัมภิทา (๓) นิรุตติปฏิสัมภิทา (๔) ปฏิภาณ-ปฏิสัมภิทา โดยเหตุ โดยพยัญชนะ และบอก แสดง บัญญัติ กำหนด เปิดเผย จำแนกปฏิสัมภิทา ๔ แต่ละอย่างทำให้ง่าย โดยวิธีต่าง ๆ ถ้ามีใครสงสัยก็ให้ถาม ท่านยินดีจะตอบข้อสงสัยต่อพระพักตร์พระศาสดา

๓. มหาโกฏฐิตสูตร ว่าด้วยพระมหาโกฏฐิตะ คือ ท่านพระมหาโกฏฐิตะถามท่านพระสารีบุตรเรื่องผัสสายตนะ ๖ ตามแนววาทะ ๔ ประการ คือ (๑) สัสสตวาทะ (ลัทธิที่ถือว่าอัตตาและโลกเที่ยง) (๒) อุจเฉทวาทะ (ลัทธิที่ถือว่าหลังจากตายแล้วอัตตาขาดสูญ) (๓) เอกัจจสัสสตวาทะ (ลัทธิที่ถือว่าบางอย่างเที่ยง) (๔) อมรา-วิกเขปวาทะ (ลัทธิที่พูดหลบเลี่ยง ไม่แน่นอนตายตัว) ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ไม่ควรถามอย่างนั้น เพราะเป็นเหตุให้คิดปรุงแต่งสิ่งที่ไม่ควรคิดปรุงแต่ง

๔. อานันทสูตร ว่าด้วยพระอานนท์ คือ ท่านพระอานนท์ถามท่านพระ

มหาโกฏฐิตะเรื่องผัสสายตนะ ๖ ประการตามแนววาทะทั้ง ๔ ประการ และท่านพระมหาโกฏฐิตะตอบตามแนวท่านพระสารีบุตรดังปรากฏในพระสูตรที่ ๓

๕. อุปวาณสูตร ว่าด้วยพระอุปวาณะ คือ ท่านพระอุปวาณะถามท่านพระสารีบุตรเรื่องการทำที่สุดแห่งทุกข์ด้วยเหตุ ๔ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ ด้วยวิชชา ด้วยจรณะ ด้วยวิชชาและจรณะ หรือด้วยเหตุอื่น ท่านพระสารีบุตรตอบว่าไม่ใช่ทั้ง ๔ อย่าง เพราะถ้าบุคคลมีเหตุ ๔ อย่างนี้อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็จะเป็นการยึดมั่นถือมั่น ผู้จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้จะต้องเพียบพร้อมด้วยจรณะและรู้เห็นตามความเป็นจริง (ยถา- ภูตญาณทัสสนะ)

๖. อายาจนสูตร ว่าด้วยความปรารถนาโดยชอบ คือ ทรงแนะนำพุทธบริษัท ผู้มีศรัทธาให้ตั้งความปรารถนาขอเป็นเช่นกับบุคคลที่ถือว่าเป็นบรรทัดฐาน เป็นมาตรฐาน ดังนี้ (๑) ภิกษุควรเป็นเช่นกับท่านพระสารีบุตรและท่านพระโมคคัลลานะ (๒) ภิกษุณีควรเป็นเช่นกับภิกษุณีเขมาและภิกษุณีอุบลวรรณา (๓) อุบาสกควรเป็นเช่นกับจิตตคหบดีและหัตถกอุบาสก (๔) อุบาสิกาควรเป็นเช่นกับนางขุชชุตตราและนางเวฬุกัณฏกีนันทมาตา

๗. ราหุลสูตร ว่าด้วยพระราหุล คือ ทรงสอนให้พระราหุลพิจารณาธาตุ-กัมมัฏฐาน ๔ ได้แก่ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ ทั้งภายในและภายนอกตาม ความเป็นจริงว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่ได้เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา เพื่อให้จิตเบื่อหน่าย คลายกำหนัดในธาตุแต่ละอย่าง จนตัดตัณหา ถอนสังโยชน์ ทำความสิ้นทุกข์ได้

๘. ชัมพาลีสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้เปรียบด้วยบ่อน้ำใหญ่ คือ ทรงแสดงบุคคล ๔ จำพวกพร้อมด้วยข้ออุปมาดังนี้ (๑) ผู้ได้เจโตวิมุตติ แต่ไม่ได้สักกายนิโรธ เปรียบเหมือนคนมีมือเปื้อนยางเหนียวจับกิ่งไม้ ทำให้มือเกาะติดกับกิ่งไม้ (๒) ผู้ได้เจโต-วิมุตติและได้สักกายนิโรธ เปรียบเหมือนคนมีมือสะอาดจับกิ่งไม้ มือก็ไม่เกาะติดกับกิ่งไม้ (๓) ผู้ได้เจโตวิมุตติ แต่ทำลายอวิชชาไม่ได้ เปรียบเหมือนบ่อน้ำใหญ่มีอายุหลายปีที่ปิดทางไหลเข้าและเปิดทางไหลออกไว้ ทั้งฝนก็ไม่ตกเพิ่มตามฤดูกาล บ่อน้ำนั้นไม่มีวันจะเพิ่มขึ้นจนล้นขอบออกไปได้ (๔) ผู้ได้เจโตวิมุตติและทำลายอวิชชาได้ เปรียบเหมือนบ่อน้ำใหญ่มีอายุหลายปีที่เปิดทางไหลเข้าและปิดทางไหลออกไว้ ทั้งฝนก็ตกเพิ่มตามฤดูกาล บ่อน้ำนั้นมีวันจะเพิ่มขึ้นจนล้นขอบออกไปได้

๙. นิพพานสูตร ว่าด้วยนิพพาน หมายถึงเหตุปัจจัยไม่ให้ปรินิพพานในปัจจุบัน ๔ ประการ คือ (๑) ไม่รู้ชัดหานภาคิยสัญญา(สัญญาฝ่ายเสื่อม) (๒) ไม่รู้ชัดฐิติภาคิย-สัญญา (สัญญาฝ่ายดำรง) (๓) ไม่รู้ชัดวิเสสภาคิยสัญญา (สัญญาฝ่ายวิเศษ) (๔) ไม่รู้ชัดนิพเพธภาคิยสัญญา (สัญญาฝ่ายชำแรกกิเลส) นอกจากนี้ยังว่าด้วยเหตุให้ปรินิพพานในปัจจุบัน ๔ ประการซึ่งมีนัยตรงกันข้าม

๑๐. มหาปเทสสูตร ว่าด้วยมหาปเทส ในที่นี้หมายถึงหลักการสำหรับพิสูจน์หลักธรรมคำสอนของพระผู้มีพระภาค เมื่อมีบุคคลมากล่าวว่า นี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นสัตถุสาสน์ โดยอ้างว่าได้สดับรับมาจากบุคคล ๔ จำพวก คือ

(๑) ยกเอาพระพุทธเจ้าขึ้นอ้าง (๒) ยกเอาคณะสงฆ์ขึ้นอ้าง (๓) ยกเอาพระเถระจำนวนมากขึ้นอ้าง (๔) ยกเอาพระเถระรูปหนึ่งขึ้นอ้าง

๓.๔.๔ โยธาชีววรรค

โยธาชีววรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยองค์ประกอบของนักรบอาชีพ ชื่อวรรคนี้ตั้งตามชื่อของพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญ ดังนี้

๑. โยธาชีวสูตร ว่าด้วยองค์ประกอบของนักรบอาชีพ คือ ทรงแสดงคุณสมบัติ ของนักรบอาชีพเปรียบเทียบกับคุณสมบัติของภิกษุซึ่งเหมือนกัน ๔ ประการ ได้แก่ (๑) ฉลาดในฐานะ (๒) ยิงลูกศรได้ไกล (๓) ยิงไม่พลาด (๔) ทำลายกายขนาดใหญ่ได้ แต่มีความหมายต่างกัน คือ คุณสมบัติของนักรบอาชีพมีความหมายในทางโลก แต่ ของภิกษุมีความหมายในทางธรรม ได้แก่ ข้อ ๑ หมายถึงมีศีล ข้อ ๒ หมายถึงการ พิจารณาเบญจขันธ์มีรูปเป็นต้นตามความเป็นจริง ข้อ ๓ หมายถึงการรู้ชัดทุกข์เป็นต้น อันเป็นหลักอริยสัจ ๔ และข้อ ๔ หมายถึงการทำลายกองอวิชชาใหญ่ได้

๒. ปาฏิโภคสูตร ว่าด้วยธรรมที่ไม่มีใครประกันได้ คือ ความแก่ ความเจ็บ ความตาย และผลแห่งกรรมชั่ว ที่ไม่มีใครจะป้องกันหรือหนีพ้นได้

๓. สุตสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ได้ฟัง ซึ่งเป็นสิ่ง ๑ ในจำนวน ๔ สิ่ง อีก ๓ สิ่ง คือ

(๑) สิ่งที่ได้เห็น (๒) สิ่งที่ได้ทราบ (๓) สิ่งที่ได้รู้แจ้ง โดยทรงยกกุศลธรรมและอกุศลธรรมเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภท เช่น สิ่งที่ได้เห็น ถ้ากล่าวแล้วทำให้กุศลธรรมเจริญขึ้น อกุศลธรรมเสื่อมไป ก็ควรกล่าว ถ้ากล่าวแล้วทำให้อกุศลธรรมเจริญขึ้น กุศลธรรมเสื่อมไป ก็ไม่ควรกล่าว

๔. อภยสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้กลัวตายและผู้ไม่กลัวตาย คือ ทรงแสดงบุคคล ผู้กลัวตาย ๔ จำพวก และบุคคลผู้ไม่กลัวตาย ๔ จำพวก บุคคลผู้กลัวตาย ๔ จำพวก ได้แก่ (๑) ผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัดในกาม และถูกโรคเบียดเบียน จึงนึกเสียดาย ที่ต้องพรากจากกาม (๒) ผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัดในกายและถูกโรคเบียดเบียน จึงนึกเสียดายที่ต้องพรากจากกาย (๓) ผู้ไม่ได้สร้างกุศลกรรมไว้ ถูกโรคเบียดเบียน จึงนึกเสียดายที่ไม่ได้ทำบุญกุศลไว้ (๔) ผู้มีความสงสัยในพระสัทธรรม ถูกโรคเบียดเบียน จึงนึกเสียดายที่ยังมีความสงสัยในพระสัทธรรม ส่วนบุคคลผู้ไม่กลัวตาย คือ มี

คุณธรรมตรงกันข้ามกับบุคคลผู้กลัวตาย แม้จะถูกโรคเบียดเบียน ก็ไม่กลัวตาย

๕. สมณสัจจสูตร ว่าด้วยสัจจะที่เป็นเหตุให้ไม่สำคัญตนว่าเป็นสมณะ คือ ทรงแสดงสัจจะของพราหมณ์ ๔ ประการ ได้แก่ (๑) สัตว์ทั้งปวงไม่ควรถูกฆ่า

(๒) กามทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา (๓) ภพทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา (๔) ความไม่กังวล เมื่อพราหมณ์กล่าวสัจจะ ๔ ประการนี้ ก็จะเป็นเหตุให้ไม่สำคัญตนว่าเป็นสมณะ ว่าเป็นพราหมณ์ ว่าเป็นผู้เลิศกว่าเขา ว่าเป็นผู้เสมอเขา ว่าเป็นผู้ด้อยกว่าเขา และเมื่อรู้สัจจะในข้อปฏิบัตินั้น ก็จะปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับกามทั้งหลาย และปฏิบัติปฏิปทาที่ไม่ให้กังวล

๖. อุมมัคคสูตร ว่าด้วยผู้มีปัญญาใฝ่รู้ คือ ตรัสชมภิกษุรูปหนึ่งผู้มีปัญญาใฝ่รู้ที่ทูลถามปัญหา ๔ ประการ ได้แก่ (๑) โลกอันอะไรนำไป โลกอันอะไรนำมา และบุคคลลุอำนาจอะไรที่เกิดขึ้น (๒) บุคคลเป็นพหูสูต เป็นผู้ทรงธรรม ด้วยเหตุเท่าไร (๓) บุคคลเป็นผู้สดับ มีปัญญาชำแรกกิเลส ด้วยเหตุเท่าไร

(๔) บุคคลเป็นบัณฑิต มีปัญญามาก ด้วยเหตุเท่าไร

๗. วัสสการสูตร ว่าด้วยวัสสการพราหมณ์ คือ วัสสการพราหมณ์ได้ทูลถาม ปัญหา ๔ ข้อ ได้แก่ (๑)อสัตบุรุษพึงรู้จักอสัตบุรุษหรือไม่ (๒) อสัตบุรุษพึงรู้จักสัตบุรุษหรือไม่ (๓) สัตบุรุษรู้จักสัตบุรุษหรือไม่ (๔) สัตบุรุษรู้จักอสัตบุรุษหรือไม่

ข้อ ๑-๒ ตรัสตอบว่า ไม่ได้ ข้อ ๓-๔ ตรัสตอบว่า ได้

๘. อุปกสูตร ว่าด้วยอุปกมัณฑิกาบุตร คือ ทรงปราบวาทะของอุปกมัณฑิกา-บุตรผู้เป็นอุปัฏฐากของพระเทวทัตด้วยบัญญัติ ๔ ประการ ได้แก่ (๑) ทรงบัญญัติว่า นี้เป็นอกุศล (๒) ทรงบัญญัติว่า อกุศลควรละเสีย (๓) ทรงบัญญัติ นี้เป็นกุศล (๔) ทรงบัญญัติว่า กุศลควรเจริญ ในบัญญัติแต่ละข้อนั้นมีบท พยัญชนะ และธรรมเทศนาประมาณไม่ได้

๙. สัจฉิกรณียสูตร ว่าด้วยธรรมที่ควรทำให้แจ้ง คือ ทรงแสดงธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ๔ ประการ ได้แก่ (๑) ธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยกาย หมายถึงวิโมกข์ ๘ (๒) ธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยสติ หมายถึงปุพเพนิวาส (๓) ธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยจักษุ หมายถึงการจุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย (๔) ธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วยปัญญา หมายถึงความสิ้นอาสวะทั้งหลาย

๑๐. อุโปสถสูตร ว่าด้วยทรงสรรเสริญภิกษุในวันอุโบสถ คือ ตรัสชมเชยภิกษุบริษัทผู้นิ่งเงียบในวันอุโบสถ และทรงแสดงภิกษุ ๔ จำพวก ได้แก่ (๑) ภิกษุผู้ ถึงความเป็นเทวดา หมายถึงผู้ได้รูปฌาน ๔ (๒) ภิกษุผู้ถึงความเป็นพรหม หมายถึง ผู้เจริญอัปปมัญญา ๔ (๓) ภิกษุผู้ถึงความเป็นอเนญชา หมายถึงผู้ได้อรูปฌาน ๔

(๔) ภิกษุผู้ถึงความเป็นอริยะ หมายถึงผู้รู้ชัดอริยสัจ ๔

๓.๔.๕ มหาวรรค

มหาวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยเรื่องใหญ่ ชื่อวรรคนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้งหมดในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญ ดังนี้

๑. โสตานุคตสูตร ว่าด้วยธรรมที่เข้าถึงโสตประสาท คำว่า ธรรม ในที่นี้หมายถึงพระพุทธพจน์ที่เรียกว่า นวังคสัตถุสาสน์ คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัพภูตธรรม และเวทัลละ ทรงแสดงว่า การเรียนธรรมถึงขั้นที่เข้าถึงโสตประสาท คล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดดีด้วยทิฏฐิ มีอานิสงส์ ๔ ประการ คือ (๑) ตายแล้วจะไปเกิดในเทวโลก บทแห่งธรรมที่เคยเรียนมาจะปรากฏขึ้นเองเมื่อกลับมีสติขึ้นมา และจะทำให้บรรลุคุณวิเศษได้เร็วพลัน (๒) ตายแล้วจะไปเกิดในเทวโลก บทแห่งธรรมที่เคยเรียนมาจะปรากฏขึ้นต่อเมื่อได้ฟังธรรมจากภิกษุ ผู้มีฤทธิ์ และจะทำให้บรรลุคุณวิเศษได้เร็วพลัน (๓) ตายแล้วจะไปเกิดในเทวโลก บทแห่งธรรมที่เคยเรียนมาจะปรากฏขึ้นต่อเมื่อได้ฟังธรรมจากเทพบุตรผู้เป็นธรรมกถึก และจะทำให้บรรลุคุณวิเศษได้เร็วพลัน (๔) ตายแล้วจะไปเกิดในเทวโลก บทแห่งธรรม ที่เคยเรียนมาจะปรากฏขึ้นต่อเมื่อได้รับคำแนะนำจากเทพบุตรผู้เกิดก่อน และจะทำให้บรรลุคุณวิเศษได้เร็วพลัน

๒. ฐานสูตร ว่าด้วยฐานะที่พึงรู้ด้วยฐานะ คำว่า ฐานะ ๒ คำ มีความหมายต่างกัน คือ คำที่ ๑ หมายถึงธรรม ๔ ประการ คือ (๑) ศีล (๒) ความบริสุทธิ์ (๓) กำลัง (๔) ปัญญา คำที่ ๒ หมายถึงเหตุหรือเงื่อนไขที่เป็นเครื่องมือให้รู้ฐานะ(คำ)

ที่ ๑ แบ่งเป็น ๒ พวก คือ พวกที่ ๑ ได้แก่ เหตุหรือเงื่อนไขที่คู่กับธรรม ๔ ประการ คือ การอยู่คู่กับศีล ถ้อยคำคู่กับความบริสุทธิ์ อันตรายคู่กับกำลัง การสนทนาคู่กับปัญญา พวกที่ ๒ มีอยู่ ๓ ประการ คือ เวลา การมนสิการ และปัญญา ใช้ได้กับธรรมทุกข้อ เช่น ศีลพึงรู้ได้ด้วยการอยู่ร่วมกัน แต่ต้องใช้เวลา ต้องใช้มนสิการ และต้องใช้ปัญญา

๓. ภัททิยสูตร ว่าด้วยเจ้าลิจฉวีพระนามว่าภัททิยะ คือ เจ้าลิจฉวีพระนามว่าภัททิยะทูลถามพระผู้มีพระภาคว่าทรงมีมายาและทรงรู้มายาสำหรับกลับใจสาวกของพวกอัญเดียรถีย์ใช่หรือไม่ จึงตรัสสอนหลักความเชื่อที่สำคัญ ๑๐ ประการ คือ ทรงสอนมิให้เชื่อเพียงเพราะ (๑) ฟังตามกันมา (๒) ถือสืบ ๆ กันมา (๓) เล่าลือกันมา (๔) ว่าตามตำราหรือคัมภีร์ (๕) ตรรกะ (๖) การอนุมาน (๗) คิดตรองตามแนวเหตุผล (๘) เข้ากันได้กับทฤษฎีที่พินิจไว้แล้ว (๙) มองเห็นรูปลักษณะน่าจะเป็นไปได้ (๑๐) นับถือว่า เป็นครูอาจารย์ แต่ให้เชื่อต่อเมื่อได้ไตร่ตรองด้วยเหตุผล เห็นแจ้งด้วยตนเองแล้ว จากนั้นทรงซักถามเรื่องโทษของโลภะ โทสะ โมหะ สารัมภะ และ คุณของอโลภะ อโทสะ อโมหะ อสารัมภะ แต่ละข้อ ๆ ให้เจ้าลิจฉวีนั้นตอบตามที่ เห็นประจักษ์ด้วยตนเองแล้ว เจ้าลิจฉวีพระนามว่าภัททิยะได้สรรเสริญพระพุทธองค์ ว่าทรงมีมายาและทรงรู้มายาสำหรับกลับใจสาวกของพวกอัญเดียรถีย์ และกราบทูลว่า ถ้า

ญาติสาโลหิตของตน กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศูทรทั้งปวงกลับใจได้ด้วย มายาสำหรับกลับใจนี้ ก็จะได้รับประโยชน์สุขตลอดกาลนาน พระองค์ตรัสตอบว่าเป็นเช่นนั้น และทรงแสดงเพิ่มเติมว่า ถ้าชนเหล่านั้นและชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลกกลับใจได้ด้วยมายาสำหรับกลับใจ เพื่อละอกุศลธรรมและเจริญ กุศลธรรม ก็จะได้รับประโยชน์สุขตลอดกาลนาน

๔. สาปุคิยาสูตร ว่าด้วยโกฬิยบุตรชาวสาปุคิยนิคม คือ โกฬิยบุตรชาวสาปุคิยนิคมเข้าไปหาท่านพระอานนท์ขณะอยู่ในสาปุคิยนิคมนั้น ท่านได้แสดงองค์ความเพียรเพื่อปาริสุทธิ ๔ ประการ คือ (๑) เพื่อสีลปาริสุทธิ (๒) เพื่อจิตตปาริสุทธิ (๓) เพื่อทิฏฐิปาริสุทธิ (๔) เพื่อวิมุตติปาริสุทธิ องค์ความเพียร ในที่นี้หมายถึงความพอใจ ความพยายาม ความอุตสาหะ ความขะมักเขม้น ความไม่ท้อถอย สติและสัมปชัญญะในการบำเพ็ญปาริสุทธิแต่ละอย่างที่ยังไม่บริบูรณ์หรือประคับประคองปาริสุทธิที่บริบูรณ์ไว้ในฐานะนั้น ๆ ด้วยปัญญา

๕. วัปปสูตร ว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่าวัปปะ คือ เจ้าวัปปะผู้เป็นสาวกของ นิครนถ์เข้าไปสนทนากับท่านพระมหาโมคคัลลานะที่นิโครธาราม และพระ

ผู้มีพระภาคได้เสด็จมาร่วมสนทนาด้วย และได้ตรัสเหตุให้เกิดอาสวะ ๔ ประการ คือ

(๑) เพราะการกระทำทางกาย (๒) เพราะการกระทำทางวาจา (๓) เพราะการกระทำทางใจ (๔) เพราะอวิชชา และแสดงวิธีปฏิบัติให้อาสวะเหล่านั้นสิ้นไป ๔ ประการ คือ (๑) งดเว้นการกระทำกรรมทางกาย (๒) งดเว้นการกระทำกรรมทางวาจา (๓) งดเว้นการกระทำกรรมทางใจ (๔) ทำวิชชาให้เกิดขึ้น โดยไม่ทำกรรมใหม่และทำกรรมเก่าให้หมดสิ้นไป

๖. สาฬหสูตร ว่าด้วยเจ้าลิจฉวีพระนามว่าสาฬหะ คือ เจ้าลิจฉวีพระนามว่าสาฬหะและเจ้าลิจฉวีพระนามว่าอภัยทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัติการข้ามโอฆะ เพราะเหตุ ๒ ประการ คือ สีลวิสุทธิและการเกลียด ตบะ พระองค์ตรัสตอบว่าสีลวิสุทธิเป็นองค์ของสมณะอย่างหนึ่ง แต่สมณพราหมณ์ ที่ถือการเกลียดตบะเป็นวาทะ ถือการเกลียดตบะเป็นสาระ ยึดมั่นการเกลียดตบะอยู่ ไม่สามารถจะข้ามโอฆะได้ เปรียบเหมือนคนข้ามแม่น้ำด้วยเรือที่ทำไม่ดี ทรงแสดงพราหมณ์ ๔ จำพวกผู้ไม่บริสุทธิ์ ซึ่งเป็นผู้ไม่ควรได้ญาณทัสสนะและความตรัสรู้ชั้นเยี่ยม คือ (๑) ผู้มีความประพฤติทางกายไม่บริสุทธิ์ (๒) ผู้มีความประพฤติทางวาจาไม่บริสุทธิ์ (๓) ผู้มีความประพฤติทางใจไม่บริสุทธิ์ (๔) ผู้มีอาชีพไม่บริสุทธิ์ และทรงแสดงสมณพราหมณ์ผู้สามารถข้ามโอฆะได้ ได้แก่ สมณพราหมณ์ ๔ จำพวก ผู้บริสุทธิ์ นอกจากนี้ ยังทรงแสดงอริยสาวก ๓ จำพวก คือ (๑) ผู้มีสัมมาสมาธิ

(๒) ผู้มีสัมมาทิฏฐิ (๓) ผู้มีสัมมาวิมุตติ เปรียบเทียบกับนักรบอาชีพ ๓ จำพวก

๗. มัลลิกาเทวีสูตร ว่าด้วยพระนางมัลลิกาเทวี คือ พระนางมัลลิกาได้ทูลถาม เหตุปัจจัยเกี่ยวกับมาตุคาม ๔ ประการ ได้แก่ (๑) ที่ทำให้มีรูปชั่ว ยากจน และต่ำศักดิ์ (๒) ที่ทำให้มีรูปชั่ว แต่มั่งคั่ง และสูงศักดิ์ (๓) ที่ทำให้มีรูปงาม แต่ยากจน และต่ำศักดิ์ (๔) ที่ทำให้มีรูปงาม มั่งคั่ง และสูงศักดิ์ ทรงเฉลยดังนี้ (๑) เพราะโกรธ ไม่ให้ทาน และคอยริษยาคนอื่น (๒) เพราะโกรธ แต่ให้ทาน และไม่ริษยาคนอื่น

(๓) เพราะไม่โกรธ แต่ไม่ให้ทาน และคอยริษยาคนอื่น (๔) เพราะไม่โกรธ ให้ทาน และไม่ริษยาคนอื่น พระนางมัลลิกาทรงยอมรับผลกรรมของพระองค์ และกราบทูลยืนยันว่าจะไม่โกรธ จะให้ทาน และจะไม่ริษยาคนอื่นอีก

๘. อัตตันตปสูตร ว่าด้วยบุคคลผู้ทำตนให้เดือดร้อน หมายถึงผู้ทำตนให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อน ได้แก่ พวกนักบวชเปลือย ซึ่งเป็นบุคคลจำพวก ๑ ในบุคคล ๔ จำพวก บุคคลอีก ๓ จำพวก คือ (๑) ผู้ทำผู้อื่นให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน ได้แก่ คนที่ฆ่าสัตว์ต่างๆ

(๒) ผู้ทำตนให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อน และทำผู้อื่นให้เดือดร้อน หมั่นประกอบในการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน ได้แก่พระราชาหรือราชวงศ์ที่เป็นอยู่อย่างลำบาก อย่างประหยัด และไม่ทรงธรรม รับสั่งให้ฆ่าคนและสัตว์อื่น

(๓) ผู้ไม่ทำตนให้เดือดร้อน ไม่หมั่นประกอบในการทำตนให้เดือดร้อน และไม่ทำผู้อื่น ให้เดือดร้อน ไม่หมั่นประกอบในการทำผู้อื่นให้เดือดร้อน ได้แก่ท่านผู้หมดกิเลส

๙. ตัณหาสูตร ว่าด้วยตัณหา คือ ทรงแสดงตัณหาวิจริต ๑๐๘ แบ่งเป็น ๒ จำพวก ได้แก่ (๑) ตัณหาวิจริตที่อาศัยขันธ์ ๕ ของตน ๑๘ ประการ (๒) ตัณหาวิจริต ที่อาศัยขันธ์ ๕ ของคนอื่น ๑๘ ประการ รวมเป็นตัณหาวิจริต ๓๖ ประการ คูณด้วยกาลทั้ง ๓ คือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต รวมเป็นตัณหา ๑๐๘ ประการ ทรงแสดงว่า ตัณหา ๑๐๘ ประการนี้ทำให้บุคคลไม่สามารถข้ามอบาย ทุคติ วินิบาต และสังสารวัฏ

๑๐. เปมสูตร ว่าด้วยความรักและความชัง คือ ทรงแสดงเหตุเกิดแห่งความรักและความชัง ๔ ประการ โดยทรงยกบุคคลขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภท ได้แก่ (๑) ความรักเกิดเพราะความรัก หมายถึงผู้เห็นคนอื่นประพฤติต่อคนที่ตนรักด้วยอาการดี (๒) ความชังเกิดเพราะความรัก หมายถึงผู้เห็นคนอื่นประพฤติต่อคนที่ตนรักด้วยอาการไม่ดี (๓) ความรักเกิดเพราะความชัง หมายถึงผู้เห็นคนอื่นประพฤติต่อคนที่ตนชังด้วยอาการไม่ดี (๔) ความชังเกิดเพราะความชัง หมายถึงผู้เห็นคนอื่นประพฤติต่อคนที่ตนชังด้วยอาการดี และทรงแสดงบุคคลผู้ไม่มีความรักและความชัง คือ ภิกษุผู้ได้รูปฌาน ๔ และผู้ได้เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ

๓.๕ ปัญจมปัณณาสก์

๓.๕.๑ สัปปุริสวรรค

สัปปุริสวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสัตบุรุษ ชื่อวรรคนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้งหมดในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑. สิกขาปทสูตร ว่าด้วยสิกขาบท คือ ทรงแสดงบุคคล ๔ จำพวกโดยทรงยกสิกขาบทคือศีล ๕ ขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภทบุคคล ได้แก่ (๑) อสัตบุรุษ หมายถึงผู้ละเมิดศีล ๕ (๒) อสัตบุรุษยิ่งกว่าอสัตบุรุษ หมายถึงผู้ละเมิดศีล ๕ และชักชวนผู้อื่นให้ละเมิดศีล ๕ (๓) สัตบุรุษ หมายถึงผู้มีศีล ๕ (๔) สัตบุรุษยิ่งกว่าสัตบุรุษ หมายถึงผู้มีศีล ๕ และชักชวนผู้อื่นให้มีศีล ๕

๒. อัสสัทธสูตร ว่าด้วยผู้ไม่มีศรัทธาและผู้มีศรัทธา คือ ทรงแสดงบุคคล ๔ จำพวกเหมือนในพระสูตรที่ ๑ ต่างกันที่ทรงยกความไม่มีศรัทธาและความมีศรัทธาเป็นต้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภทบุคคล ในที่นี้บุคคลแต่ละจำพวกมีความหมายดังนี้ (๑) ผู้ไม่มีศรัทธา ไม่มีหิริ ไม่มีโอตตัปปะ มีสุตะน้อย เกียจคร้าน หลงลืมสติและมีปัญญาทราม (๒) ผู้มีธรรม ๗ ประการเหมือนบุคคลที่ ๑ และชักชวนผู้อื่นให้มีธรรม ๗ ประการเหมือนตน (๓) มีความหมายตรงกันข้ามกับบุคคล

ที่ ๑ (๔) มีความหมายตรงกันข้ามกับบุคคลที่ ๒

๓. สัตตกัมมสูตร ว่าด้วยกรรม ๗ ประการ คือ ทรงแสดงบุคคล ๔ จำพวกเหมือนในพระสูตรที่ ๑ ต่างกันที่ทรงยกกรรม ๗ ประการ (ทั้งฝ่ายอกุศลและฝ่ายกุศล) ขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภทบุคคล ในที่นี้บุคคลแต่ละจำพวกมีความหมายดังนี้ (๑) ผู้ฆ่าสัตว์ ผู้ลักทรัพย์ ผู้ประพฤติผิดในกาม ผู้พูดเท็จ ผู้พูดส่อเสียด ผู้พูดคำหยาบ และผู้พูดเพ้อเจ้อ (๒) ผู้มีกรรม ๗ ประการเหมือนบุคคลที่ ๑ และชักชวน ผู้อื่นให้มีกรรม ๗ ประการเหมือนตน (๓) มีความหมายตรงกันข้ามกับบุคคลที่ ๑

(๔) มีความหมายตรงกันข้ามกับบุคคลที่ ๒

๔. ทสกัมมสูตร ว่าด้วยกรรม ๑๐ ประการ คือ ทรงแสดงบุคคล ๔ จำพวกเหมือนในพระสูตรที่ ๑ ต่างกันที่ทรงยกกรรม ๑๐ ประการ(ทั้งฝ่ายอกุศลและ

ฝ่ายกุศล) ขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภทบุคคล ในที่นี้บุคคลแต่ละจำพวกมีความหมาย ดังนี้ (๑) ผู้ฆ่าสัตว์ ผู้ลักทรัพย์ ผู้ประพฤติผิดในกาม ผู้พูดเท็จ ผู้พูด ส่อเสียด ผู้พูดคำหยาบ ผู้พูดเพ้อเจ้อ ผู้เพ่งเล็งอยากได้ของเขา ผู้มีจิตพยาบาท และผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิ (๒) ผู้มีกรรม ๑๐ ประการเหมือนบุคคลที่ ๑ และชักชวนผู้อื่นให้มีกรรม ๑๐ ประการเหมือนตน (๓) มีความหมายตรงกันข้ามกับบุคคลที่ ๑

(๔) มีความหมายตรงกันข้ามกับบุคคลที่ ๒

๕. อัฏฐังคิกสูตร ว่าด้วยมรรคมีองค์ ๘ คือ ทรงแสดงบุคคล ๔ จำพวก เหมือนในพระสูตรที่ ๑ ต่างกันที่ทรงยกมรรคมีองค์ ๘ และธรรม ๘ ประการ ที่มีนัยตรงกันข้ามกับมรรคมีองค์ ๘ ขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภทบุคคล ใน ที่นี้บุคคลแต่ละจำพวกมีความหมายดังนี้ (๑) ผู้มีมิจฉาทิฏฐิ มีมิจฉาสังกัปปะ มีมิจฉาวาจา มีมิจฉากัมมันตะ มีมิจฉาอาชีวะ มีมิจฉาวายามะ มีมิจฉาสติ และมีมิจฉาสมาธิ (๒) ผู้มีธรรม ๘ ประการเหมือนบุคคลที่ ๑ และชักชวนผู้อื่นให้มีธรรม ๘ ประการเหมือนตน (๓) มีความหมายตรงกันข้ามกับบุคคลที่ ๑ (๔) มีความหมาย ตรงกันข้ามกับบุคคลที่ ๒

๖. ทสมัคคสูตร ว่าด้วยมรรค ๑๐ ประการ หมายถึงมิจฉัตตธรรม ๑๐ ประการ และสัมมัตตธรรม ๑๐ ประการ คือ ทรงแสดงบุคคล ๔ จำพวกเหมือนในพระสูตร

ที่ ๑ ต่างกันที่ทรงยกมิจฉัตตธรรม ๑๐ ประการและสัมมัตตธรรม ๑๐ ประการขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภทบุคคล ในที่นี้บุคคลแต่ละจำพวกมีความหมาย ดังนี้ (๑) ผู้มีมิจฉาทิฏฐิ มีมิจฉาสังกัปปะ มีมิจฉาวาจา มีมิจฉากัมมันตะ มีมิจฉาอาชีวะ มีมิจฉาวายามะ มีมิจฉาสติ มีมิจฉาสมาธิ มีมิจฉาญาณะ และมีมิจฉาวิมุตติ

(๒) ผู้มีธรรม ๑๐ ประการเหมือนบุคคลที่ ๑ และชักชวนผู้อื่นให้มีธรรม ๑๐ ประการเหมือนตน (๓) มีความหมายตรงกันข้ามกับบุคคลที่ ๑ (๔) มีความหมายตรงกันข้ามกับบุคคลที่ ๒

๗-๑๐. ปฐมปาปธัมมสูตร ทุติยปาปธัมมสูตร ตติยปาปธัมมสูตร และ จตุตถปาปธัมมสูตร ต่างว่าด้วยธรรมชั่วและธรรมดี คือ ทรงแสดงบุคคล ๔ จำพวก โดยทรงยกธรรมชั่วและธรรมดีขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภทบุคคล พระสูตรทั้ง ๔ นี้มีข้อแตกต่างกัน ดังนี้ ในปฐมปาปธัมมสูตร กล่าวถึงบุคคล ๔ จำพวก โดยทรงยกอกุศลกรรมบถและกุศลกรรมบถขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภทบุคคล ได้แก่ (๑) คนชั่ว หมายถึงผู้ล่วงละเมิดกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ (๒) คนชั่วยิ่งกว่าคนชั่ว หมายถึงผู้ล่วงละเมิดกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการและชักชวนผู้อื่นให้ล่วงละเมิดกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการเหมือนตน (๓) คนดี มีความหมายตรงกันข้ามกับบุคคลที่ ๑ (๔) คนดียิ่งกว่าคนดี มีความหมายตรงกันข้ามกับบุคคลที่ ๒

ในทุติยปาปธัมมสูตร กล่าวถึงบุคคล ๔ จำพวกเหมือนในปฐมปาปธัมมสูตร ต่างกันที่ทรงยกมิจฉัตตธรรมและสัมมัตตธรรมขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภทบุคคล ได้แก่ (๑) คนชั่ว หมายถึงผู้มีมิจฉัตตธรรม ๑๐ประการ (๒) คนชั่วยิ่งกว่าคนชั่ว หมายถึงผู้มีมิจฉัตตธรรม ๑๐ ประการและชักชวนผู้อื่นให้มีมิจฉัตตธรรม ๑๐ ประการเหมือนตน (๓) คนดี มีความหมายตรงกันข้ามกับบุคคลที่ ๑ (๔) คนดียิ่งกว่าคนดี มีความหมายตรงกันข้ามกับบุคคลที่ ๒

ในตติยปาปธัมมสูตร ทรงยกอกุศลกรรมบถและกุศลกรรมบถขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภทบุคคล ได้แก่ (๑) บุคคลผู้มีธรรมชั่ว (๒) บุคคลผู้มีธรรมชั่วยิ่งกว่าบุคคลผู้มีธรรมชั่ว (๓) บุคคลผู้มีธรรมดี (๔) บุคคลผู้มีธรรมดียิ่งกว่าบุคคล ผู้มีธรรมดี บุคคลแต่ละจำพวกนี้มีความหมายเหมือนในปฐมปาปธัมมสูตร

ในจตุตถปาปธัมมสูตร กล่าวถึงบุคคล ๔ จำพวกเหมือนในตติยปาปธัมมสูตร แต่ทรงยกมิจฉัตตธรรมและสัมมัตตธรรมขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภทบุคคล ซึ่ง มีความหมายเหมือนในทุติยปาปธัมมสูตร

๓.๕.๒ โสภณวรรค

โสภณวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยผู้ทำบริษัทให้งาม ชื่อวรรคนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑. ปริสาสูตร ว่าด้วยบริษัท คือ ทรงแสดงบุคคล ๔ จำพวกผู้ประทุษร้ายบริษัท ได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา ผู้ทุศีล มีธรรมเลวทราม และบุคคลอีก ๔ จำพวกผู้ทำบริษัทให้งามซึ่งมีนัยตรงกันข้าม

๒. ทิฏฐิสูตร ว่าด้วยทิฏฐิ หมายถึงมิจฉาทิฏฐิและสัมมาทิฏฐิ คือ ทรงแสดงธรรมแบ่งเป็น ๒ ฝ่าย ได้แก่ ฝ่ายอกุศลและฝ่ายกุศล ฝ่ายละ ๔ ข้อ ฝ่ายอกุศล เป็นเหตุให้บุคคลไปนรก ฝ่ายกุศลเป็นเหตุให้บุคคลไปสวรรค์ มิจฉาทิฏฐิเป็น หัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายอกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อ คือ (๑) กายทุจริต (๒) วจีทุจริต

(๓) มโนทุจริต ส่วนสัมมาทิฏฐิเป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อ มีนัยตรงกันข้ามกับหัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อฝ่ายอกุศล

๓. อกตัญญุตาสูตร ว่าด้วยความเป็นผู้ไม่รู้คุณและความเป็นผู้รู้คุณ หมายถึง ความเป็นผู้ไม่รู้คุณ ความเป็นผู้ไม่ตอบแทนคุณ และความเป็นผู้รู้คุณ ความเป็น ผู้ตอบแทนคุณ คือ ทรงแสดงธรรมแบ่งเป็น ๒ ฝ่ายเหมือนในพระสูตรที่ ๒ ต่างกัน ที่ทรงยกความเป็นผู้ไม่รู้คุณและความเป็นผู้รู้คุณเป็นต้นขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภท ความเป็นผู้ไม่รู้คุณเป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายอกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อเหมือนหัวข้อธรรมฝ่ายอกุศลที่ ๑-๓ ในพระสูตรที่ ๒ ส่วนความเป็นผู้รู้คุณเป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อมีนัยตรงกันข้ามกับหัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อฝ่ายอกุศล

๔. ปาณาติปาตีสูตร ว่าด้วยผู้ฆ่าสัตว์และผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ คือ ทรง แสดงธรรมแบ่งเป็น ๒ ฝ่ายเหมือนในพระสูตรที่ ๒ ต่างกันที่ทรงยกผู้ฆ่าสัตว์และ

ผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์เป็นต้นขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภท ผู้ฆ่าสัตว์เป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายอกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อ คือ (๑) ผู้ลักทรัพย์

(๒) ผู้ประพฤติผิดในกาม (๓) ผู้พูดเท็จ ส่วนผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์เป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ มีนัยตรงกันข้ามกับหัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อฝ่ายอกุศล

๕-๖. ปฐมมัคคสูตร ทุติยมัคคสูตร ต่างว่าด้วยมรรค คำว่า มรรค แปลว่า ทาง แบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือ อนริยมรรค (ทางของผู้มิใช่อริยะ) และอริยมรรค (ทางของผู้เป็นอริยะ) ทรงแสดงธรรมแบ่งเป็น ๒ ฝ่ายเหมือนในพระสูตรที่ ๒ ต่างกันที่ทรงยกอนริยมรรคและอริยมรรคขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภท ในปฐมมัคคสูตร อนริยมรรค ๔ ประการ ได้แก่ (๑) มีมิจฉาทิฏฐิ (๒) มีมิจฉาสังกัปปะ (๓) มีมิจฉาวาจา (๔) มีมิจฉากัมมันตะ ส่วนอริยมรรค ๔ ประการมีนัยตรงกันข้ามกับอนริยมรรค ๔ ประการ

ในทุติยมัคคสูตร อนริยมรรค ๔ ประการ ได้แก่ (๑) มิจฉาอาชีวะ (๒) มิจฉา- วายามะ (๓) มิจฉาสติ (๔) มิจฉาสมาธิ ส่วนอริยมรรค ๔ ประการมีนัยตรงกันข้ามกับ อนริยมรรค ๔ ประการ

๗-๘. ปฐมโวหารปถสูตร ทุติยโวหารปถสูตร ว่าด้วยครรลองแห่งโวหาร คำว่า โวหาร แปลว่า วิธีการพูด มี ๒ แบบ คือ อนริยโวหาร (แบบของผู้มิใช่อริยะ) และอริยโวหาร (แบบของผู้เป็นอริยะ) ทรงแสดงธรรมแบ่งเป็น ๒ ฝ่ายเหมือนใน

พระสูตรที่ ๒ ต่างกันที่ทรงยกครรลองแห่งอนริยโวหารและครรลองแห่งอริยโวหารขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภท ในปฐมโวหารปถสูตร ครรลองแห่งอนริยโวหาร ๔ ประการ ได้แก่ (๑) กล่าวสิ่งที่ไม่ได้เห็นว่าได้เห็น (๒) กล่าวสิ่งที่ไม่ได้ฟังว่าได้ฟัง

(๓) กล่าวสิ่งที่ไม่ได้ทราบว่าได้ทราบ (๔) กล่าวสิ่งที่ไม่ได้รู้ว่าได้รู้ ส่วนครรลองแห่งอริยโวหาร ๔ ประการมีนัยตรงกันข้ามกับครรลองแห่งอนริยโวหาร ๔ ประการ

ในทุติยโวหารปถสูตร ครรลองแห่งอนริยโวหาร ๔ ประการ ได้แก่ (๑) กล่าวสิ่งที่ได้เห็นว่าไม่ได้เห็น (๒) กล่าวสิ่งที่ได้ฟังว่าไม่ได้ฟัง (๓) กล่าวสิ่งที่ได้ทราบว่าไม่ได้ทราบ (๔) กล่าวสิ่งที่ได้รู้ว่าไม่ได้รู้ ส่วนครรลองแห่งอริยโวหาร ๔ ประการมีนัยตรงกันข้ามกับครรลองแห่งอนริยโวหาร ๔ ประการ

๙. อหิริกสูตร ว่าด้วยผู้ไม่มีหิริและผู้มีหิริ คือ ทรงแสดงธรรมแบ่งเป็น

๒ ฝ่ายเหมือนในพระสูตรที่ ๒ ต่างกันที่ทรงยกผู้ไม่มีหิริและผู้มีหิริเป็นต้นขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภท ผู้ไม่มีหิริเป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายอกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อ คือ (๑) ผู้ไม่มีศรัทธา (๒) ผู้ทุศีล (๓) ผู้ไม่มีโอตตัปปะ ส่วนผู้มีหิริเป็นหัว ข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ มีนัยตรงกันข้ามกับหัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อฝ่ายอกุศล

๑๐. ทุสสีลสูตร ว่าด้วยผู้ทุศีลและผู้มีศีล คือ ทรงแสดงธรรมแบ่งเป็น ๒ ฝ่าย เหมือนในพระสูตรที่ ๒ ต่างกันที่ทรงยกผู้ทุศีลและผู้มีศีลเป็นต้นขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภท ผู้ทุศีลเป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายอกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อ คือ (๑) ผู้ไม่มีศรัทธา (๒) ผู้เกียจคร้าน (๓) ผู้มีปัญญาทราม ส่วนผู้มีศีลเป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อมีนัยตรงกันข้ามกับหัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อฝ่ายอกุศล

๓.๕.๓ ทุจจริตวรรค

ทุจจริตวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยทุจริตและสุจริต ชื่อวรรคนี้ตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๑ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑. ทุจจริตสูตร ว่าด้วยทุจริตและสุจริต คำว่า ทุจริต ในที่นี้หมายถึงวจีทุจริต ๔ ประการ คือ มุสาวาท ปิสุณวาจา ผรุสวาจา และสัมผัปปลาปะ ส่วนคำว่า

สุจริต หมายถึงวจีสุจริต ๔ ประการ คือ สัจจวาจา อปิสุณวาจา สัณหวาจา และ

มันตาภาสา

๒. ทิฏฐิสูตร ว่าด้วยทิฏฐิ หมายถึงมิจฉาทิฏฐิและสัมมาทิฏฐิ คือ ทรงแสดงธรรมแบ่งเป็น ๒ ฝ่าย ได้แก่ ฝ่ายอกุศลและฝ่ายกุศล ฝ่ายละ ๔ ข้อ ฝ่ายอกุศลเป็นเหตุให้คนพาลบริหารตนให้ถูกขจัด ถูกทำลาย มีความเสียหาย ถูกผู้รู้ติเตียน และประสพสิ่งที่มิใช่บุญเป็นอันมาก ฝ่ายกุศลเป็นเหตุให้บัณฑิตบริหารตนไม่ให้ถูกขจัด ไม่ให้ถูกทำลาย ไม่มีความเสียหาย ไม่ถูกผู้รู้ติเตียน และประสพบุญเป็นอันมาก มิจฉาทิฏฐิเป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายอกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อ ได้แก่ (๑) กายทุจริต (๒)วจีทุจริต (๓) มโนทุจริต ส่วนสัมมาทิฏฐิเป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อมีนัยตรงกันข้ามกับหัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อฝ่ายอกุศล

๓. อกตัญญุตาสูตร ว่าด้วยความเป็นผู้ไม่รู้คุณและความเป็นผู้รู้คุณ หมายถึง ความเป็นผู้ไม่รู้คุณ ความเป็นผู้ไม่ตอบแทนคุณ และความเป็นผู้รู้คุณ ความเป็นผู้ตอบแทนคุณ คือ ทรงแสดงธรรมแบ่งเป็น ๒ ฝ่ายเหมือนในพระสูตรที่ ๒ ต่างกันที่ทรงยกความเป็นผู้ไม่รู้คุณและความเป็นผู้รู้คุณเป็นต้นขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภท ความเป็นผู้ไม่รู้คุณเป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายอกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อ ได้แก่ (๑) กายทุจริต (๒) วจีทุจริต (๓) มโนทุจริต ส่วนความเป็นผู้รู้คุณเป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อมีนัยตรงกันข้ามกับหัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อฝ่ายอกุศล

๔. ปาณาติปาตีสูตร ว่าด้วยผู้ฆ่าสัตว์และผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ คือ ทรงแสดงธรรมแบ่งเป็น ๒ ฝ่ายเหมือนในพระสูตรที่ ๒ ต่างกันที่ทรงยกผู้ฆ่าสัตว์และผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์เป็นต้นขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภท ผู้ฆ่าสัตว์เป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายอกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อ ได้แก่ (๑) ผู้ลักทรัพย์ (๒) ผู้

ประพฤติ ผิดในกาม (๓) ผู้พูดเท็จ ส่วนผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์เป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อ ฝ่ายกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อมีนัยตรงกันข้ามกับหัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อฝ่ายอกุศล

๕-๖. ปฐมมัคคสูตร ทุติยมัคคสูตร ต่างว่าด้วยมรรค คำว่า มรรค แปลว่า ทาง แบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือ อนริยมรรค (ทางของผู้มิใช่อริยะ) และอริยมรรค (ทางของผู้เป็นอริยะ) ทรงแสดงธรรมแบ่งเป็น ๒ ฝ่ายเหมือนในพระสูตรที่ ๒ ต่างกันที่ทรง

ยกอนริยมรรคและอริยมรรคขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภท ในปฐมมัคคสูตร อนริยมรรค ๔ ประการ ได้แก่ (๑) มิจฉาทิฏฐิ (๒) มิจฉาสังกัปปะ (๓) มิจฉาวาจา (๔) มิจฉากัมมันตะ ส่วนอริยมรรค ๔ ประการมีนัยตรงกันข้ามกับอนริยมรรค ๔ ประการ

ในทุติยมัคคสูตร อนริยมรรค ๔ ประการ ได้แก่ (๑) มิจฉาอาชีวะ (๒) มิจฉา-วายามะ (๓) มิจฉาสติ (๔) มิจฉาสมาธิ ส่วนอริยมรรค ๔ ประการ มีนัยตรงกันข้ามกับอนริยมรรค ๔ ประการ

๗-๘. ปฐมโวหารปถสูตร ทุติยโวหารปถสูตร ว่าด้วยครรลองแห่งโวหาร คำว่า โวหาร แปลว่า วิธีการพูด มี ๒ แบบ คือ อนริยโวหาร (แบบของผู้มิใช่อริยะ) และอริยโวหาร (แบบของผู้เป็นอริยะ) ทรงแสดงธรรมแบ่งเป็น ๒ ฝ่ายเหมือนในพระ

สูตรที่ ๒ ต่างกันที่ทรงยกครรลองแห่งอนริยโวหารและครรลองแห่งอริยโวหารขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภท ในปฐมโวหารปถสูตร ครรลองแห่งอนริยโวหาร ๔ ประการ ได้แก่ (๑) กล่าวสิ่งที่ไม่ได้เห็นว่าได้เห็น (๒) กล่าวสิ่งที่ไม่ได้ฟังว่าได้ฟัง

(๓) กล่าวสิ่งที่ไม่ได้ทราบว่าได้ทราบ (๔) กล่าวสิ่งที่ไม่ได้รู้ว่าได้รู้ ส่วนครรลองแห่งอริยโวหาร ๔ ประการมีนัยตรงกันข้ามกับครรลองแห่งอนริยโวหาร ๔ ประการ

ในทุติยโวหารปถสูตร ครรลองแห่งอนริยโวหาร ๔ ประการ คือ (๑) กล่าวสิ่งที่ได้เห็นว่าไม่ได้เห็น (๒) กล่าวสิ่งที่ได้ฟังว่าไม่ได้ฟัง (๓) กล่าวสิ่งที่ได้ทราบว่าไม่ได้ทราบ (๔) กล่าวสิ่งที่ได้รู้ว่าไม่ได้รู้ ส่วนครรลองแห่งอริยโวหาร ๔ ประการ

มีนัยตรงกันข้ามกับครรลองแห่งอนริยโวหาร ๔ ประการ

๙. อหิริกสูตร ว่า ด้วยผู้ไม่มีหิริและผู้มีหิริ คือ ทรงแสดงธรรมแบ่งเป็น ๒ ฝ่าย เหมือนในพระสูตรที่ ๒ ต่างกันที่ทรงยกผู้ไม่มีหิริและผู้มีหิริเป็นต้นขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภท ผู้ไม่มีหิริเป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายอกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อ ได้แก่ (๑) ผู้ไม่มีศรัทธา (๒) ผู้ทุศีล (๓) ผู้ไม่มีโอตตัปปะ ส่วนผู้มีหิริเป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อมีนัยตรงกันข้ามกับหัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อฝ่ายอกุศล

๑๐. ทุปปัญญสูตร ว่าด้วยผู้มีปัญญาทรามและผู้มีปัญญา คือ ทรงแสดงธรรม แบ่งเป็น ๒ ฝ่ายเหมือนในพระสูตรที่ ๒ ต่างกันที่ทรงยกผู้มีปัญญาทรามและผู้มีปัญญาเป็นต้นขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภท ผู้มีปัญญาทรามเป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายอกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อ ได้แก่ (๑) ผู้ไม่มีศรัทธา (๒) ผู้ทุศีล

(๓) ผู้เกียจคร้าน ส่วนผู้มีปัญญาเป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายกุศล หัวข้อธรรม

อีก ๓ ข้อมีนัยตรงกันข้ามกับหัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อฝ่ายอกุศล

๑๑. กวิสูตร ว่าด้วยกวี มี ๔ จำพวก คือ (๑) จินตากวี (๒) สุตกวี (๓) อัตถ-กวี (๔) ปฏิภาณกวี

๓.๕.๔ กัมมวรรค

กัมมวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยกรรม ชื่อวรรคนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑-๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๑ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญ ดังนี้

๑. สังขิตตสูตร ว่าด้วยกรรมและวิบากแห่งกรรมโดยย่อ มี ๔ ประการ คือ

(๑) กรรมดำมีวิบากดำ (๒) กรรมขาวมีวิบากขาว (๓) กรรมทั้งดำและขาว มีวิบาก ทั้งดำและขาว (๔) กรรมทั้งไม่ดำและไม่ขาว มีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม

๒. วิตถารสูตร ว่าด้วยกรรมและวิบากแห่งกรรมโดยพิสดาร คือ ทรงแสดงกรรมและวิบากแห่งกรรมเหมือนในพระสูตรที่ ๑ ต่างกันที่ทรงขยายความหมายของแต่ละข้อดังนี้ (๑) กรรมดำมีวิบากดำ หมายถึงผู้สั่งสมกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมที่มีความเบียดเบียน ส่งผลให้ไปเกิดในโลกที่มีความเบียดเบียน ได้รับผล ที่มีความเบียดเบียนเหมือนสัตว์นรก (๒) กรรมขาวมีวิบากขาว หมายถึงผู้สั่งสมกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมที่ไม่มีความเบียดเบียน ส่งผลให้ไปเกิดในโลกที่ไม่มีความเบียดเบียน ได้รับผลที่ไม่มีความเบียดเบียน มีแต่สุขเหมือนเทพชั้นสุภกิณหะ (๓) กรรมทั้งดำและขาว มีวิบากทั้งดำและขาว หมายถึงผู้สั่งสมกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมที่มีความเบียดเบียนและที่ไม่มีความเบียดเบียนระคนกันไป ส่งผลให้ไปเกิดในโลกที่มีความเบียดเบียนและที่ไม่มีความเบียดเบียนระคนกันไป ได้รับสุขและทุกข์ระคนกันไป เหมือนมนุษย์ เทวดาบางพวก และวินิปาติกะบางพวก (๔) กรรมทั้งไม่ดำและไม่ขาว มีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม หมายถึงเจตนาที่ละกรรมทั้ง ๓ ประการข้างต้น

๓. โสณกายนสูตร ว่าด้วยมาณพชื่อโสณกายนะ คือ ทรงปรารภคำพูดของมาณพชื่อโสณกายนะที่กล่าวแก่พราหมณ์ชื่อสิขาโมคคัลลานะว่า พระองค์ทรงบัญญัติกรรมทั้งปวงว่าเป็นอกิริยะ (ไม่เป็นอันทำ) แล้วทรงแสดงกรรมและวิบากแห่งกรรม ๔ ประการเหมือนในพระสูตรที่ ๒

๔-๕. ปฐมสิกขาปทสูตร ทุติยสิกขาปทสูตร ต่างว่าด้วยสิกขาบท คือ ทรงแสดงกรรมและวิบากแห่งกรรม ๔ ประการเหมือนในพระสูตรที่ ๒ ต่างกันที่ทรงยกสิกขาบทคือศีล ๕ และการล่วงละเมิดศีล ๕ เป็นต้นขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภทในบางข้อ ดังนี้ ในปฐมสิกขาปทสูตร กรรมและวิบากแห่งกรรมแต่ละข้อมีความหมาย ดังนี้ (๑) ผู้ละเมิดศีล ๕ (๒) ผู้มีศีล ๕ (๓-๔) มีความหมายเหมือนกรรมทั้งดำและขาว มีวิบากทั้งดำและขาว และกรรมทั้งไม่ดำและไม่ขาว มีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม ในพระสูตรที่ ๒

ในทุติยสิกขาปทสูตร กรรมและวิบากแห่งกรรมแต่ละข้อมีความหมาย ดังนี้ (๑) ผู้ฆ่ามารดา ฆ่าบิดา ฆ่าพระอรหันต์ ประทุษร้ายพระตถาคตให้พระโลหิตห้อขึ้น และทำสงฆ์ให้แตกกัน (๒) ผู้มีกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ มีงดเว้นจากการฆ่าสัตว์เป็นต้น (๓-๔) มีความหมายเหมือนข้อ ๓-๔ ในปฐมสิกขาปทสูตร

๖. อริยมัคคสูตร ว่าด้วยอริยมรรค คือ ทรงแสดงกรรมและวิบากแห่งกรรม ๔ ประการเหมือนในพระสูตรที่ ๒ ต่างกันในข้อที่ ๔ ซึ่งหมายถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ส่วนข้อ ๑-๓ มีความหมายเหมือนในข้อ ๑-๓ ในพระสูตรที่ ๒

๗. โพชฌังคสูตร ว่าด้วยโพชฌงค์ คือ ทรงแสดงกรรมและวิบากแห่งกรรม ๔ ประการเหมือนในพระสูตรที่ ๒ ต่างกันในข้อที่ ๔ ซึ่งหมายถึงโพชฌงค์ ๗ ประการ ได้แก่ สติสัมโพชฌงค์ ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ ปีติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ อุเปกขาสัมโพชฌงค์ ส่วนข้อ ๑-๓ มีความหมายเหมือนในข้อ ๑-๓ ในพระสูตรที่ ๒

๘. สาวัชชสูตร ว่าด้วยกรรมและทิฏฐิที่มีโทษ คือ ทรงแสดงธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลไปนรก ๔ ประการ ได้แก่ (๑) กายกรรมที่มีโทษ (๒) วจีกรรมที่มีโทษ (๓) มโนกรรมที่มีโทษ (๔) ทิฏฐิที่มีโทษ นอกจากนี้ยังทรงแสดงธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลไปสวรรค์อีก ๔ ประการ ซึ่งมีนัยตรงกันข้าม

๙. อัพยาปัชฌสูตร ว่าด้วยกรรมและทิฏฐิที่ไม่มีความเบียดเบียน คือ ทรงแสดงธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลไปสวรรค์ ๔ ประการ ได้แก่ (๑) กายกรรมที่ไม่มีความเบียดเบียน (๒) วจีกรรมที่ไม่มีความเบียดเบียน (๓) มโนกรรมที่ไม่มีความเบียดเบียน (๔) ทิฏฐิที่ไม่มีความเบียดเบียน นอกจากนี้ยังทรงแสดงธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลไปนรกอีก ๔ ประการ ซึ่งมีนัยตรงกันข้าม

๑๐. สมณสูตร ว่าด้วยสมณะ หมายถึงสมณะ ๔ จำพวกในพระธรรมวินัยนี้ คือ สมณะที่ ๑ หมายถึงพระโสดาบัน สมณะที่ ๒ หมายถึงพระสกทาคามี สมณะที่ ๓ หมายถึงพระอนาคามี สมณะที่ ๔ หมายถึงพระอรหันต์

๑๑. สัปปุริสานิสังสสูตร ว่าด้วยอานิสงส์ที่พึงได้จากสัตบุรุษ คือ ทำให้เจริญ ด้วยอริยศีล เจริญด้วยอริยสมาธิ เจริญด้วยอริยปัญญา และเจริญด้วยอริยวิมุตติ

๓.๕.๕ อาปัตติภยวรรค

อาปัตติภยวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอาปัตติภัย ชื่อวรรคนี้ตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๑ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญ ดังนี้

๑. สังฆเภทกสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้ทำลายสงฆ์ หมายถึงภิกษุผู้เลวทราม ทำลาย สงฆ์เพราะประโยชน์ ๔ ประการ คือ (๑) ภิกษุผู้ทุศีลทำลายสงฆ์เพื่อไม่ให้ภิกษุผู้มีศีล รู้ว่าตนเป็นเช่นนั้น (๒) ภิกษุผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิทำลายสงฆ์เพื่อไม่ให้ภิกษุผู้เป็นสัมมา-ทิฏฐิรู้ว่าตนเป็นเช่นนั้น (๓) ภิกษุผู้มีมิจฉาอาชีวะทำลายสงฆ์เพื่อไม่ให้ภิกษุผู้มี

สัมมาอาชีวะรู้ว่าตนเป็นเช่นนั้น (๔)ภิกษุผู้ปรารถนาลาภสักการะและชื่อเสียง ทำลาย สงฆ์เพื่อไม่ให้ภิกษุผู้ไม่มีความปรารถนาลาภสักการะและชื่อเสียงรู้ว่าตนเป็นเช่นนั้น

๒. อาปัตติภยสูตร ว่าด้วยอาปัตติภัย หมายถึงภัยที่เกิดจากการต้องกองอาบัติ ๔ กอง คือ ปาราชิก สังฆาทิเสส ปาจิตตีย์ และปาฏิเทสนียะ ทรงสอนให้ภิกษุและภิกษุณีเห็นโทษของอาบัติแล้วจะได้สังวรระวังต่อไป

๓. สิกขานิสังสสูตร ว่าด้วยพรหมจรรย์มีสิกขาเป็นอานิสงส์ คำว่า สิกขา ในที่นี้หมายถึงอภิสมาจาริกสิกขา (หลักการศึกษาอบรมในฝ่ายขนบธรรมเนียมที่จะชักนำความประพฤติความเป็นอยู่ของสงฆ์ให้ดีงามมีคุณยิ่งขึ้น) และอาทิพรหมจริยสิกขา (หลักการศึกษาอบรมในฝ่ายบทบัญญัติที่เป็นส่วนเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์สำหรับป้องกันความประพฤติเสียหาย) คำว่า พรหมจรรย์มีสิกขาเป็นอานิสงส์ หมายความว่า เมื่อภิกษุศึกษาอบรมตามสิกขาทั้ง ๒ ประการนี้ดีแล้ว จะก่อให้เกิดผล ๒ ประการ คือ (๑) ผู้พบเห็นเกิดความเลื่อมใส (๒) ตนเองจะพ้นทุกข์ได้ นี้จัดเป็นคุณลักษณะ ๑

ใน ๔ ประการของพรหมจรรย์ คุณลักษณะอีก ๓ ประการ คือ (๑) มีปัญญาเป็น

ยอด หมายถึงรู้ได้ด้วยปัญญา (๒) มีวิมุตติเป็นแก่น หมายถึงสัมผัสได้ด้วยวิมุตติ

(๓) มีสติเป็นอธิปไตย หมายถึงมีสติในการบำเพ็ญธรรมทั้ง ๓ ประการข้างต้น

๔. เสยยาสูตร ว่าด้วยการนอน หมายถึงการนอน ๔ อย่าง คือ นอนอย่าง คนตาย นอนอย่างคนบริโภคกาม นอนอย่างสีหะ และนอนอย่างพระตถาคต

๕. ถูปารหสูตร ว่าด้วยถูปารหบุคคล หมายถึงบุคคลผู้ควรแก่สถูป คือ ผู้มีคุณความดีพิเศษควรสร้างสถูปไว้เคารพบูชา มี ๔ จำพวก ได้แก่ (๑) พระตถาคต (๒) พระปัจเจกพุทธเจ้า (๓) สาวกของพระพุทธเจ้า (๔) พระเจ้าจักรพรรดิ

๖. ปัญญาวุฑฒิสูตร ว่าด้วยความเจริญด้วยปัญญา หมายถึงธรรมที่ก่อให้เกิดปัญญา ๔ ประการ คือ การคบหาสัตบุรุษ การฟังธรรมของสัตบุรุษ การ

มนสิการธรรมนั้น และการปฏิบัติตามธรรมนั้น

๗. พหุการสูตร ว่าด้วยธรรมมีอุปการะมาก หมายถึงธรรมที่มีคุณมาก มี ๔ ประการเหมือนในพระสูตรที่ ๖

๘-๑๑. ปฐมโวหารสูตร ทุติยโวหารสูตร ตติยโวหารสูตร และ จตุตถ-

โวหารสูตร ต่างว่าด้วยโวหาร ซึ่งหมายถึงครรลองแห่งโวหาร ดังปรากฏในพระสูตรที่ ๗-๘ แห่งโสภณวรรค และพระสูตรที่ ๗-๘ แห่งทุจจริตวรรค ปัญจมปัณณาสก์ พระสูตรทั้ง ๔ นี้มีข้อแตกต่างกันดังนี้ ในปฐมโวหารสูตร กล่าวถึงอนริยโวหาร ๔

ประการ คือ (๑) การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้เห็นว่าได้เห็น (๒) การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้ฟังว่าได้ฟัง (๓) การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้ทราบว่าได้ทราบ (๔) การกล่าวสิ่งที่ไม่ได้รู้ว่าได้รู้

ในทุติยโวหารสูตร กล่าวถึงอริยโวหาร ๔ ประการ ซึ่งมีนัยตรงกันข้ามกับอนริยโวหาร ๔ ประการในปฐมโวหารสูตร

ในตติยโวหารสูตร กล่าวถึงอนริยโวหาร ๔ ประการเหมือนกัน ต่างกันที่ใช้คำพูดสลับกัน คือ (๑) การกล่าวสิ่งที่ได้เห็นว่าไม่ได้เห็น (๒) การกล่าวสิ่งที่ได้ฟังว่าไม่ได้ฟัง (๓) การกล่าวสิ่งที่ได้ทราบว่าไม่ได้ทราบ (๔) การกล่าวสิ่งที่ได้รู้ว่าไม่ได้รู้

ในจตุตถโวหารสูตร กล่าวถึงอริยโวหาร ๔ ประการ ซึ่งมีนัยตรงกันข้ามกับอนริยโวหาร ๔ ประการในตติยโวหารสูตร

๓.๕.๖ อภิญญาวรรค

อภิญญาวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยธรรมที่รู้ยิ่ง ชื่อวรรคนี้ตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญดังนี้

๑. อภิญญาสูตร ว่าด้วยธรรมที่รู้ยิ่ง มี ๔ ประการ คือ (๑) ที่ควรกำหนดรู้ ได้แก่ อุปาทานขันธ์ ๕ (๒) ที่ควรละ ได้แก่ อวิชชาและภวตัณหา (๓) ที่ควรเจริญ ได้แก่ สมถะและวิปัสสนา (๔) ที่ควรทำให้แจ้ง ได้แก่ วิชชาและวิมุตติ

๒. ปริเยสนาสูตร ว่าด้วยการแสวงหา หมายถึงการแสวงหา ๒ แบบ คือ การแสวงหาแบบของผู้มิใช่อริยะ และการแสวงหาแบบของผู้เป็นอริยะ การแสวงหาแบบของผู้มิใช่อริยะ ๔ ประการ ได้แก่ (๑) ตนเองมีความแก่แสวงหาแต่สิ่งที่มีความแก่ (๒) ตนเองมีความเจ็บไข้แสวงหาแต่สิ่งที่มีความเจ็บไข้ (๓) ตนเองมีความตายแสวงหาแต่สิ่งที่มีความตาย (๔) ตนเองมีความเศร้าหมองแสวงหาแต่สิ่งที่มีความเศร้าหมอง ส่วนการแสวงหาแบบของผู้เป็นอริยะ ๔ ประการมีนัยตรงกันข้าม คือ ตนเองมี

ความแก่ มีความเจ็บไข้ มีความตาย และมีความเศร้าหมอง แต่รู้โทษในสิ่งที่มีความแก่ ในสิ่งที่มีความเจ็บไข้ ในสิ่งที่มีความตาย และในสิ่งที่มีความเศร้าหมอง แล้วแสวงหาพระนิพพาน

๓. สังคหวัตถุสูตร ว่าด้วยสังคหวัตถุ หมายถึงหลักธรรมสำหรับสงเคราะห์คนในสังคม เหมือนลิ่มสลักที่ยึดคุมรถไว้ เป็นหลักธรรมสำหรับนักปกครองคู่กับพรหมวิหารธรรม มี ๔ ประการ คือ (๑) การให้ (๒) วาจาเป็นที่รัก (๓) การประพฤติประโยชน์ (๔) ความวางตนสม่ำเสมอ

๔. มาลุงกยปุตตสูตร ว่าด้วยพระมาลุงกยบุตร คือ พระมาลุงกยบุตรผู้เป็น คนแก่ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลขอให้ทรงแสดงธรรมโดยย่อ พระองค์จึงทรงแสดงเรื่องเหตุให้เกิดตัณหาแก่ภิกษุ ๔ ประการ คือ (๑) จีวร (๒) บิณฑบาต (๓) เสนาสนะ (๔) ปัจจัยที่ดีและดีกว่า

๕. กุลสูตร ว่าด้วยตระกูล ในที่นี้หมายถึงตระกูลที่มั่งคั่ง คือ ทรงแสดงว่า ตระกูลที่มั่นคั่งจะดำรงอยู่ได้ไม่นาน เพราะเหตุ ๔ ประการ คือ (๑) ไม่แสวงหาพัสดุที่หายไป (๒) ไม่ซ่อมแซมพัสดุที่เก่าคร่ำคร่า (๓) ไม่รู้จักประมาณในการบริโภค (๔) ตั้งสตรีหรือบุรุษทุศีลให้เป็นใหญ่ในเรือน นอกจากนี้ยังทรงแสดงเหตุแห่งตระกูลที่มั่งคั่งดำรงอยู่ได้นาน ซึ่งมีนัยตรงกันข้ามกับเหตุให้ตระกูลดำรงอยู่ได้ไม่นาน

๖-๗. ปฐมอาชานียสูตร ทุติยอาชานียสูตร ต่างว่าด้วยองค์ประกอบของม้า อาชาไนย คือ ทรงแสดงคุณสมบัติของม้าอาชาไนยเปรียบเทียบคุณสมบัติของภิกษุ ผู้เป็นเนื้อนาบุญของโลกเหมือนกันทั้ง ๒ ฝ่าย ฝ่ายละ ๔ ประการ ได้แก่ (๑) สมบูรณ์ ด้วยวรรณะ (๒) สมบูรณ์ด้วยกำลัง (๓) สมบูรณ์ด้วยเชาว์ (๔) สมบูรณ์ด้วยทรวดทรง แต่มีความหมายต่างกัน คือ คุณสมบัติของม้าอาชาไนยมีความหมายในทางโลก ส่วน คุณสมบัติของภิกษุมีความหมายในทางธรรม ดังนี้ (๑) หมายถึงสมบูรณ์ด้วยศีล

(๒) หมายถึงมีความเพียรในการบำเพ็ญกุศลธรรม (๓) ในปฐมอาชานียสูตรหมายถึง รู้อริยสัจ ๔ แต่ในทุติยอาชานียสูตร หมายถึงทำให้แจ้งเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ (๔) หมายถึงได้ปัจจัย ๔

๘. พลสูตร ว่าด้วยพละ มี ๔ ประการ คือ (๑) วิริยพละ (๒) สติพละ

(๓) สมาธิพละ (๔) ปัญญาพละ

๙. อรัญญสูตร ว่าด้วยธรรมของภิกษุผู้ควรอยู่ป่าและไม่ควรอยู่ป่า คือ ทรงแสดงธรรมแบ่งเป็น ๒ ฝ่าย ได้แก่ ฝ่ายอกุศลและฝ่ายกุศล ฝ่ายละ ๔ ประการ ฝ่ายอกุศลเป็นองค์ประกอบของภิกษุผู้ไม่ควรอยู่ป่า ฝ่ายกุศลเป็นองค์ประกอบของภิกษุผู้ควรอยู่ป่า ธรรมฝ่ายอกุศล ๔ ประการ ได้แก่ (๑) กามวิตก (๒) พยาบาทวิตก (๓) วิหิงสาวิตก (๔) มีปัญญาทราม ส่วนธรรมฝ่ายกุศล ๔ ประการมีนัยตรงกันข้ามกับธรรมฝ่ายอกุศล ๔ ประการ

๑๐. กัมมสูตร ว่าด้วยกรรมและทิฏฐิที่มีโทษ คือ ทรงแสดงธรรมฝ่ายอกุศล ๔ ประการ ที่เป็นเหตุให้คนพาลบริหารตนให้ถูกขจัด ถูกทำลาย มีความเสียหาย ถูกผู้รู้ติเตียน และประสพสิ่งที่มิใช่บุญเป็นอันมาก ได้แก่ (๑) กายกรรมที่มีโทษ

(๒) วจีกรรมที่มีโทษ (๓) มโนกรรมที่มีโทษ (๔) ทิฏฐิที่มีโทษ นอกจากนี้ยังทรงแสดง ธรรมฝ่ายกุศลอีก ๔ ประการ ซึ่งมีนัยตรงกันข้ามกับธรรมฝ่ายอกุศล ๔ ประการ

๓.๕.๗ กัมมปถวรรค

กัมมปถวรรค แปลว่าหมวดว่าด้วยกรรมบถ ชื่อวรรคนี้ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้งหมดในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีใจความสำคัญ ดังนี้

๑. ปาณาติปาตีสูตร ว่าด้วยผู้ฆ่าสัตว์และผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ คือ ทรงแสดงธรรมแบ่งเป็น ๒ ฝ่าย ได้แก่ ฝ่ายอกุศลและฝ่ายกุศล ฝ่ายอกุศลเป็นเหตุให้บุคคลไปนรก ฝ่ายกุศลเป็นเหตุให้บุคคลไปสวรรค์ ผู้ฆ่าสัตว์เป็นหัวข้อธรรม

๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายอกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อ คือ (๑) ชักชวนผู้อื่นให้ฆ่าสัตว์

(๒) พอใจการฆ่าสัตว์ (๓) สรรเสริญการฆ่าสัตว์ ส่วนผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์เป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อ มีนัยตรงกันข้ามกับหัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อฝ่ายอกุศล

๒. อทินนาทายีสูตร ว่าด้วยผู้ลักทรัพย์และผู้เว้นขาดจากการลักทรัพย์ คือ ทรงแสดงธรรมแบ่งเป็น ๒ ฝ่ายเหมือนในพระสูตรที่ ๑ ต่างกันที่ทรงยกผู้ลักทรัพย์และผู้เว้นขาดจากการลักทรัพย์เป็นต้นขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภท ผู้ลักทรัพย์เป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายอกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อ ได้แก่

(๑) ชักชวนผู้อื่นให้ลักทรัพย์ (๒) พอใจการลักทรัพย์ (๓) สรรเสริญการลักทรัพย์ ส่วนผู้เว้นขาดจากการลักทรัพย์เป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อมีนัยตรงกันข้ามกับหัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อฝ่ายอกุศล

๓. มิจฉาจารีสูตร ว่าด้วยผู้ประพฤติผิดในกามและผู้เว้นขาดจากการประพฤติ ผิดในกาม คือ ทรงแสดงธรรมแบ่งเป็น ๒ ฝ่ายเหมือนในพระสูตรที่ ๑ ต่างกันที่ทรงยกผู้ประพฤติผิดในกามและผู้เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกามเป็นต้นขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภท ผู้ประพฤติผิดในกามเป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายอกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อ ได้แก่ (๑) ชักชวนผู้อื่นให้ประพฤติผิดในกาม (๒) พอใจ การประพฤติผิดในกาม (๓) สรรเสริญการประพฤติผิดในกาม ส่วนผู้เว้นขาดจากการประพฤติผิดในกามเป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อมีนัยตรงกันข้ามกับหัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อฝ่ายอกุศล

๔. มุสาวาทีสูตร ว่าด้วยผู้พูดเท็จและผู้เว้นขาดจากการพูดเท็จ คือ ทรงแสดงธรรมแบ่งเป็น ๒ ฝ่ายเหมือนในพระสูตรที่ ๑ ต่างกันที่ทรงยกผู้พูดเท็จและผู้เว้นขาดจากการพูดเท็จเป็นต้นขึ้นเป็น เหตุแห่งการจำแนกประเภท ผู้พูดเท็จเป็นหัวข้อ

ธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายอกุศล หัวข้อ ธรรมอีก ๓ ข้อ ได้แก่ (๑) ชักชวนผู้อื่นให้พูดเท็จ (๒) พอใจการพูดเท็จ (๓) สรรเสริญ การพูดเท็จ ส่วนผู้เว้นขาดจากการพูดเท็จเป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อมีนัยตรงกันข้ามกับหัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อฝ่ายอกุศล

๕. ปิสุณาวาจาสูตร ว่าด้วยผู้พูดส่อเสียดและผู้เว้นขาดจากการพูดส่อเสียด คือ ทรงแสดงธรรมแบ่งเป็น ๒ ฝ่ายเหมือนในพระสูตรที่ ๑ ต่างกันที่ทรงยกผู้พูดส่อเสียดและผู้เว้นขาดจากการพูดส่อเสียดเป็นต้นขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภท ผู้พูดส่อเสียดเป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายอกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อ ได้แก่

(๑) ชักชวนผู้อื่นให้พูดส่อเสียด (๒) พอใจการพูดส่อเสียด (๓) สรรเสริญการพูดส่อเสียด ส่วนผู้เว้นขาดจากการพูดส่อเสียดเป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อมีนัยตรงกันข้ามกับหัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อฝ่ายอกุศล

๖. ผรุสวาจาสูตร ว่าด้วยผู้พูดคำหยาบและผู้เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ คือ ทรงแสดงธรรมแบ่งเป็น ๒ ฝ่ายเหมือนในพระสูตรที่ ๑ ต่างกันที่ทรงยกผู้พูดคำหยาบและผู้เว้นขาดจากการพูดคำหยาบเป็นต้นขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภท ผู้พูดคำหยาบเป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายอกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อ ได้แก่

(๑) ชักชวนผู้อื่นให้พูดคำหยาบ (๒) พอใจการพูดคำหยาบ (๓) สรรเสริญการพูดคำหยาบ ส่วนผู้เว้นขาดจากการพูดคำหยาบเป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อมีนัยตรงกันข้ามกับหัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อฝ่ายอกุศล

๗. สัมผัปปลาปสูตร ว่าด้วยผู้พูดเพ้อเจ้อและผู้เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ คือ ทรงแสดงธรรมแบ่งเป็น ๒ ฝ่ายเหมือนในพระสูตรที่ ๑ ต่างกันที่ทรงยกผู้พูดเพ้อเจ้อและผู้เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อเป็นต้นขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภท ผู้พูดเพ้อเจ้อเป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายอกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อ ได้แก่ (๑) ชักชวน ผู้อื่นให้พูดเพ้อเจ้อ (๒) พอใจการพูดเพ้อเจ้อ (๓) สรรเสริญการพูดเพ้อเจ้อ ส่วนผู้เว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อเป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อมีนัยตรงกันข้ามกับหัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อฝ่ายอกุศล

๘. อภิชฌาลุสูตร ว่าด้วยผู้เพ่งเล็งอยากได้ของเขาและผู้ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา คือ ทรงแสดงธรรมแบ่งเป็น ๒ ฝ่ายเหมือนในพระสูตรที่ ๑ ต่างกันที่ทรงยกผู้เพ่งเล็งอยากได้ของเขาและผู้ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขาเป็นต้นขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนก ประเภท ผู้เพ่งเล็งอยากได้ของเขาเป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายอกุศล หัวข้อธรรม อีก ๓ ข้อ ได้แก่ (๑) ชักชวนผู้อื่นให้เพ่งเล็งอยากได้ของเขา (๒) พอใจความเพ่งเล็ง อยากได้ของเขา (๓) สรรเสริญความเพ่งเล็งอยากได้ของเขา ส่วนผู้ไม่

เพ่งเล็งอยากได้ของเขาเป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อมีนัยตรงกันข้ามกับหัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อฝ่ายอกุศล

๙. พยาปันนจิตตสูตร ว่าด้วยผู้มีจิตพยาบาทและผู้มีจิตไม่พยาบาท คือ ทรง แสดงธรรมแบ่งเป็น ๒ ฝ่ายเหมือนในพระสูตรที่ ๑ ต่างกันที่ทรงยกผู้มีจิตพยาบาทและผู้มีจิตไม่พยาบาทเป็นต้นขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภท ผู้มีจิตพยาบาทเป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายอกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อ ได้แก่ (๑) ชักชวนผู้อื่นให้มีจิตพยาบาท (๒) พอใจความมีจิตพยาบาท (๓) สรรเสริญความมีจิตพยาบาท ส่วนผู้มีจิตไม่พยาบาทเป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อมีนัยตรงกันข้ามกับหัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อฝ่ายอกุศล

๑๐. มิจฉาทิฏฐิสูตร ว่าด้วยผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิและผู้เป็นสัมมาทิฏฐิ คือ ทรง แสดงธรรมแบ่งเป็น ๒ ฝ่ายเหมือนในพระสูตรที่ ๑ ต่างกันที่ทรงยกผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิและผู้เป็นสัมมาทิฏฐิเป็นต้นขึ้นเป็นเหตุแห่งการจำแนกประเภท ผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิเป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายอกุศล หัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อ ได้แก่ (๑) ชักชวนผู้อื่นให้เป็นมิจฉาทิฏฐิ (๒) พอใจความเป็นมิจฉาทิฏฐิ (๓) สรรเสริญความเป็นมิจฉาทิฏฐิ ส่วนผู้เป็นสัมมาทิฏฐิเป็นหัวข้อธรรม ๑ ใน ๔ ข้อฝ่ายกุศล หัวข้อธรรม

อีก ๓ ข้อมีนัยตรงกันข้ามกับหัวข้อธรรมอีก ๓ ข้อฝ่ายอกุศล

๓-๕-๘. เปยยาล

ราคเปยยาล มี ๕๑๐ สูตร

ราคเปยยาล แปลว่า หมวดธรรมที่ทรงแสดงโดยย่อมีราคะเป็นต้น หมายความว่า นอกจากราคะแล้ว ยังมีอกุศลธรรมอีก ๑๖ ประการ รวมเป็น ๑๗ ประการ คือ

๑.	ราคะ	๒.	โทสะ	๓.	โมหะ
๔.	โกธะ	๕.	อุปนาหะ	๖.	มักขะ
๗.	ปฬาสะ	๘.	อิสสา	๙.	มัจฉริยะ
๑๐.	มายา	๑๑.	สาเถยยะ	๑๒.	ถัมภะ
๑๓.	สารัมภะ	๑๔.	มานะ	๑๕.	อติมานะ
๑๖.	มทะ	๑๗.	ปมาทะ		

แต่ละประการมีเป้าหมาย ๑๐ เป้าหมาย (๑๐ เพื่อ เช่น เพื่อรู้ยิ่ง) เป้าหมายละ ๑ สูตร รวมเป็น ๑๗๐ สูตร (๑๐ เป้าหมาย X อกุศลธรรม ๑๗ ประการ) นี้เป็นการคำนวณพระสูตรจากการเจริญธรรม ๔ ประการ หมวดที่ ๑ แต่ในราคเปยยาลแห่งจตุกกนิบาตนี้มีหมวดธรรมที่ควรเจริญ ๓ หมวด จึงรวมเป็น ๕๑๐ สูตร (๑๗๐ สูตร X ๓ หมวดธรรม) เช่น ๑๐ สูตรแรกในหมวดธรรมที่ ๑ มีความเต็ม ดังนี้

สูตรที่ ๑ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๔ ประการ เพื่อรู้ยิ่งราคะ ธรรม ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๓. พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

สูตรที่ ๒ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๔ ประการ เพื่อกำหนดรู้ราคะ ธรรม ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๓ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๔ ประการ เพื่อความสิ้นราคะ ธรรม ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๔ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๔ ประการ เพื่อละราคะ ธรรม ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๕ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๔ ประการ เพื่อความสิ้นไปแห่งราคะ ธรรม ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๖ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๔ ประการ เพื่อความเสื่อมไปแห่งราคะ ธรรม ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๗ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๔ ประการ เพื่อความคลายไปแห่งราคะ ธรรม ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๘ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๔ ประการ เพื่อความดับไปแห่งราคะ ธรรม ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๙ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๔ ประการ เพื่อความสละราคะ ธรรม ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ ...

สูตรที่ ๑๐ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๔ ประการ เพื่อความสละคืนราคะ ธรรม ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ...

พระสูตร ๑๐ สูตรแรกในหมวดธรรมที่ ๒ คือ สัมมัปปธานสูตร มีนัยเช่นเดียวกันนี้ ต่างกันเพียงหมวดที่ควรเจริญเท่านั้น คือ เปลี่ยนจากสติปัฏฐาน ๔ เป็นสัมมัปปธาน ๔ แสดงพอเป็นตัวอย่าง ๑ สูตรดังนี้

สูตรที่ ๑ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๔ ประการ เพื่อรู้ยิ่งราคะ ธรรม ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น

๒. สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๓. สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น

๔. สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มที่แห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

พระสูตร ๑๐ สูตรแรกในหมวดธรรมที่ ๓ คือ อิทธิปาทสูตร มีนัยเช่นเดียวกันนี้ ต่างกันเพียงหมวดที่ควรเจริญเท่านั้น คือ เปลี่ยนจากสติปัฏฐาน ๔ และสัมมัปปธาน ๔ เป็นอิทธิบาท ๔ แสดงพอเป็นตัวอย่าง ๑ สูตรดังนี้

สูตรที่ ๑ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุควรเจริญธรรม ๔ ประการ เพื่อรู้ยิ่งราคะ ธรรม ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ

ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร

๒. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร

๓. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร

๔. เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร

พระสูตรอีก ๔๘๐ สูตรต่อไป ต่างว่าด้วยการเจริญธรรมทั้ง ๓ หมวดนี้ เพื่อขจัดอกุศลธรรมที่เหลือ ๑๖ ตัว ตัวละ ๓๐ สูตร เช่นเดียวกับ ๓๐ สูตรแรก

ข้อสังเกต

เมื่อมองภาพรวมของอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาตนี้โดยตลอด จะเห็นลักษณะเฉพาะของอังคุตตรนิกายเด่นชัดยิ่งขึ้น เช่น แม้จตุกกนิบาต จะว่าด้วยหลักธรรมหลากหลาย ดูเผิน ๆ อาจเห็นว่า นำมารวมไว้อย่างเปะปะไร้ระเบียบและไร้จุดมุ่งหมาย แต่ถ้าดูให้ลึก ๆ จะพบว่า มีความสัมพันธ์กันภายในวรรคนั้น ๆ ซึ่งอาจเป็น ความสัมพันธ์เชิงบวก หรือไม่ก็เป็นความสัมพันธ์เชิงลบ

พระสูตรแต่ละสูตรว่าด้วยหมวดธรรม ๑ หมวดบ้าง ๒ หมวดบ้าง มากกว่า ๒ หมวดบ้าง แต่ละหมวดอาจมีจำนวนหัวข้อน้อยหรือมากกว่า ๔ ข้อได้ แต่ถ้าเป็นหมวดธรรมสำคัญของพระสูตรนั้น ๆ จะต้องมี ๔ หัวข้อเสมอไป นี้เป็นกฎตายตัวของจตุกกนิบาต ไม่มีข้อยกเว้นใด ๆ ทั้งสิ้น ตัวเลขนี้บางทีแฝงเร้นอยู่ในข้อความ ดู ไม่ค่อยเห็น ต้องพิจารณาให้ดีจึงจะเห็น พระสูตรแต่ละสูตร ว่าด้วยหลักธรรม ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายกุศลหรือฝ่ายดี และฝ่ายอกุศลหรือฝ่ายชั่ว เปรียบเทียบกันโดยตลอด แม้ชื่อพระ

สูตรจะปรากฏแต่เพียงฝ่ายเดียว เช่น สุจริตสูตร ก็พึงเข้าใจว่า ทรงแสดง ทุจริต เปรียบเทียบไว้ด้วย การเปรียบเทียบที่สำคัญและกินใจ มีจำนวนมาก เช่น

๑. การอยู่ร่วมกัน ๔ ประการ (ระหว่างสามีกับภรรยา) โปรดดูในข้อ ๕๓,๕๔(ปฐมสังวาสสูตร, ทุติยสังวาสสูตร) ปุญญาภิสันทวรรค แห่งทุติยปัณณาสก์

๒. บุคคล ๔ จำพวก โปรดดูในข้อ ๑๓๓ (อุคฆฏิตัญญูสูตร) ปุคคลวรรค แห่งตติยปัณณาสก์

๓. ปฏิปทา ๔ ประการ โปรดดูในข้อ ๑๖๑ (สังขิตตสูตร) ปฏิปทา-วรรค แห่งจตุตถปัณณาสก์

๔. พระราชาผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรมและผู้ตั้งอยู่ในธรรม โปรดดูในข้อ ๗๐ (อธัมมิกสูตร) ปัตตกัมมวรรค แห่งทุติยปัณณาสก์

ขอยกตัวอย่าง พระราชาผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรมและผู้ตั้งอยู่ในธรรม ซึ่งทรงแสดงให้เห็นภาวะผู้นำหรือลักษณะของผู้นำที่ไม่ดี และผู้นำที่ดีเปรียบด้วยโคจ่าฝูง ดังนี้

เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจ่าฝูงไปคดเคี้ยว โคทั้งฝูงก็ไปคดเคี้ยวตามกัน ในเมื่อโคจ่าฝูงไปคดเคี้ยว ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรม ประชาชนชาวเมืองนั้นก็จะประพฤติไม่เป็นธรรมตามไปด้วย หากพระราชาไม่ตั้งอยู่ในธรรม ชาวเมืองนั้นก็อยู่เป็นทุกข์

เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจ่าฝูงไปตรง โคทั้งฝูงก็ไปตรงตามกัน ในเมื่อโคจ่าฝูงไปตรง ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติ ชอบธรรม ประชาชนชาวเมืองนั้นก็จะประพฤติชอบธรรมตามไปด้วย หากพระราชา ตั้งอยู่ในธรรม ชาวเมืองนั้นก็อยู่เป็นสุข

นอกจากนี้ ยังมีการอธิบายเปรียบเทียบเชิงอุปมาโวหารที่กินใจยิ่งเป็นจำนวนมาก เช่น

๑. บุคคลเปรียบเหมือนเมฆ โปรดดูในข้อ ๑๐๑ (ปฐมวลาหกสูตร) วลาหกวรรค แห่งตติยปัณณาสก์

๒. บุคคลเปรียบเหมือนหม้อ โปรดดูในข้อ ๑๐๓ (กุมภสูตร) วลาหกวรรค แห่งตติยปัณณาสก์

๓. บุคคลเปรียบเหมือนมะม่วง โปรดดูในข้อ ๑๐๕ (อัมพสูตร) วลาหกวรรค แห่งตติยปัณณาสก์

๔. บุคคลเปรียบเหมือนหนู โปรดดูในข้อ ๑๐๗ (มูสิกสูตร) วลาหกวรรค แห่งตติยปัณณาสก์

๕. บุคคลเปรียบเหมือนโคผู้ โปรดดูในข้อ ๑๐๘ (พลิวัททสูตร) วลาหกวรรค แห่งตติยปัณณาสก์

อนึ่ง ขอให้สังเกตว่า คำอธิบายหลักธรรมที่บรรจุอยู่ในจตุกกนิบาตนี้ ล้วนมีสารัตถะน่ารู้น่าปฏิบัติเป็นอย่างยิ่ง ในจำนวนนั้น มีคำอธิบายหลักธรรมหมวดหนึ่งซึ่ง

แปลกมากไม่ค่อยพบบ่อยนัก นั่นคือคำอธิบายเรื่องอานิสงส์ของนวังคสัตถุศาสน์ ในสิกขานิสังสสูตร อาปัตติภยวรรค แห่งปัญจมปัณณาสก์

ขอเชิญอ่านรายละเอียดในเล่มนี้ให้ตลอดเถิด ท่านจะเห็นประจักษ์ด้วยตนเองว่า ข้อสังเกตนี้เป็นจริงหรือไม่เพียงใด

